

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

EBU'L-BEKÂ EL-KEFEVÎ'NİN *TUHFETÜ'Ş-ŞÂHÂN* ADLI ESERİ VE
HANEFÎ İLMİHAL GELENEĞİNDEKİ YERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammet Kasım GÜLTEKİN

KOCAELİ 2024

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

EBU'L-BEKÂ EL-KEFEVÎ'NİN *TUHFETÜ'Ş-ŞÂHÂN* ADLI ESERİ VE
HANEFÎ İLMİHAL GELENEĞİNDEKİ YERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammet Kasım GÜLTEKİN

Prof. Dr. Abdullah Kahraman

KOCAELİ 2024

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

EBU'L-BEKÂ EL-KEFEVÎ'NİN *TUHFETÜ'Ş-ŞÂHÂN* ADLI ESERİ VE
HANEFÎ İLMİHAL GELENEĞİNDEKİ YERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Muhammet Kasım GÜLTEKİN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 24.05.2024/18

KOCAELİ 2024

ÖNSÖZ

Bir giriş, üç ana bölüm ve bir sonuçtan oluşan bu çalışmada ilmihal türünde bir eser incelenmiştir. Söz konusu eser, 17. Yy. Osmanlı alimlerinden Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin *Tuhfetü's-Şâhân* adındaki Türkçe eseridir.

İlmihaller, fıkıh ilmi literatürüne dair eserlerden sayılmasına rağmen kapsam itibariyle fıkıh ilminin konularını aşmakta, akâid-kelam ve ahlâk-tasavvuf konularını da ihtiva etmektedirler. Bunun sebebi, ilmihal türü eserlerin aslen avama¹ hitap etmesidir. İlmihal türü eserlerin hitap ettiği kitlenin halk/toplum olması ve toplumların yaşam şartlarının devirden devre değişmesi, ilmihallerin muhteva, dil ve kapsamının da devirden devre bazı farklılıklar göstermesine sebep olmuş, ihtiyaca cevap verme kaygı ve gayesiyle telif edilen bu eserler her devirde din öğretme fonksiyonu yanında sonraki kuşaklara, yazıldıkları zaman ve zemine dair tarihî, edebî ve sosyal veriler de sunmuşlardır. Böylece her bir ilmihal, içerdiği dinî bilgiler yanında, yazıldığı yerin, dilin ve toplumun özelliklerini de taşımış, *bu yönüyle de* sadece belirli bir zaman dilimi için geçerli olmaktan kurtulmuşlar ve kendi dönemlerini aşmışlardır.

Telif edildiği dönem itibariyle 17. Yüzyıla tekabül eden *Tuhfetü's-Şâhân*, ilmihal eserleri için zikrettiğimiz hususiyetleri kendisinde barındıran önemli bir eser olmasına rağmen bugüne kadar herhangi bir tez çalışmasına konu olmamıştır. Bu durum, *el-Külliyât* adlı meşhur ve mütedâvel eseriyle ilmî yetkinliğini kanıtlayan ve haklı bir şöhrete ulaşan Kefevî'nin ilmihalini, eserin bağlı bulunduğu literatür çalışmalarına bir katkı ve tanınmasına bir vesile olmak üzere bizi eser hakkında bir tez çalışması hazırlamaya teşvik etmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinde ve tezin hazırlanma aşamasında her türlü desteğini gördüğüm, bilgi ve birikiminden her daim istifade ettiğim tez danışmanım, kıymetli hocam Prof. Dr. Abdullah Kahraman'a hususen teşekkür ederim. Yine süreç boyunca desteklerini esirgemeyen ve tezi bitirmem konusunda gayrete getiren hocam Doç. Dr. Hüseyin Okur'a, tezin olgunlaşmasına katkıda bulunan hocam Doç. Dr. Nail Okuyucu'ya teşekkür ederim. Tez süresince anlayış ve desteğiyle yanımda olan eşime, teşvik ve dualarıyla her zaman destekçim olan anne ve babama müteşekkirim. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VI
GİRİŞ.....	1
I. EBU'L-BEKÂ EL-KEFEVÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	4
A. Kefe'de İlmî Durum.....	4
B. Kefevî'nin Hayatı.....	5
C. Eserleri.....	7
D. İlmî Kişiliği.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İLMİHAL KAVRAMI VE İLMİHAL GELENEĞİ.....	11
1.1. İLMİHAL KAVRAMI.....	11
1.2. İLMİHAL GELENEĞİ.....	22
1.2.1. İlmihal Eserlerinin Yazılış Amacı ve Hitap Kitleşi.....	25
1.2.2. İlmihal Eserlerinin Muhtevası.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

2. TUHFETÜ'Ş-ŞÂHÂN VE HANEFÎ İLMİHAL GELENEĞİNDEKİ YERİ.....	28
2.1. MUHTEVASI.....	28
2.2. KAYNAKLARI.....	71
2.3. NÜSHALARI.....	76
2.4. HANEFÎ İLMİHAL GELENEĞİNDEKİ YERİ.....	81

SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	98

ÖZET

İlmihal kavramı bütün Müslümanların bilmekle yükümlü oldukları zarurî dinî bilgileri ifade etmektedir. Bu ihtiyacı karşılamak için birçok alim tarafından eserler kaleme alınmıştır. Söz konusu alanda yazılan Türkçe eserler “ilmihal” olarak isimlendirilir. Bu eserlerden biri de 17. Yüzyılda Ebu'l-Bekâ el-Kefevî tarafından yazılan *Tuhfetü's-Şâhân* adlı ilmihaldir. Bu çalışmada *Tuhfetü's-Şâhân*'ın Hanefî ilmihal geleneğindeki yeri, kendisinden önce telif edilen başlıca ilmihaller dikkate alınarak tespit edilmeye çalışılmış, ilk olarak müellifin hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği ele alınmış, ardından ilmihal kavramı ve ilmihal geleneği incelenmiş, son olarak da *Tuhfetü's-Şâhân*'ın muhtevası analiz edilerek ilmihal geleneği içindeki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tuhfetü's-Şâhân, Kefevî, ilmihal

ABSTRACT

The concept of catechism refers to the essential religious knowledge that all Muslims are obligated to know. To meet this need, numerous scholars have authored works, referred to in Turkish as catechisms. One such work is *Tuhfat al-Shâhân*, written in the 17th century by Abu al-Baqâ al-Kafavi, which serves as an original catechism. This study attempts to ascertain the place of *Tuhfat al-Shâhân* within the Hanafî tradition of catechism, considering major works written before it. Initially, attention is given to the life, works, and scholarly persona of al-Kafavi. Subsequently, the concept of catechism and its tradition are examined. Finally, the content of *Tuhfat al-Shâhân* is analyzed to determine its position within the tradition of catechism.

Keywords: Tuhfat al-Shâhân, Abu al-Baqâ al-Kafavi, catechism

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a. mlf	: aynı müellif
Bk.	: bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
FÜSBE	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haz.	: Hazırlayan
İHAD	: İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ö.	: Ölüm tarihi
RTEÜSBE	: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	: Sayfa
SOBİDER	: Sosyal Bilimler Dergisi
SÜSBE	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
trc.	: Tercüme eden
tsz.	: Tarih bilgisi yok
YEK	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
yy	: Yayın yeri bilgisi yok

GİRİŞ

İlmihal literatürü fıkıh ilminin çatısı altında teşekkül etmiştir. Fıkıh sahasında telif edilen muhtasarların ve fetva kitaplarının olgunlaşmasının ardından bugün ilmihal olarak ifade ettiğimiz telif türü doğmuş ve zamanla gelişmiştir. İlmihallerde halkın ihtiyaç duyduğu temel meseleler başta muhtasarlar ve fetva kitapları olmak üzere fıkıh kaynaklarından seçilerek bir araya getirilmiş, bunlara hadis, tefsir, kelim ve ahlak kitaplarından tamamlayıcı bilgilerin eklenmesiyle ilmihallerin sınırları netleşmiştir. Fıkıhın doğasındaki canlılığın, ihtiyaçlar karşısında çözüm üretme refleksi ve kabiliyetinin halk kitlelerine etkisi büyük oranda ilmihal eserleri vasıtasıyla olmuştur. Dolayısıyla toplumlar kendi şartlarına göre telif edilen bu eserlerden beslenerek dinî ve dünyevî hayatlarını ikame etmişler, doğal olarak inanç, yaşayış ve düşünce tarzları da bu eserlerin tesiriyle şekillenmiştir. Bu durumda ilmihaller, fıkıhın canlı ve uygulamaya dönük tarafıyla sıkı irtibatı, buna bağlı olarak kişilerin günlük hayatlarında ihtiyaç duydukları temel dinî bilgileri sunması, toplumların tarihine ve yaşayışına ışık tutması, telif edildikleri dönemin dil özelliklerini yansıtmaması, disiplinler arası metin ilişkilerini ifade etmesi yönüyle gerek yaşayış gerekse ilmî faaliyetler açısından önem arz etmektedir. Bu durum ilmihal sahasında yapılacak araştırmaları teşvik etmektedir.

Türkçe ilmihal yazma geleneğinin başlangıcı Osmanlı'nın kuruluş devrine tekabül eder. Bu dönemden itibaren halkın ihtiyaçları gözetilerek pek çok ilmihal yazılmıştır. Esasında "ilmihal" kavramı erken tarihli Arapça metinlere dayanmaktadır. Bugün ilmihal olarak ifade ettiğimiz eserlerin muhtevası, söz konusu Arapça metinlerde geçen "ilmü'l-hâl" tanımları ekseninde şekillenmiştir. Aynı kapsamda telif edilen Arapça eserler de olmakla birlikte "ilmihal" bir literatür olarak Türkçe eserler için kullanılmaktadır. Bu bağlamda Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin *Tuhfetü'l-Mülûk*, Şürübülâlî'nin *Nûru'l-Îzâh* gibi eserleri muhteva bakımından ilmihal eseri olsalar da Anadolu topraklarında gelişen bir gelenek olarak ilmihal literatürüne direkt dahil olmamaktadırlar.

Osmanlı'nın kuruluşuyla sistemli hale geldiği ifade edilen ilmihal geleneği Tanzimat dönemine kadar oluşum ve gelişim dönemini yaşamış, Tanzimatla birlikte değişim aşamasına girmiştir.²

Çalışmanın konusunu teşkil eden *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, ilmihal geleneğinin gelişim dönemine tekabül etmektedir. Bu dönem, geleneğin temel hususiyetlerinin belirginleştiği ve yerleştiği bir zaman dilimidir. Eserin müellifi ise fıkıh ilminde mütehasıs, kadılık vazifesi sebebiyle sahanın uygulama yönüyle hemhal, telif ettiği *el-Külliyât* adlı eseriyle ilmî çevrelerde makbul bir isim olan Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'dir. Kefevî'nin *el-Külliyât* adlı eserindeki ehliyet ve dirâyeti onun kaleminden çıkan diğer eserleri de önemli kılmaktadır. Bu durum, Kefevî'nin *Tuhfetü 'ş-Şâhân* adlı eserinin incelenmesi ve bağlı bulunduğu telif geleneği içindeki yerinin tespit edilmesi fikrini doğurmuştur. Bu bağlamda öncelikle müellifin hayatına dair bilgilerin bir araya getirilmesi; ardından kavram olarak *ilmihal*in tanımı ve kapsamının belirlenmesi, ilmihal geleneğinin tarihî seyrinin incelenip özetlenmesi, bu alandaki belli başlı eserlere kısaca temas edilmesi ve çalışma bağlamında ihtiyaç duyuldukça bu eserlerin muhtevasına dair genel bilgilerin verilmesi; son olarak da tezin ana konusunu teşkil eden *Tuhfetü 'ş-Şâhân* adlı ilmihalin muhtevası ve kaynaklarının ortaya konması, bağlı bulunduğu gelenek içindeki konumunun değerlendirilmesi hedeflenmiştir. *Tuhfetü 'ş-Şâhân* ilk defa bu çalışma ile tez düzeyinde bir çalışmaya konu olmaktadır. Bundan önce ilmihal sahasındaki bazı tez ve makalelerde, kitap bölümlerinde esere değinilmiş ya da makale düzeyinde müstakil çalışmalara³ konu olmuştur.

Tuhfetü 'ş-Şâhân'ın gerek yazma gerekse matbu olarak pek çok nüshası bulunmaktadır. Biz bunlar arasında, öncelikle neşrini güvenilir bulduğumuz Bulak Baskısını, bu baskıyla mukayeseli olarak kendi kütüphanemizde bulunan yazma nüshayı, ulaşabildiğimiz kadarıyla elimizdeki en erken tarihli yazma nüsha olan Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu'ndaki 998 numarayla kayıtlı nüshayı ve sonundaki ferağ kaydı sebebiyle müellifin yeğenine ait olduğunu veya ait olan bir nüshadan üretildiğini düşündüğümüz Süleymaniye Kütüphanesi, Lala

² Hatice Kelpetin Arpaguş, *Bir Telif Türü Olarak İlmihal*, MÜİFD, sayı: 22, 2002, s. 32

³ Ramazan Tarık, *Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü 'ş-Şâhân'ında İslam Akâidi*, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi, c. XII, sayı: 2, 2019, s. 572-609; Fatih Yaman, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü 'ş-Şâhân'ında Bulunan Manzum Bir Nasihatname: Nesâyah-i Mülûk*, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 2023, c. 9, sayı: 2, s. 366-394

İsmail Koleksiyonu'ndaki 77 numarayla kayıtlı nüshayı esas aldık ve çalışmamız boyunca kullandık.

I. Ebu'l-Bekâ El-Kefevî'nin Hayatı ve Eserleri

A. Kefe'de İlmî Durum

Kırım, Doğu Avrupa'nın en güney ucunda bulunan bir yarımadadır.⁴ Kırım Hanlığı Fatih Sultan Mehmed devrinde Osmanlı hakimiyetine girmiş ve ilerleyen zamanda Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki bağılık pekişmiştir.⁵

Kırım'da ilim, kültür, sanat ve edebiyatta iki merkez öne çıkıyordu. Biri Kırım Hanlığı'nın idare merkezi olan Bahçesaray, diğeri ise bir Osmanlı eyaleti hükmünde olan Kefe idi. Bu sebeple Kefe'de yetişen âlimler "Kefevî" olarak anılırken diğerk bölgeler de yetişenler "Kırımî" olarak anılmaktadır.

İstanbul-Kefe münasebeti farklı seviyeden isimlerin gidiş gelişleriyle her geçen gün daha da kuvvetlenmiştir. Bu iki şehir temelinde Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasında güçlü bir ilim ve kültür aktarımı ile canlı bir ticari hayat gerçekleşmiştir.⁶

Kırım'ın Osmanlı'ya bağlanması akabinde Osmanlı uleması Kırım'da ve Kırım uleması da Osmanlı coğrafyasında etkili olmuşlardır. Kırım uleması ilk tahsillerinden sonra yüksek tahsil için İstanbul'a ve diğerk Osmanlı ilim merkezlerine gelmişler ve ilmiye sınıfında yüksek mevkilerde bulunmuşlardır.⁷

Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti gibi Sünnî Hanefî anlayışa sahipti. Kırım Hanlığı'nda ilmiye sınıfının ortaya çıkışı ise tekkeye dayanan seyyidlik ve şeyliğe dayanmaktaydı. Bu yapı, yerini daha sonra medrese ve oradan yetişen müftüler ile müderrislere bırakmıştır. Kırım'da ilmiye sınıfının en üst mertebelerinde seyyid sıfatını taşıyan âlimler bulunmaktaydı.⁸

Kırım medreselerinde eğitim müfredatındaki kitaplar Osmanlı medrese müfredatının neredeyse aynısıydı. Hanefî mezhebinin temel kitapları yanında Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) eserlerine müracaat edilmesi Osmanlı zihniyetinin Kırım medreseleri üzerindeki tesirini ortaya koymaktadır.⁹

Kırım hanları ilim ve edebiyata ilgi duyan ve âlimleri himaye eden kişilerdi. Bu bağlamda çalışmamız açısından önemli bir isim Kırım hanlarından Selim Giray'dır.

⁴ Süleyman Gür, *Kırım Kitabı*, s. 21, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2022

⁵ Gür, s. 29

⁶ Gür, s. 44

⁷ Gür, s. 57

⁸ Gür, s. 65-66

⁹ Gür, s. 68

O, hanlığın idare merkezi Bahçesaray'daki Hansaray'da zengin bir kütüphane kurulmasını sağlamıştır.¹⁰

Evlîyâ Çelebi Kefe'yi garip ilim ve fenlere mâlik insanların bulunduğu bir şehir olarak tanımlamaktadır.¹¹ Buraya kadar zikredilen bütün hususlar, ileride çeşitli bölümlerde görüleceği üzere Kefevî ve eserlerinin temel özelliklerini teşkil etmektedir.

B. Kefevî'nin Hayatı

Seyyid Ebu'l-Bekâ¹² Muhibbuddîn¹³ Eyyûb b. Seyyid Şerîf¹⁴ Mûsâ el-Hüseynî el-Kırîmî el-Kefevî el-Hanefî¹⁵ 1028/1619 yılında Kırım'a bağlı Kefe'de doğdu.¹⁶ Doğumuna babası Şerif Musa Kelîmî Efendi¹⁷ şu tarihi düşmüştür:

آمد بدنیا فرزندم ایوب
فرخنده طالع کشتم و مسعود
بخشش رسیده از خود الهی
لطف خدا شد تاریخ او بود¹⁸

Kefevî, tahsilini bitirdikten sonra ulemanın birinden mülazım olup Kefe'de Cezerî Kasım Paşa Medresesi'nde¹⁹ müderris olmuş ve zamanla görevinde

¹⁰ Gür, s. 71

¹¹ Gür, s. 93

¹² *Ebu'l-Bekâ* künyesiyle bilinen başka âlimler de vardır. Kefevî'den başka bu künyeyle anılanların en meşhuru Endülüslü bir şair ve edip olan Ebu'l-Bekâ er-Rundî'dir (ö. 684/1285). Ayrıca bir kıraat âlimi olan İbnü'l-Kâsîh da (ö. 801/1399) *Ebu'l-Bekâ* künyesiyle anılan âlimlerden biridir. Kefevî'nin Ebu'l-Bekâ künyesini alışına dair açık ve net bir ifade yoksa da bu durum Ebu'l-Bekâ el-Ukberî ile ilişkilendirilmektedir. (M. Halil Çiçek, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kuran İlimleri*, s. 17)

¹³ Bursalı Mehmed Tâhir, *İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, 1325, İstanbul, s. 11.

¹⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Maarif Basımevi, 1955, c. 1, s. 229

¹⁵ Zirîklî, *el-A'lâm*, c. 2, s. 38, Beyrut, 1999; Bağdatlı İsmail Paşa *Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn*, c. 2, s. 380; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Maarif Basımevi, 1955, c. 1, s. 229.

Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin yeğeni Seyyid Ebû Bekir b. Seyyid Bilal tarafından istinsah edilen *Tuhfetü's-Şâhân* nüshasının ferağ kaydında da müstensih kendisini, babasını ve amcası Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'yi "Seyyid" olarak nitelemektedir. (Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, 77)

¹⁶ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 1, s. 449, İstanbul, 1308; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ: Şeyhî'nin Şakâik Zeyli*, s. 1261 (YEK); Uşşâkîzâde, *Zeyli-i Şakâik: Uşşâkîzâde'nin Şakâik Zeyli*, s. 773 (YEK)

¹⁷ Hayatı hakkında bilgi için bkz. Gür, s. 394

¹⁸ "Oğlum Eyyub dünyaya geldi, kutlu talihli ve mesut oldum.

Ya Rabbi kendiliğinden bana bir ikram geldi.

'Allah'ın lütfu oldu' onun [doğum] tarihi oldu. (Ebced: 1028)"

Şeyhî, s. 1261

¹⁹ Uşşâkîzâde'de Süleymaniye Medresesi (Uşşâkîzâde, 773)

yükselmiştir.²⁰ Babası Şerif Musa Efendi'nin vefatından sonra ise Kudüs mevleviyeti payesiyle Kefe müftülüğü yapmış, bir müddet sonra Sadrazam Derviş Mehmet Paşa tarafından İstanbul'a davet edilmiş ve burada hürmet görmüş²¹, ardından sırasıyla Birgi, Bağdat (iki kere) ve Filibe kadılıklarına tayin olmuştur.²² İstanbul'a davet edilmesinde babası Şerif Musa Efendi'nin de etkisi olduğu düşünülebilir. Zira kaynaklar Şerif Musa Efendi'nin bir dönem İstanbul'da bulunduğunu ve Şâir Bâkî tarafından Şerif Musa Efendi'ye "Kelîmî" mahlasının verilmesine dair bir hadisenin vukuunu zikretmektedirler.²³ Musa Efendi'nin ilmî ve edebî çevrelerce tanınır bir kişi olmasının, oğlu Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin de tanınırlığını sağlamış olması düşünülebilir.

Filibe kadılığının dördüncü ayında Kefevî hakkında padişaha şikâyet gitmiş ve padişah IV. Mehmet tarafından tüm görev ve yetkileri elinden alınarak Kefe'ye sürülmüş ve orada ikamete mecbur bırakılmıştır. Yedi sene kadar sonra Kırım Han'ı Selim Giray'ın ricası ile affedilmiş ve tekrar İstanbul'a dönmüştür. Burada ikram görmüş, padişah tarafından kendisine maaş bağlanmıştır. İstinye'deki yalısında münzevî bir hayat sürmüş ve 1094 senesinde İstanbul'da²⁴ vefat etmiştir.²⁵ Vasiyeti doğrultusunda, İstanbul/Eyüp'te bulunan Ebû Eyyûb Halid b. Zeyd el-Ensârî (Eyüp Sultan) türbesi bitişiğindeki hazireye defnedilmiştir. Kabri türbenin batı tarafında kalan bölümdedir.²⁶

Kefevî'nin Kırım hânı ile yakın olduğuna dair bazı veriler bulunmaktadır. *Tuhfetü's-Şâhân*'ın mukaddimesindeki ibareler, eserin ulaşılabildiğimiz en eski nüshasının -ki Kefevî henüz hayatta iken istinsah edilmiştir- Kırım Bahçesaray'da, Kırım hanlığının merkezinde istinsah edilmiş olması ve sürgüne gönderildikten sonra Kırım hânının ricası ile İstanbul'a dönmesi ve babası Şerif Musa Efendi'nin Kırım'da tanınan ve üst düzey görevlerde bulunmuş bir kimse olması gibi bazı hususları bir arada düşündüğümüzde Kefevî'nin Kırım hanlığı ve Kırım hânı ile yakın temasına dair bazı kanaatlere ulaşabiliyoruz.

²⁰ Şeyhî, s. 1262

²¹ Hulusi Kılıç, Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *DİA*, c. 10, s. 298

²² *el-Külliyyât*'ın Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 3905 numarada bulunan nüshasının zahriyesindeki Kefevî'nin hayatına dair nottan.

²³ Şerif Musa Efendi ile Şair Baki arasında geçen hadise için bk.: Şeyhî, s. 622

²⁴ Abdullah Develioğlu, Büyük İnsanlar (3000 Türk ve İslam Müellifi), s. 153

²⁵ Kılıç, s. 298; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 246

²⁶ Zahriye notu, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 3905; Uşşâkizâde, 773-774; *Osmanlı Müellifleri*, Bursalı Mehmed Tâhir, c. 1, s. 230, İstanbul, 1333

Kefevî'nin vefat tarihi için muhtelif kaynaklarda 1094 ve 1095 yılları veriliyorsa da doğrusu 1094 yılının sonları olmalıdır. Zira yeğenin beyanı²⁷ bize bu konudaki en doğru bilgiyi sunmaktadır. O, istinsah ettiği *Tuhfetü'ş-Şâhân* nüshasının ferağ kaydında, amcası Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin 1094/1683 yılında vefat ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu tarihi veren başka kaynaklar da bulunmaktadır.²⁸ Bazı kaynaklarda vefat tarihi olarak 1095 yılının verilmesi, Kefevî'nin vefatının 1094 yılının sonlarına tekabül etmesi sebebiyle olmalıdır.²⁹

Bazı kaynaklarda Kefevî'nin Kudüs kadısı iken vefat ettiği bilgisi yer almaktadır. Bu bilgi de hatalıdır. Doğrusu İstanbul'da vefat ettiği'dir. Bu karışıklığın sebebi büyük ihtimalle Kefevî'nin kadılık görevindeki derecesidir. Zira yukarıda ifade edildiği üzere Kefe'deki görevine Kudüs mevleviyeti pâyesiyle atanmıştır.³⁰ Dolayısıyla Kudüs mevleviyeti pâyesi vurgulanmak istenmiş, fakat bazı kaynaklarda bu durum Kudüs kadısı iken vefat ettiğine dair bir zanna sebep olmuştur.

C. Eserleri

1. *el-Külliyât: Külliyyâtü Ebi'l-Bekâ, Külliyyâtü 'Ulûmi Ebi'l-Bekâ 'alâ Vişki'l-Lüga* şeklinde de bilinen³¹ terimler sözlüğü hüviyetindeki bu eser Kefevî'nin en önemli ve en meşhur eseridir. İslâmî ilimler bağlamında kullanılan terimleri açıklamaktadır. Otuz bir fasıldan meydana gelmektedir. Terimlerin anlamları verilirken çeşitli disiplinlerde ifade ettikleri anlamlara da değinilmiştir. Eserin ilmî değerini artıran hususlardan biri de sonunda yer alan ve muhtelif disiplinlerdeki küllî kaideleri ihtiva eden bölümdür. Ayrıca her fasıl sonunda, eserde yer alan kelimelerin Kur'an'daki örnekleri gösterilmektedir. Bu kısım tefsir ilmi açısından özel bir önem arz etmektedir. Yine gerekli yerlerde çeşitli mezhep görüşlerine yer verilmiş ve tercihlerde bulunulmuştur. Bu ise Kefevî'nin genel anlamda ilmî, özel anlamda fikhî dirâyetine işaret eden önemli bir husustur. Zaten bu eser, telif edildiği günden itibaren takdire şayan bulunmuş ve kendisinden çokça faydalanılmıştır. Eserin kıymetini ifade eden bir diğer yönü de tanımlardaki mantıkî tutarlılıktır. Esasında *Külliyât*'a yalnızca

²⁷ Lala İsmail, 77 (Ferağ Kaydı)

²⁸ Bursalı, c. 1, s. 230

²⁹ Erol, Aydın, Ebu'l-Bekâ'nın el-Külliyât'ındaki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi, s. 17-18

³⁰ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Fahri Unan, *Mevleviyet, DİA*, c. 29, s. 467-468

³¹ Bursalı, c. 1, s. 230

bir lügat olarak bakmamak gerekir. Kıymetli bir lügat olmanın yanında fıkıh, tefsir, mantık gibi farklı disiplinlere dair bilgi ve birikimin de yer aldığı bu eser muhtevası açısından olduğu gibi, müellifin asıl ve çeşitli sahalardaki ilmî kudretini ortaya koyduğu bir eser olması bakımından da oldukça önemlidir.³² Eser hakkında dört adet tez çalışması yapılmıştır.³³ Çok sayıda yazma nüshasının bulunması ve Osmanlı matbaalarında basılmış olması müellifin tanındığını ve eserlerinin okunduğunu açıkça göstermektedir.³⁴ Günümüzde de çeşitli baskıları bulunmaktadır.

2. *Tuhfetü 'ş-Şâhân*: Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden bu eser hakkındaki bilgiler bir sonraki bölümde verilecektir. *Tuhfetü 'ş-Şâhân*'ın akâid bölümü ile sonunda yer alan manzum nasihatnâme hakkında hazırlanmış birer makale çalışması bulunmaktadır.³⁵

3. *el-'Udde 'inde Külli Şidde*: Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin (ö. 695/1296 [?]) *el-Kasîdetü 'l-Bürde*'sine Arapça olarak yazdığı bir şerhtir. Çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır.³⁶ Eser hakkında bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.³⁷

Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'ye ait olmayan kimi eserler bazı kaynaklarda ona nispet edilerek zikredilmiştir. *Şerhu 'l-Binâ*, *Hâşiye alâ Hâşiyeti 'l-Lârî* ve *İklîlü 't-Terâcim*, bazı kaynaklarda hatalı olarak Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'ye nispet edilen eserlerdendir. Bu eserler, Kefeli başka bir alim olan Mehmed Akkirmânî'ye (ö. 1174/1760) ait eserlerdir. Ayrıca Süleymaniye Kütphanesi'nde bulunan bir *Keşşâf Hâşiyesi* de Ebu'l-

³² Hulusi Kılıç, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî*, *DİA*, X, s. 298

³³ M. Halil Çiçek, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kuran İlimleri*, SÜSBE, Konya 1992 (Doktora Tezi); M. Sıddık Yegül, *el-Külliyyât Özelinde Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Meânî ve Beyân Kavramlarına Yaklaşımı*, FÜSBE, Diyarbakır 2019 (Yüksek Lisans Tezi); Bryar Saadi İmmam İmmam, *مصطلحات علم البديع في الكليات لأبي النقاء الكفوي - جمع ودراسة*, YYÜSBE, Van 2016 (Yüksek Lisans Tezi); Erol Aydın, *Ebu'l-Bekâ'nın el-Külliyyât'ındaki Hadislerin Tahrir ve Değerlendirilmesi*, MÜSBE, İstanbul 2009

³⁴ Yazma nüshalarından bazıları: Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 1432, 1433; Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2742 (Bu nühanın zahriyesinde Kefevî'nin hayatına ve eserlerine dair bazı bilgiler bulunmaktadır); Süleymaniye Kütüphanesi, Erzincan, 94; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Bölge Yazma Eserler, 3905 (Bu nüshanın zahriyesinde Kefevî'nin hayatına ve eserlerine dair bazı bilgiler bulunmaktadır). Eserin çeşitli matbu nüshalarından bazıları: İstanbul, 1287; Bulak, 1253, 1281; Tahran, 1284; Beyrut, 2011

³⁵ Ramazan Tarık, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü 'ş-Şâhân'ında İslam Akâidi*, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi, sayı: 2, 2019, s. 572-609; Fatih Yaman, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü 'ş-Şâhân'ında Bulunan Manzum Bir Nasihatname: Nesâiyih-i Mülûk*, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2023, c. 9, sayı: 2, s. 366-394

³⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 811; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 1290

³⁷ Büşra Yıldırım Köksal, "Ebu'l-Bekâ el-Kefevî ve el-'Udde 'inde Külli Şidde Adlı Eseri (İnceleme-Tahkik)", *İÜSBE*, 2022

Bekâ el-Kefevî'ye nispet edilmiştir. Ancak bu haşiyeye Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Keşşâf Hâşiyesi*'dir.³⁸

³⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Musalla Medresesi, 1928. Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'ye Akirmânî'nin eserlerini nispet edenlerden biri Bursalı Mehmed Tahir'dir.

D. İlmî Kişiliği

Kefevî, kaynaklarda Hanefî fakihî ve kadısı olarak nitelenmektedir.³⁹ Ayrıca *Külliyyât*'taki bazı kelâmî görüşleri ile *el-Udde* adlı eserindeki bazı ifadeler onun Mâtürîdî oluşuna işaret etmektedir.⁴⁰ 'Ulûm-ı nâfi'ada yektâ ve fûnûn-ı lâmi'da bî-hemtâ'⁴¹ olduğu ifade edilen Kefevî'yi Şemseddin Sâmî 'meşâhir-i üdebâdan' olarak zikreder.⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı da onu asrının önde gelen alimleri arasında saymaktadır.⁴³ Eserleri arasında özellikle *el-Külliyyât*'a vurgu yapılmakta ve bu eserden övgüyle söz edilmektedir. Kefevî *el-Külliyyât*'ın mukaddimesinde "kitap bana tüm sevgililerden daha sevimlidir"⁴⁴ diye söze başladıktan sonra ilme olan rağbet ve iştiyakını beyan eden ifadelerde bulunmaktadır. *Tuhfetü's-Şâhân*'ın ise "sahih kaynaklardan beslenerek oluşturulan muteber bir kitap olduğu" ifade edilmektedir. Meslekî hayatını (kadılık) ve fıkıh sahasında telif ettiği *Tuhfetü's-Şâhân*'ı dikkate alarak onu bir fakih; gerek kendi telif ettiği eserler arasında gerekse telif edildiği sahada bir başyapıt olarak kabul edilen *el-Külliyyât*'ı dikkate alarak da onun bir dilci/lügatçi olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında, *el-Külliyyât*'taki mantikî tutarlılık ve dakiklik, kavâid-i külliyye ve Kur'an ilimlerine müteallik meseleler, kelâmî konulardaki geniş izah ve tahliller de dikkate alınarak -zira bu konular eserde ehliyetle işlenmiştir- onu bir mantıkçı, usulcü, mütekellim ve tefsirci, yani bir allâme olarak zikretmek gerekir.⁴⁵

Kefevî, gerek Kırım'da gerekse İstanbul'da yöneticilerin yakınında bulunmuş ve itibar görmüş bir âlimdir. Zira İstanbul'a bir devlet adamı tarafından davet edilmiş, çalışmamıza konu olan *Tuhfetü's-Şâhân*'ı da yine bir hükümdarın isteği üzerine kaleme almıştır.⁴⁶ Kefevî'nin tanınmasında, bir şair ve alim olan babası Şerîf Musa Efendi'nin etkisinden de söz edilebilir. Zira o resmî görev olarak çeşitli yerlerde kadılık ve müftülük yapmış, bir dönem İstanbul'da da bulunarak alimler ve şairler meclisine katılmış âlim-şair bir şahsiyettir. Bu bağlamda Kefevî'nin ilim adamı kimliği ile beraber şair kimliğini de dikkate almak gerekir. Şiir konusunda babasından etkilendiği düşünülebilir. *Tuhfetü's-Şâhân* adlı eserinin çeşitli bölümlerinde farklı uzunluklarda manzumeleri bulunmaktadır. Hatta eserine manzum bir mukaddime ile başlamayı tercih etmiş ve yöneticiler için yazdığı manzum bir vasiyetnameyle eserini sonlandırmıştır. Yine eserin içindeki bazı bölüm geçişlerinde manzumelere yer vermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.İLMİHAL KAVRAMI ve İLMİHAL GELENEĞİ

İlmihal kavramının iki veçhesi vardır. Birincisi, kavram olarak ifade ettiği anlam -ki bunu kısaca *durum bilgisi* olarak ifade edeceğiz-; ikincisi ise *ilmihal* kavramının ifade ettiği sahaya ait literatürdür.

1.1. İLMİHAL KAVRAMI

İlmihal kelimesi *‘ilm* ve *hâl* kelimelerinden oluşan bir tamlamadır (*‘ilmu’l-hâl*). Kısaca *durum bilgisi* anlamına gelmektedir.⁴⁷ İlmihal için çeşitli tanımlar yapılmış olup erken tarihlerden itibaren bu kavram kaynaklarda yer almış ve ifade ettiği anlam hemen hemen ilk kaynaklardan beri değişmemiştir. Yalnız sonraki süreçte kavramın terimleşmesi söz konusudur. Ancak bu, ilmihal kavramının anlamı için geçerli bir durumdur. Literatür konusu böyle değildir. Kavramın ifade ettiği bilgi sahasına dair yazılan eserlerin “ilmihal eserleri” olarak görülmesi Türklerle (Osmanlı’nın kuruluş devri) başlayan bir süreçtir.⁴⁸ Arap ülkelerinde ilmihal eserleri “ez-zarûratü’-d-dîniyye” gibi isimlendirmeler kullanılmıştır.⁴⁹ Bu sürece değinmeden önce ilmihal tanımlarından birkaç tanesini zikredecek, ardından erken tarihli kaynaklardan itibaren ilmihal kavramının, kaynaklarda nasıl yer aldığını özetleyecek,

³⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-‘Arifîn*, c. 1, s. 229; a. mlf., *Îzâhu’l-Meknûn fi’z-Zeyli ‘alâ Keşfi’z-Zunûn*, c. 1, s. 251; a.g.e., c. 2, s. 380

⁴⁰ M. Halil Çiçek, *Ebu’l-Bekâ el-Kefevî’nin Külliyyât’ında Tefsir ve Kuran İlimleri*, s. 17; Büşra Yıldırım Köksal, “*Ebu’l-Bekâ el-Kefevî ve el-‘Udde ‘İnde Kulli Şidde Adlı Eseri* (İnceleme-Tahkik)”, s. 39

⁴¹ *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 2-3, 1307 (Nâşir tarafından derç edilen biyografi)

⁴² Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu’l-A‘lâm*, c. 1, s. 688

⁴³ Uzunçarşılı, s. 246

⁴⁴ el-Külliyyât, s. 11

⁴⁵ Bryar Saadi İmmam İmmam, *مصطلحات علم البديع في الكليات لأبي البقاء الكفوي - جمع ودراسة* - / Ebu’l-Bekâ el-Kefevî ve el-Külliyyât Adlı Eseri, 10-12

⁴⁶ *Tuhfetü’ş-Şâhân*, Mukaddime, s. 1-3 (Şahsî kütüphanemizde bulunan nüsha); Kılıç, s. 298

⁴⁷ Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Dönemi İlmihalleri*, s. 147; Güman, 168

⁴⁸ Mediha Aynacı, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fıkhî Yönden Değerlendirilmesi*, s. 49-50

⁴⁹ Hasan Kurt, *İlmihal Kitaplarında İman Esasları*, s. 23

ilmihal kavramının kapsamını böylece tespit etmeye çalışacak ve sonunda tercih ettiğimiz bir tanım ve ideal anlamda ilmihalin hangi sahaları kapsadığına dair kendi fikirlerimizi ifade edecek ve bu başlığı sonlandıracağız. İlmihal için yapılan tanımlardan birkaç tanesi şu şekildedir:

“Kişinin, içinde bulunduğu hâlin/keyfiyetin gerektirdikleri(ni bilmesi)dir.”⁵⁰

“İlmihal deyü herkesin kendi nefesine müteallik olan ilme derler.”⁵¹

“Akâidin kavâid-i esâsiyye ve ibtidâiyyesiyle namaz ve abdest ve sair muâmelât-ı dîniyyeyi çocuklara öğretmeye mahsus kitâb.”⁵²

“Bir Müslümanın günlük yaşantısında lazım olan, kul-Allah, kul-kul ilişkilerini düzenleyen ve herkesin bilmesi gerekli olan bilgileri içeren ilim.”⁵³

“Gündelik hayata dair dinî bilgiler manzumesi.”⁵⁴

“Kişinin kendisine, yaratıcısına ve çevresine karşı nasıl davranacağını belirleyen ve günlük ihtiyaçları temin eden asgarî müşterek bilgiler toplamı.”⁵⁵

Erken dönemde telif edilen eserlerden İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *Kitâbü'l-Kesb*'i, Şemsüleimme es-Serahsî'nin (483/1090 [?]) *Kitâbü'l-Mebsût*'u, Atâ b. Ali el-Cûzcânî'nin (ö.?) *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*'i, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kûtu'l-Kulûb*'u ve Zernûcî'nin (ö. VI/XII. yy. sonları) *Talîmü'l-Müteallim*'i gibi muhtelif ilimlere dair bazı Arapça eserlerde ilmihal (ilmü'l-hâl) kavramı/tamlaması yer almaktadır ve Hz. Peygamber'in “İlim öğrenmek kadın erkek her Müslüman üzerine farzdır”⁵⁶ mealindeki hadis-i şerifinden yola çıkılarak ilmihal kavramı ortaya çıkmış ve hadis-i şerifte kastedilen ilmin hangi ilim olduğuna

⁵⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 343; Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, c. 2, s.1819

⁵¹ Abdurrahman Darîr, *Tezkiretü's-Salât*, s. 7

⁵² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, c. 2, s. 947. Şemseddin Sâmî'nin ilmihal kavramını, ilmihal eserlerini ifade edecek şekilde tanımlaması dikkat çekicidir.

⁵³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 247

⁵⁴ Arpaguş, Bir Telif Türü Olarak İlmihal, s. 26

⁵⁵ Arpaguş, s. 35

⁵⁶ İbn Mâce, *Mukaddime*, 17

dair görüşler belirtilmiştir. Bazı eserlerde konuya özetle ya da tek cümleyle değinilirken bazı eserlerde ise daha genişçe değinilmiştir. Bu bağlamdaki açıklamalardan bazıları şöyledir:

Kitâbü'l-Kesb / İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî: İlmihal kavramının ilk tanımını İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Kesb*'inde görüyoruz.⁵⁷ O, ilm-i hâli “Kişinin içinde bulunduğu durumda kendisine gerekli olan yükümlülükleri yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu bilgi” olarak tanımlamaktadır. Örnek olarak ise ticaret yapacak bir Müslümanın faizden ve fasit akitlerden kaçınacak kadar ilim öğrenmesi, zengin bir Müslümanın zekât ahkâmını bilecek kadar, hacca gidecek kimsenin haccını sahih bir şekilde eda edecek kadar bilgi edinmesi onun “hâlinin bilgisi”dir ve bu kadarını öğrenmek kendisine farzdır.⁵⁸ İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin zikrettiği örneklerden anlaşılan; örneğin ‘zengin Müslüman’ demesi, nisap miktarı mal olmadan farziyetin hasıl olmayacağıdır. Nitekim sonraki eserlerde de konu bu şekilde ele alınmıştır. İlke şudur: Dine taalluku olan herhangi bir iş kişinin üzerine farz yahut vâki olmadan, o işe dair ahkâmı bilmek farz olmaz.

Kûtu'l-Kulûb / Ebû Tâlib el-Mekkî: Eserde “İlmin Fazileti ve Kısımları” başlığı altında, yukarıda da zikredilen “İlim öğrenmek kadın erkek her Müslüman üzerine farzdır”⁵⁹ mealindeki hadis öncelikle nakledilmiş ve bu hadisin açıklanması sadedinde alimlerden görüşlerden zikredilmiş, en son müellif kendi görüşünü de zikretmiştir. Bu bağlamda, sözü geçen hadisin açıklanmasına dair ilk nakil Ebû Muhammed Sehl'den yapılmıştır. O şöyle demektedir: “Hz. Peygamber (sav) herkese farz olan ilimle, ilm-i hâli, yani kulun içinde bulunduğu makamın halini bilmeyi kast etmiştir. Çünkü herkese, Rabbi ile kendisi arasında, din ve dünyasıyla ilgili şeyleri özellikle bilmesi ve onlardaki Allahu Teâlâ'nın ahkâmını koruması gerekmektedir.”⁶⁰ İlm-i hâl tamlaması bu nakilde yer almaktadır. Ayrıca bu açıklamada ilmihal kavramının kapsamına da değinilmiştir. Hadise dair başka görüşleri de zikrettikten sonra (bu görüşlerin konumuza direkt taalluku yoktur) kendisi özetle şu fikirleri beyan eder: “Allah en iyisini bilir, Rasulullah'ın (sav) ‘İlim öğrenmek herkese farzdır’

⁵⁷ İlmihal kavramının ilk tanımı için Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Kesb*'ine işaret ediyorsak da söz konusu metin Serahsî'nin şerhi içinde günümüze ulaştığı için, zikredilen ifadelerin aslında şerhte geçen ifadeler olması da muhtemeldir. Bu hususun göz önünde tutulması gerekir.

⁵⁸ Abdullah Kahraman, Taşköprizade Ahmed b. Mustafa (968/1561) ve Şerhu Mukaddime'ti's-Salât Adlı Eseri, s. 589

⁵⁹ İbn Mâce, Mukaddime, 17

⁶⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, (trc. Y. Çiçek – D. Selvi), c. 2, s. 10

sözünün gerçek manası bana göre şudur: ‘İslam dininin üzerine bina edildiği beş şeyi (şehadet, namaz, oruç, zekât, hac) bilmek herkese farzdır. Çünkü, Müslümanlara bunların dışında (bu derece önemle) farz kılınan başka farzlar yoktur. Sonra bir amel ancak onunla ilgili ilmi bilmekle sahih olur. Demek ki amelin evveli, onu bilmektir. Bu durumda farz olan her amelin ilmini bilmek de farzdır. Her Müslümana bu beş şeyin farz olması gibi başka amel farz olmayınca bu beş şeyin ilmini öğrenmek de herkese farz olmuştur. Çünkü bu farzın gerektirdiği bir farzdır. Tevhid ilmi de bu farza girmektedir. Çünkü onların başında ‘Allah’tan başka ilah olmadığına şehadet’ gelmektedir. Kul bu şehadetiyle Zât-ı Bârî’ye ait sıfatları ispat, O’ndan başkalarının sıfatlarını nefyetmiş, yani ortadan kaldırmış olacaktır. Bütün bunlar ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ şehadetinin ilmi içine girmektedir. İhlas ilmi de İslam’ın sahih anlaşılması ve sağlam olması için gerekli ilimlerdenidir. Çünkü bir kimse ancak amelinde ihlas sahibi olmakla Müslüman olabilir. ...”. Buraya kadar olan açıklamadan çıkan sonuç; ilmihal yani kişiye zaruri olan bilginin üç kavramın oluşturduğu bütün olduğudur ki bu kavramlar iman, ibadet (namaz, oruç, zekât, hac) ve ihlastır. Böylece Cibril hadisi⁶¹ diye bilinen ve ilmihal kavramının kapsamını belirleyen temel ilkelerden birini de teşkil eden hadis-i şerifine dolaylı yoldan atıf yapılmış olmaktadır. Müellif şu ifadelerle açıklamasına devam etmektedir: “Hz. Peygamber (sav) bu sözyle bilinmesi, öğrenilmesi caiz olan her şeyi kast etmemiştir. Bu konuda icmâ vardır.” Her ne kadar diğer ilimler de ilimden sayılıp ve erbabı da alim diye nitelenirse de bunlar farz-ı kifâye kabilinden olan ilimlerdir. Herkese farz değildir. Ümmetin bir kısmının bu ilimleri öğrenmesi diğerlerinin üzerinden bu farziyeti kaldırır. “Hadis-i şerif ise umumu içine alacak bir lafızla ve ilim ismini vererek hüküm bildirmiştir. Hem bu hüküm ‘ilmi arayınız’ emrinden sonra ifade buyurulmuştur. Bu durumda emir tek tek her şahsa ait olmaktadır.” Yani tek tek herkes üzerine farz-ı ayn olmaktadır.⁶²

Ta‘lîmü’l-Müte‘allim / Zernûcî: Müellif, eserinin ilk konusu olan “İlmin ve Fıkhın Mâhiyeti” bölümünde ilim öğrenmenin herkes üzerine farz olduğunu bildiren hadis-i şerifi öncelikle zikretmiş ve ardından her ilmi elde etmenin her Müslümana farz olmadığını ifade etmiştir. Her Müslüman üzerine farz olan ilmin “ilmihal”

⁶¹ Müslim, İman, 1 (1/37)

⁶² Mekkî, s. 14-15. Müellifin bu minvaldeki açıklamalarının daha fazlası için eserin ilgili bölümüne müracaat edilebilir. Biz sözü uzatmamak adına maksadı hasıl edecek miktarda alıntı yapmayı tercih ettik.

olduğunu belirterek şu sözü nakletmiştir: “İlmin en üstünü hâlin ilmi (ilmihal); amelin en üstünü de (bulunduğun) hâlin korunmasıdır”.

Müslüman, hangi hal üzere olursa o halde kendisine gereken bilgiye sahip olmalıdır. Kendisine namaz farz olmuşsa, namazı eda etmek hususunda ihtiyaç duyduğu bilgilere sahip olmalıdır. Bu bağlamda namazın farzlarını bilmek ona farz, vaciplerini bilmek de vacip olur. Zira farzı yerine getirmeye yarayan bilgiye sahip olmak farz, vacibi yerine getirmeye yarayan bilgiye sahip olmak da vaciptir. Diğer hususlarda da durum aynıdır. Örneğin kişinin zekât verecek kadar malı varsa zekât ona farz olmuştur ve dolayısıyla zekât ahkâmını öğrenmek de farz olmuştur. Keza kişi ticaretle uğraşıyorsa alış-verişle ilgili bilgileri/hükümleri de bilmelidir.⁶³

Böylece anlaşılmış oluyor ki, ilmihal kavramıyla, bilinmesi farz olan, temel dini bilgiler kast edilmiştir. Ancak bu bilgilerin farziyeti kademeli bir şekilde kişide hâsıl oluyor ve kişiden kişiye değişmeyen sabit farz bilgiler olduğu gibi her kişinin kendi hâlince ama diğer insanlardan farklı olarak bilmesi gereken farz bilgiler de söz konusu olabiliyor.

Kavramın gerek lafzen gerek mana olarak çıkış noktası Hz. Peygamber’in “İlim öğrenmek kadın erkek her Müslüman üzerine farzdır”⁶⁴ mealindeki hadisidir. Zira ortada bir “bilgi (ilim)” ve bilginin herkes için “bağlayıcılığı-kapsayıcılığı” vardır. Herkesin öğrenmesi gereken (farz-ı ayn) *ilim*, herkesin *hâlinin* iktizası olan şeylerin dini ahkâmına yönelik ilimdir. Bu da kendi içinde kademeli şekilde ilerler. Şöyle ki: Evvelâ iman, herkese farzdır. Ardından namaz, oruç, zekât ve hac gelir. Bu dört ibadet bir yönden herkesi kapsayan en bağlayıcı farzlar ve doğal olarak bilinmeleri de en gerekli bilgiler olmasına rağmen, farziyetleri kademeli bir şekilde hasıl olur. Mesela bir Müslüman, bülûğ çağına erdiğinde, evvela iman esaslarını, hemen akabinde de namaz kendisine farz olmaya başladığı için namaza dair bilgileri bilmesi gerekli olur. Bu minval üzere, ramazan ayına eriştiğinde oruç ve oruca dair ahkâm, nisap miktarı mala ulaştığında da zekât ve zekâta dair ahkâmın bilgisi kendisine farz olur. Hac da aynı şekildedir. Ahlâka taalluk eden konular ve helaller ile haramlar da aynı şekildedir. Bunlardan sonra insanlar üzerindeki farziyetin daha geniş bir alana yayıldığı muamelat sahası gelir. İbadet ve muamelat arasındaki geçiş olan nikah, ardından muamelata dair diğer ahkam da yukarıda ifade edilen minval üzere Müslümanın üzerine farz olur. Söz

⁶³ Zernûcî, *Ta'îmü'l-Müte'allim*, (trc. Yunus Vehbi Yavuz), s. 2-3 (Arapça metin)

⁶⁴ İbn Mâce, Mukaddime, 17

gelimi bir Müslüman ticaret ile uğraşıyorsa onun alış-veriş ahkâmını bilmesi farzdır. Ancak ticaret ehli olmayana bunun bilgisi de farz değildir. Farziet kademeli gerçekleşse de bilinmesi herkesi kapsayan temel ibadetler, helaller-haramlar ve ahlak kuralları tüm Müslümanlara -şartlar olgunlaştığında- bizzat zaruri olarak gereklidir. Ancak mesela ticaretle uğraşan birisinin ticaretle uğraşmaktan başka şansı vardır. Halbuki zekât, zekât olarak temel bir farzdır ve şartlar olgunlaştığında anında edası ve edasını sağlayacak bilgisi gerekir. Alış-veriş ahkâmı ise böyle değildir. Kişi ticaretle uğraşmak yerine başka bir alana yönelebilir, o zaman o yöneldiği alandaki dinî ahkâmla sorumlu olur ama temel ibadetlerde olduğu gibi bizzat o şeyle yükümlü değildir. Burada nüans vardır. İyi anlamak gerekir.

İlmihal kavramının terim olarak gerek iman, ibadetler ve ahlak gibi temel dinî bilgilerin bütününe ve gerekse -yazıldığı döneme göre ihtiyaç duyulan başka konuların da eklenmesiyle- oluşturulan bu alandaki literatürü karşılaması Türkler ve Türkçe eserlerle olmuştur.⁶⁵ Yine de kavramın ifade ettiği anlam bakımından Müslümanlar her dilde beraberken ilmihal kavramının bir telif çeşidi olması bakımından belirli bir literatürü kastederek kullanılması başta Osmanlı olmak üzere Türkler arasında cari olmuştur.

Temel dinî bilgileri ihtiva etme ve öğretme iddiasında olup ilmihal olarak nitelenebilecek Arapça ve Farsça eserlerin sayısı çoktur. Hatta muhteva itibariyle değerlendirildiğinde ilk ilmihal örneklerini Arapça ve Farsça eserler oluşturmaktadır. Nitekim bu eserler, ilgili literatür kapsamında da sayılmaktadır. Fakat yukarıda da değinildiği üzere bu nitelikteki eserlere “ilmihal” tabirinin kullanılması Türklere has bir durumdur ve kavramın terimleşmiş anlamda kullanılarak bu alanda, bu isimle eserler verilmesi öncelikle ve asıl olarak Anadolu coğrafyasında gerçekleşmiştir.⁶⁶ Her ne kadar bu sahada Osmanlı ön plana çıksa da diğer beyliklerdeki telif faaliyetleri de önem arz etmektedir. Bu bağlamda Candaroğulları beylerinden olan İsmail Bey’in bizzat kendi telifi olan *Hulviyyât-ı Şâhi*⁶⁷ adlı eseri gerek müellifi gerek yazıldığı devir ve gerekse muhteva itibariyle oldukça önem arz etmektedir.

⁶⁵ Güman, 168

⁶⁶ Aynacı, 44-45

⁶⁷ Nail Karagöz, Hanefî-Mâtürîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl: *Hulviyyât* Örneği, ÇÜSBE, 2014 (Doktora Tezi)

İlmihal kavramının neye işaret ettiğine dair kaynaklarda farklı ifadeler bulunmaktadır. Biz bu babda iki eser üzerinde duracağız: Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732) *Tertîbü'l-Ulûm*'u ve Kadızâde Ahmed b. Muhammed Emîn Efendi'nin (ö. 1197/1783), Muhammed b. Pîr Ali Birgivî'nin (ö. 981/1573) *Vasiyetnâme*'si (*Risâle-i Birgivî*) üzerine yazdığı meşhur ve muteber şerhi *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi Şerhi Vasiyyeti'l-Muhammediyye*'si.

***Tertîbü'l-Ulûm* / Saçaklızâde Mehmed Efendi:** Müellif, “İlimlerden farz-ı ayn olan ilim -ki o, Allah Teâlâ'nın, kulunu içinde bulunduğu hâlde/durumda mükellef kıldığı (şeylere dair) ilimdir- faslı” başlığı altında farz-ı ayn olan ilmi açıklamaktadır. Öncelikle o, başlıkta da geçen “mükellef kıldığı” tabiriyle alakalı olarak, Allah Teâlâ'nın mükellef kıldığı şeyin üç çeşit olduğunu söyler. Bunlar; itikat, fiil (bir işi yapma) ve terk (bir işten sakınma). Bunu müellif *Tatarhâniyye*'den nakletmektedir. Ardından şu ifadeler yer verilmektedir: “Denmiştir ki; ilimlerden farz-ı ayn olan (ilim), ilm-i hâldir. İlm-i hâlin manası ise (şudur:) Allah Teâlâ'nın, kulunu içinde bulunduğu hâlde mükellef kıldığı/yapmakla sorumlu tuttuğu (bir şeyden sakınmak da yapılması gereken bir şeyi yapmaktır) şeyin bilgisidir. Öyleyse ilm-i hâl imana taalluk eden meselelerin, yapılması ve yapılmaması farz olan ahlâkî ve fiilî şeylerin/işlerin bilgisidir.”⁶⁸ Saçaklızâde'nin ifadelerinin hülasası, ilm-i hâlin, iman, ibadetler, helaller-haramlar ve ahlâk başlıklarından meydana gelmiş olduğudur. Bu ifadelerin ayrıntılı açıklamasını müellif, *Tatarhâniyye*'den yaptığı nakle bırakmaktadır. Biz bu ifadelerin hülasasını zikredeceğiz. *Tatarhâniyye*'den yapılan nakilde özetle, kişinin içinde bulunduğu hâlde farz olan bilginin, kademeli bir şekilde gerekli olacağı anlatılmıştır. Mesela günün sabahında bülûğa eren kişiye, hemen o anda şehadet cümlesini anlamıyla bilip öğrenmesi farz olur. Keza aynı gün öğle namazına erişirse, öğle namazından önce taharet konusu, ardından öğle namazıyla ilgili hususları öğrenmesi farz olur. Durum bu minval üzere diğer vakit namazlar için de devam eder. Taharet bilgisini ise zaten namaz kendisine ilk farz olduğu anda öğrenmiştir. Yine bu şekilde, kişi ramazan ayına ulaştığında, oruçla alakalı bilgileri öğrenmesi farz olur. Diğer ibadetler ve muameleler de aynen bu minval üzere işler. Yapılmaması gereken işler ise kişiden kişiye değişir. Mesela kötü söz telaffuz etmek sağlıklı bir kişiye haram iken, dilsiz biri açısından bu haramlık söz konusu değildir.⁶⁹

⁶⁸ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-Ulûm*, (trc. Z. Pak-M. A. Özdoğan), s. 101-103

⁶⁹ Saçaklızâde, s. 102-103

Bulūğu Aksa'l-Merâm / Muhammed b. Mes'ûd et-Tarnabâtî: Müellif eserinde mukaddime bölümünün sonunda “tetimme” başlığı altında farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olan bilgileri ele almaktadır. İlim talebi ve dinde derin kavrayış sahibi olmanın (tefakkuh) farz-ı kifâye olduğunu ifade ettikten sonra, kişinin bilmemesinin caiz olmayacağı abdest, namaz, oruç gibi ibadetleri ve yapacağı herhangi bir işte o şey hakkında Allah'ın hükmünü bilmesi gerektiğini istisna tutar ve bunların farz-ı ayn olduğu ifade eder. Karâfi'den, İmam Şâfiî ve İmam Gazâlî'nin bu konuda icma olduğunu söylediklerini nakleder. Ardından müellif ilim öğrenmenin her Müslüman üzerine farz oluşunu bildiren hadîs-i şerifi zikrederek farz-ı ayn olan bilgileri bu hadîs-i şerif üzerine bina etmektedir. İbnü'l-Hâc el-Fâsî'nin *el-Medhal* adlı eserinden naklen hadîs-i şerifin şerhini şu vechile beyan etmektedir: Muhakkik âlimler mezkûr hadîs-i şerifinin anlamını şöyle beyan ediyorlar: “Yapman gereken şey hakkında bilgi sahibi olman, sana farzdır”. Bu bağlamda yukarıdaki alıntılarda da zikredilen hususlara paralel beyanlarda bulunmaktadır. Örneğin adamın biri Müslüman olsa ve namaz vakti girse taharetin ve namazın hükümlerini bilmesi ona farz olur.⁷⁰ Yani bir kimsenin, içinde bulunduğu halde, yapması gereken bir ibadet ya da işe taalluk eden dinî hükmü bilmesi ve bilmesi gereken şeyin, ancak kişiye gerektiği anda farz-ı ayn olduğunu ifade eden görüşü Tarnabâtî eserinde açıklamaktadır.

Cevhere-i Behiyyei Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye / Kadızâde Ahmed b. Muhammed Emîn Efendi: Muhammed b. Pîr Ali Birgivi, *Vasiyetnâmesi*'nde “evlâdlarına ve evvâclarına ta'lîm-i ilm-i hâl edip hilâf-ı şer'-i şerîf olan umurdan men' edeler” der. Bu ifadeden, ilmihal kavramının toplumda artık iyiden iyiye yerleşmiş olduğu anlaşılıyor. Kadızâde bu ifadeyi şerh ettiği bölümde ilmihalın sınırlarını şöyle çiziyor: “Evvelen akâid-i ehl-i sünnet sâniyen ilm-i a'mâl-i fer'iyye sâlisen ilm-i ahlâk râbi'an mu'âmelât, bunlar ilm-i hâldir, bilmesi cümleye farz-ı 'ayndır”.⁷¹ Kadızâde'nin belirttiği bu sınır, kanaatimizce ideal anlamda bir ilmihal eserinin hangi konuları ihtiva etmesi gerektiğini en güzel ve doğru şekilde açıklayan ifadelerden biridir. Biraz daha tafsilatına değinerek ideal anlamda bir ilmihalın, Kadızâde'nin belirttiği konulara ne şekilde ve ne derecede yer vermesi gerektiğini

⁷⁰ Muhammed b. Mes'ûd et-Tarnabâtî, *Bulūğu Aksa'l-Merâm* (trc. Muhammed Şevki Aydın), s. 48-50

⁷¹ Kadızâde Ahmed b. Muhammed Emin İslâmbûlî, *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye*, s. 220

ifade ederek ilmihalin sınırlarını belirleyebiliriz. Biz bunu ikili bir taksimle anlatma yoluna gideceğiz.

Yukarıda verilen tanımlardan ilk ikisini dikkate alarak konuyu incelemeyi uygun görüyoruz. M. Erdoğan'ın tanımı, ilmihallerin muhtevasına dair kurmak istediğimiz ikili sisteme en yakın bulduğumuz tanımdır.

İlmihal eserlerinin muhtevasını oluşturan konular ikili bir taksimle incelenebilir. Ancak biz bu taksime geçmeden önce, ilmihal eserlerinin muhtevasını ve kapsamını belirleyen temel ilkelerden bahsetmek istiyoruz. Bunlardan ilki ve en geneli yukarıda da belirtildiği gibi “İlim öğrenmek kadın-erkek her Müslüman üzerine farzdır”⁷² hadis-i şerifidir. Buradaki ilmin ne olduğu üzerine alimler kafa yormuş, düşüncelerini belirtmişlerdir. Bazı alimler, kendileri de önemli gördükleri için meşgul oldukları ilmi en önemli ve öğrenilmesi gereken ilim olarak ifade etmişlerdir. Muhakkak her ilmin bir önemi ve belirli şartlarda öğrenilme zorunluluğu vardır. Ancak bu ilimler farz-ı ayn değil, farz-ı kifâye olan ilimlerdir. İşin doğrusu, hadisteki “ilim”den kastın ilmihal bilgileri olduğudur. Zira bu hakka dair yapılan açıklamaların bir bölümünü geçtiğimiz konuda zikrettik. Yalnız burada ilim öğrenmenin farziyetini bildiren hadise dair tek bir açıklamaya yer verip diğer hadislerle geçmek istiyoruz. Söz konusu hadisin açıklaması sadedinde *İmâdü'l-İslâm*'da Gazâlî'nin ifadeleri nakledilmiştir: “İmam Gazâlî rahmetullâh(i aleyh) *Minhâcü'l-Âbidîn*'de bu hadis-i şerifin ma'nâ-yı şerifini buyurmuştur ki ‘her kişinin üzerine farz-ı ‘ayn olan ilim, her kulun üzerine vâcib olan ahkâmın ilmidir. Bundan sonra ne san'atda ise ve ne halde ise onun ilmidir. Gayrı nesneni ilmi vâcib değildir. Yani her kişiye iman ilmi ve namaz ilmi ve oruç ilmi ve helal haram ilmi ve karâbetiyle ve ehl-i beytiyle ve komşularla hoş dirilmek ilmi, ba'dehû kendi ne halde ise onun ilmi vâcibdir. Gayrı ilimler vâcib değildir, belki nâfiledir.”⁷³ Bu hadis, birçok ilmihalin mukaddimesinde yer almaktadır. *İmâdü'l-İslâm*'dan yapılan alıntı bunun güzel bir örneğidir.

İlmihallerin muhteva ve kapsamını belirleyen bir diğer ilke, Cibril Hadisi⁷⁴ diye de bilinen uzun ve meşhur hadistir. İlmihallerin, Cibril Hadisinin bir tefsiri olduğu ifade edilmiştir.⁷⁵ Hadiste Cebrail'in (as) “İslâm nedir?” sorusuna Hz. Peygamber'in

⁷² İbn Mâce, Mukaddime, 17

⁷³ Aksarâyî, s. 5

⁷⁴ Müslim, İman, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 9

⁷⁵ Üstünova, s. 176; Adnan Memduhoğlu, *İlmihal Edebiyatının Tarihi Serencamı*, s. 24

verdiği cevap, kişinin bilmesi, inanması ve yapması gereken en temel din esaslarıdır. Burada iman/şehadet, namaz, zekât, oruç ve hac zikredilmiştir. Bundan sonra Cebrail (as) “İman nedir?” diye sormuş, Hz. Peygamber de bu soruya “amentü esasları” diye bilinen esasları zikrederek cevap vermiştir: “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere iman etmendir”. Ardından Cebrail (as) “İhsan nedir?” diye sormuş, Hz. Peygamber bu soruya da “Allah’ı görüyormuşçasına kulluk etmendir” şeklinde cevap vermiştir. İhsanın, kulluğun manevi cihetine taalluk ettiği ifade edilmektedir.⁷⁶ Hadise bir bütün olarak bakıldığında, çok genel bir tasnifle İslam Dininin İman, İbadetler ve Ahlaktan oluştuğu ifade edilebilir. İşte ilmihaller sadece iman ve ibadet konularına yer vermekle kalmamış, zaman zaman bu eserlerde Cibril hadisindeki ihsan kavramının da ilhamıyla kulluğun manevi cihetine dönük konulara da yer almıştır. Hatta denebilir ki bu bağlamda en güzel örneklerden biri, ilk Türkçe ilmihal olarak nitelenen ve Kutbuddin İznikî’nin telifi olan *Mukaddime*’dir. *Mukaddime*’de konular zahir-batın birlikteliği ile ele alınmıştır. Hatta bazı ilmihallerde direkt tasavvuf konusu müstakil olarak işlenmiştir.⁷⁷

İlmihallerin muhteva ve kapsamını ifade eden bir diğer ilke de “İslam dini beş esas üzerine bina edilmiştir: Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığına ve Hz. Muhammed’in Allah’ın rasulü/elçisi olduğuna şehadet etmek, namazı (dosdoğru) kılmak, zekâtı vermek, Beytullahı tavaf ve ziyaret etmek (hac) ve Ramazan orucunu tutmaktır”⁷⁸ hadisidir. Bazı ilmihallerin mukaddimesinde bu hadis özellikle ifade edilmekte ve eser bu hadis üzerinden inşa edilmektedir.⁷⁹

Tüm bu hususları dikkate alarak ilmihallerin muhtevasını ikili bir taksimle incelemek mümkündür:

A. Birincil konular: Bunlar aslî konulardır. İman, İbadetler, Ahlak, Helaller-Haramları kapsamaktadır. Yukarıda, kişiye farz-ı ayn olan bilgilerin hangileri olduğu ve bu bilgilerin hangi şartlarda kişi üzerine farz-ı ayn olduğu açıklanmıştı. Kişinin bilmesi gereken farz-ı ayn bilgilerin bir kısmı tüm Müslümanlar üzerine, bir Müslümanlık vazifesi olarak ve *bizzat* gereken amellerin ilmidir. Bunlar, iman

⁷⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Kırk Hadis Şerhi*, (haz. Sami Erdem), s. 202-205; A. Lütfi Kazancı, *Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis*, s. 46-48

⁷⁷ Örneğin Hacı Reşit Paşa, Mukaddime haricinde beş bölüme ayırdığı *Dîn-i Mübîn-i İslâm* adlı ilmihal eserinde, son bölümü ahlak konusuna, bir önceki dördüncü bölümü ise müstakil olarak tasavvufa ayırmıştır. (bk.Hacı Reşit Paşa, *Dîn-i Mübîn-i İslam*, Dersaadet: Matbaa-i Hayriyye, 1328-1329)

⁷⁸ Buhari, İman, 1 (19)

⁷⁹ Aynacı, 85-89

esaları, dört temel ibadet, helaller-haramlar ve herkesi bağlayan ahlâkî konulardır. Kulun Allah ile direkt ilişkisi kapsamına giren konulardır. İlmihal tanımlarından birinde buna değinilmişti.⁸⁰

B. İkincil konular: Bunlara zâid hususlardır ve muâmelâta dair konuları kapsar. Kişinin diğer insanlarla bir arada yaşamasından doğan durumlara ve genel anlamda toplumla olan ilişkisine taalluk etmektedir. Şunu da belirtmeden geçmemeliyiz: Bu kısma zâid konular denmesinin sebebi, her Müslümana tek tek ve bizzat o amel olmak yönünden gereken aslî amellerden olmayıp bunların hemen ardından doğan ameller ve bu amellere dair bilgiler olmaları bakımındandır. Bir Müslüman normal şartlarda iman etmemek, namaz kılmamak, oruç tutmamak, zekât vermemek, hacca gitmemek, kul hakkı yemek, yalan söylemek hakkına sahip değildir. Bunları hem yapmak farz-ı ayn hem de bunlara taalluk eden ahkâmı bilmek farz-ı ayndır. Bu amellerin gerçekleştirilme zorunluluğuna bağlı olarak bilmek zorunluluğu doğmaktadır. Halbuki ikinci kısımdaki ameller böyle değildir. Bu kısımdaki amellerin ve bu amellere dair ahkâm bilgisinin, her Müslüman fert için mutlak anlamda bağlayıcı olmaz ve dönemsel bazda gereklilik seviyesi değişebilir. Örneğin kişi ticaret yapmakla aslen sorumlu değildir. Dolayısıyla aslen sorumlu olmadığı bir amelin ahkâmını bilmek de sorumlu değildir. Ama bir şekilde ticaretle meşgul ise alış-veriş ahkâmını bilmek o zaman ona farz olur. Bu alana taalluku olan bazı amellerin, belirli şartlara göre gerekliliği söz konusu olabilirse de bunlar dönemsel ve ikincil zorunluluklardır. Dolayısıyla ifade etmeye çalıştığımız zorunluluk derecesi değişmemektedir.

İlmihallerin muhtevastaki zâid konular devirlere göre belirginlik kazanan değişken konular olabilmektedir. Örneğin; yakın dönemlerin ilmihalleri denebilecek İmamzâde Esad Efendi'nin (ö. 1267/1851) *Dürr-i Yektâ* ve Ahmet Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) *Eser-i Ahd-i Hâmidî* adlı ilmihal eserlerinde cihat konusunun yer alması dikkat çekicidir. Aynı dönemlerde yer alan ilmihallerde aynı ya da benzer konuların ele alınması şüphesiz incelenmeye değer bir husustur.

Buraya kadar ifade edilenler ışığında, ideal bir ilmihal, iman, namaz, zekât, oruç, hac, nikah, helaller-haramlar ve ahlâkî kuralları muhakkak içermeli, bunun yanında yazıldığı dönemin şartları ve insanların ihtiyaçları dikkate alınarak ele alınması gereken muamelata dair konulara da yer verilmelidir denebilir.

⁸⁰ Erdoğan, s.

“İlmihal” kelimesi -tespit edilebildiği kadarıyla- bir ilmihal eserine ad olarak ilk defa *Mızraklı İlmihal*’de kullanılmıştır.⁸¹ *Mızraklı İlmihal*’in müellifi bilinmiyorsa da eserde yer alan kaynaklar dikkate alınarak XVI. Yüzyıldan sonra telif edildiği sonucuna ulaşılabılır.⁸² *Mızraklı İlmihal*’i hariç tutarsak, adında ilmihal kelimesinin yer aldığı bir ilmihal eseri Osmanlı’nın son dönemlerine kadar yok gibidir. Pek çok ilmihalin mukaddimesinde ya da muhtevasında ilmihal kelimesi ıstılah anlamında kullanılıyorsa ve eserlerin bir ilmihal olarak yazıldığı sarahaten belirtiliyorsa da⁸³ bu durum eserlerin isimlendirilmesine son dönemlere kadar yansımamıştır. Bu dönemlerde genelde dinin esasını ifade eden, hitap kitlesine ya da yazılış amacına işaret eden isimler kullanılmıştır. Sırasıyla örneklendirmek gerekirse; Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî’nin *İmâdü’l-İslâm*’ı⁸⁴, Zileli Muharrem Efendi’nin *Umdetü’n-Nisâ*’sı⁸⁵ ve Vecdî Ahmed Efendi’nin *Zübdetü’l-Kelâm fîmâ Yahtâcü ileyhi’l-Hâs ve’l-Âm*⁸⁶ adlı eserleri zikredilebilir. İlmihal eserlerinin isimleri de benzerlik gösterebilmektedir. Hatta belirli kelimeler özellikle kullanılmaktadır. Bunlara örnek olarak da *umde*, *tuhfe*, *zübde*, *necât*, *mürşid*, *mekâsıd* gibi kelimeler zikredilebilir. Bu kelimelerin her biri, ilmihal kavramının manasına bir yönden taalluk etmektedir.

1.2. İLMİHAL GELENEĞİ

İlmihal geleneğinin 4./10. yüzyıldan itibaren oluşmaya başladığı ifade edilmektedir.⁸⁷ Bugün ilk ilmihal olarak kabul edilen eser Ebu’l-Leys es-Semerkandî’nin (ö. 373/983) *Mukaddime fî’s-Salât* adlı eseridir. Semerkandî bu eserinde namaza müteallik meseleleri ele almıştır. Küçük hacimli, ibaresi kolay, Arapça bir eserdir. “Namaz ilmihali”⁸⁸ hüviyetine sahiptir. Semerkandî’nin eseri

⁸¹ Güman, 168; Arpağuş, İlmihal, *DİA*, XXII, s. 139; M. Kâmil Yaşaroğlu, *Mızraklı İlmihal*, *DİA*, XXX, s. 5

⁸² M. Kâmil Yaşaroğlu, *Mızraklı İlmihal*, *DİA*, XXX, s. 5

⁸³ Bunun güzel bir örneği Hacı Reşit Paşa’nın *Dîn-i Mübîn-i İslâm* adlı ilmihalinde bulunmaktadır. O, eserine şu cümlelerle başlamaktadır: “Hamd-i Hudâ ve salât ü selâm-ı Rasûl-i Kibriyâdan sonra beyân olunur ki: bu kitap bir ilmihaldir, dîn-i İslâm’ın ahvâlini bildirir. Onun için ismi dahi ‘*Dîn-i Mübîn-i İslâm*’dır” (*Dîn-i Mübîn-i İslâm*, s. 4)

⁸⁴ *İmâd*; direk, dayanak anlamında gelmektedir. “İslam beş esas üzerine kurulmuştur...” (Buhari, İman, 1) hadisini çağrıştırmaktadır.

⁸⁵ Kadımlar için yazılmış bir ilmihal kitabıdır.

⁸⁶ İnsanların ihtiyaç duyduğu temel dinî meseleleri toplama hedefini ifade etmektedir.

⁸⁷ Arpağuş, İlmihal, *DİA*, s. 139; Âdem Yıldırım, *Kuruluştan Tanzimat’a Osmanlı Döneminde Telif Edilen Türkçe İlmihaller*, s. 123

⁸⁸ Bu şekilde tek bir konuya hasredilmiş ilmihaller de oldukça yaygındır. Ancak en yaygın olan şekli akâid ve namaz ilmihalleridir denebilir. Akâid konusuna hasredilmiş eserlerin bir örneği *Ferâidü’l-Fevâid fî Beyâni’l-Akâid* (Ârif Efendi Matbaası, tsz.) adlı eserdir. Kadızâde Ahmed b. Muhammed Emin

üzerinden bir şerh geleneği de oluşmuştur. Bunun yanında ilmihal hüviyetinde telif edilen müstakil Arapça ve Farsça eserler de bulunmaktadır. Bu eserlerin listesini sıralamak çalışmamızın kapsamı dışında olsa da birkaç örnek vermek gerekir. İlmihal hüviyetindeki Arapça eserlere örnek olarak, Rüknüislâm İmamzâde Muhammed b. Ebû Bekir el-Buhârî'nin (ö. 573/1177) *Şir'atü'l-İslâm*'ı ve Zeynüddin Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin (ö. 666/1268) *Tuhfetü'l-Mülûk*'u örnek olarak verilebilir. Arapça eserler üzerinde bir şerh geleneği de oluşmuştur. Nitekim zikrettiğimiz eserlerin üzerine yazılmış pek çok şerh bulunmaktadır. Örneğin *Şir'atü'l-İslâm* üzerine Seyyid Alizâde diye bilinen Yakub b. Seyyid Ali el-Bursevî er-Rûmî'nin Osmanlı topraklarında çok meşhur olmuş ve okunmuş *Miftâhu'l-Cinân ve Mesâbihu'l-Cenân (Şerhu Şir'ati'l-İslâm)* isimli bir şerhi bulunmaktadır.⁸⁹ Yine *Tuhfetü'l-Mülûk* üzerine de Hanefî fakihî ve hadis alimi Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) ve *Cübbü'l-Mesâil, Umdetü'n-Nisâ* gibi ilmihal eserlerinin müellifi Zileli Muharrem Efendi'nin (ö. 1010/1601'den sonra) *Hedyyetü's-Su'lûk* isiminde bir şerhi bulunmaktadır.⁹⁰ Farsça ilmihallere de Saîdüddin Fergânî'nin (ö. 705/1305) *Menâhicü'l-İbâd ile'l-Me'âd*'ı ile Mevlânâ Abdülaziz Fârisî'nin *Umdetü'l-İslâm*'ı örnek olarak verilebilir. Bu iki ilmihal de Türkçeye tercüme edilmiştir. *Menâhicü'l-İbâd*, İdris-i Bitlisî'nin oğlu olan Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi tarafından⁹¹; *Umdetü'l-İslâm* ise Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî (ö. 950/1543'ten sonra) tarafından, adeta yeni bir telif oluşturan ilavelerle birlikte *İmâdü'l-İslâm* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.⁹² Türkçe ilmihallere gelince; Osmanlı'daki ilk ilmihal kitabı olarak Kutbüddin İznikî'nin (ö. 821/1418) *Kitâbu'l-Mukaddime*'si gösterilmektedir.⁹³ İznikî'nin oğlu Kutbuddinzâde İznikî'nin (ö. 885/1480) de *el-İkdü's-Semîn ve'l-Akdü'l-Yemîn* adında Türkçe bir ilmihal kitabı bulunmaktadır. Yine Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî'nin *İmâdü'l-İslâm*'ı Türkçe ilmihaller arasında önemli bir yere sahiptir.

Efendi'ye ait olan bu eser *Amentü Şerhi* olarak da bilinir. Namaz konusunda yazılmış eserlere de Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin *Mekâsüdü'l-Hasene* (yy, 1309) ve Râif Efendi'nin *Mekâsıdu't-Tâlibîn* (Âlem Matbaası, 1306) adlı eserleri örnek olarak verilebilir. *Mekâsıdu't-Tâlibîn*'de tasavvufî konular ve müellifin ele aldığı konu hakkındaki manzumeleri de yer almaktadır.

⁸⁹ Recep Cici, İmamzâde Muhammed b. Ebû Bekir, *DİA*, XXII, 2000, s. 210-211

⁹⁰ Hüseyin Elmalı, Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *DİA*, XXXIV, 2007, s. 487-488; Ali Osman Koçkuzu, Bedreddin Aynî, *DİA*, IV, 1991, s. 271-272; Rahmi Telkenaroğlu, Zileli Muharrem Efendi, *DİA*, 2019, s. 693-694

⁹¹ Mahmut Erol Kılıç, Saîdüddin Fergânî, *DİA*, XII, 1995, s. 378-382

⁹² Hatice K. Arpağuş, İmâdü'l-İslâm, *DİA*, XXII, 2000, s. 172-173

⁹³ Hatice K. Arpağuş, Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihi Geçmişi ve Fonksiyonu, s. 33

İlk ilmihaller olma özelliğine sahip çeşitli dillerdeki bu ve daha başka eserler, ilmihal geleneğini başlatmakla kalmamış sistemleşmesini ve bu geleneği olgunlaşmasını da sağlamıştır. Bundan sonra ilmihal geleneği gelişim dönemine girmiştir. Bu dönemde, önceki dönemdeki bazı eserler üzerine yapılan çalışmalar bulunmakla beraber müstakil eserler de telif edilmiştir. Bu dönemin ilmihalleri arasında Osmanlı sadrazamlarından Lutfi Paşa'nın (ö. 971/1563) *Zübdetü'l-Mesâil fi'l-İ'tikâd ve'l-İbâdât* adlı Arapça eseri ile *Tuhfetü'l-Tâlibîn* adlı Türkçe eseri, Muhammed b. Pîr Ali Birgivi'nin (ö. 981/1573) *Vasiyetnâme*'si ile Kadızâde Ahmed b. Muhammed Emîn Efendi'nin (ö. 1197/1783) bu esere yazdığı *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye* adlı şerhi, Vecdî Ahmed Efendi'nin (ö. 1070/1660) *Zübdetü'l-Kelâm fîmâ Yahtâcü İleyhi'l-Hâs ve'l-Âm* adlı eseri, Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) ve Üstüvânî Mehmed Efendi'nin *Risâle*'leri (ö. 1072/1661) ve Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin (ö. 1094/1683) çalışmamıza konu olan *Tuhfetü's-Şâhân* adlı eseri sayılabilir. İdeal bir ilmihalin nasıl olması gerektiğine dair mülahazaların yoğunlaştığı, buna bağlı olarak geçmişte telif edilen ilmihallere olumsuz bakışların çoğaldığı ve eser üretim hızının ciddi oranda arttığı dönem modern okulların açılması ve Tanzimat'ın ilanı başlamıştır. Bu süreci de değişim ve yeni oluşum dönemi diye isimlendirmek mümkündür.⁹⁴ Bu dönemde telif edilen eser sayısı çoktur. Biz, örnek olarak fikhî yönü özellikle kuvvetli olan birkaç örnek zikretmekle iktifa etmek istiyoruz. Bu dönemde yazılan ilmihaller arasında -bizce- en dikkat çeken Hacı Reşit Paşa'nın (ö. 1918) *Dîn-i Mübîn-i İslâm* (İstanbul 1328-1329) adlı eseridir. Seyyid Ahmed Zühdi Paşa'nın (ö. 1902) *el-Mecmû'atü'z-Zühdiyye fi'l-Ahkâmi'd-Dîniyye'si* (İstanbul 1311-1313), İmamzâde Hafız Esad Efendi'nin (ö. 1851) *Dürr-i Yektâ'sı* (İstanbul 1243) ve *Dürr-i Yektâ Şerhi* (İstanbul, 1293), Mehmed Zihni Efendi'nin (ö. 1913) *Ni'met-i İslâm'ı* (İstanbul 1316) ile *el-Muhtasarât'ı* (İstanbul, 1957, 2. Baskı) ve Oflu Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1902) *Necâtü'l-Mü'minîn'i* (İstanbul 1308) bu dönemde telif edilen ilmihal kitapların bazısıdır. Cumhuriyet dönemi ilmihalleri arasında en çok öne çıkan ilmihal Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) *Büyük İslam İlmihali*'dir. Yazıldığı günden itibaren en çok okunan ilmihal olmuştur. Ahmed Hamdi Akseki'nin (ö. 1951) *İslam Dini* adlı eseri de bu dönemdeki önemli ilmihallerden biridir.

⁹⁴ Arpaguş, s. 31-36

1.2.1. İlmihal Eserlerinin Yazılış Amaçları ve Hitap Kitleleri

İlmihaller temelde halka (avam) zaruri dinî bilgilerini öğretmek için yazılmışlardır. Zira ilmihal kavramı *her Müslümanın, öncelikle* bilmesi gereken bilgileri ifade etmektedir. Bu manada ilmihalin halkın geneline olduğu gibi özel manada çocuklara-gençlere de şümulü bulunmaktadır.⁹⁵ Zira ihtisas eğitiminden önce sağlanacak ilim, ilm-i hâldir. Nitekim ilmihal eserlerinin mukaddimelerinde bu hususlar belirtilmiştir. Örneğin Kutbuddün İznîkî'nin *Mukaddime*'sinde ve Kutbuddinzâde İznîkî'nin *el-İkdü's-Semîn*'inde “mübtedîler” ve “bâliğ olmaya yakın oğlancuklar ve kızcuklar” gibi ifadeler yer almaktadır.⁹⁶ Kezâ İmamzâde Esad Efendi de *Dürr-i Yektâ Şerhi*'nin mukaddimesinde “Ammâ bu risâleyi telife bâ'is 'avâm-ı ehl-i İslâm'dan dâr-i İslâm'da erişen evlâd-ı Müslimînin 'âkil ve bâliğ olanlarıdır...” demektedir.⁹⁷ *İmâdü'l-İslâm*'ın mukaddimesinde de eserin halka yönelik olarak hazırlandığını ima eden ifadeler rastlanmaktadır.⁹⁸ Son olarak Ahmet Hamdi Akseki'nin (ö. 1951) *İslam Dini* adlı eserinin mukaddimesindeki ifadeleri örnek olarak verebiliriz: “İmam ve Hatiplerin her şeyden önce itikad ve ibadet meselelerini iyi bilmeleri gerektir. Bunları bilmeyenlerin imamlık yapmaları caiz değildir. Bununla beraber köylüye ve halka dince çok lüzumlu olan şeyleri öğretecek olan da bunlar demektir. ...”. Görülüyor ki burada eserin muhatabı, din görevlileri vasıtasıyla halktır. Ayrıca iman ve ibadetlerle alakalı bilgilere sahip olmayan din görevlilerinin namaz kıldırmasının caiz olamaması, farz-ı ayn bilgilerin ve öneminin imasını da taşımaktadır. Son olarak *Tuhfetü'ş-Şâhân*'ın mukaddimesinden söz etmek istiyoruz. Müellif, eserinin sultanın isteğiyle ama ihvân-ı dinin faydalanması için yazmıştır. Hatta yine müellifin ifadelerine göre eserini kadınların da anlayabileceği tarzda açık bir dille yazmıştır.⁹⁹

İlmihal müelliflerini bu ameliyeye iten bazı tetikleyici sebeplerden de söz etmek mümkündür. Şöyle ki: Bazı ilmihaller bir sultanın yahut muhtelif makamlardaki

⁹⁵ Köse, 17

⁹⁶ Aynacı, s. 76

⁹⁷ İmamzâde Esad, *Dürr-i Yektâ Şerhi*, s. 15

⁹⁸ Aynacı, s. 78; Aksarâyî, *İmâdü'l-İslâm*, s. 3-4

⁹⁹ Bu ifadeler, dönemin sosyal hayatına kadınların eğitimi açısından işaret etmektedir. Buradan, kadınların temel okuma becerisi düzeyinde eğitim aldıkları, ihtisas eğitiminin yaygın olmadığı yönünde bir çıkarımda bulunulabilir.

yöneticilerin isteği ile yazılmıştır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden *Tuhfetü's-Şâhân* böyle eserlerdendir. Sultanın isteği ile, halk için yazılmıştır. Ancak müellif eserinin sonunda halka nasihatlerini içeren bölümün ardından hükümdarlar için de manzum bir nasihatnameye yer vermiş ve eserini bu bölümle bitirmiştir. Bazı ilmihaller de tercüme edilmek suretiyle başka bir dile aktarılmış, bu yolla, tercüme edilen dili konuşan kitlenin faydası hedeflenmiş, tercüme faaliyeti kuru bir tercüme olmayarak *-İmâdü'l-İslâm* gibi örneklerde- adeta yeni bir telif eser olarak literatürdeki yerini almaktadır. *İmâdü'l-İslâm* bu maddelerden birkaç tanesini kendinde toplayan ve erken dönem ilmihallerinden olması hasebiyle de önem arz eden bir eserdir.

1.2.2. İlmihal Eserlerinin Muhtevası

İlmihal eserleri, yukarıda ilmihalin kapsamını açıklarken belirttiğimiz meseleleri ya tamamen ya da kısmen ihtiva etmektedir. Sadece namaz konusuna hasredilen eserler olduğu gibi, İslam'ın beş esas üzerine bina edildiğini ifade eden hadiste¹⁰⁰ yer alan iman, namaz, zekât, oruç, hac konularını işleyen, bunlara da ilaveten ahlakî konuları, helalleri-haramları, bazı muamelat konularını, yer yer usule taalluku olan meseleleri içeren ilmihal eserleri de bulunmaktadır. İlmihallerin muhtevası yazıldıkları devre ve hitap kitlesine göre değişmiş ya da gelişmiştir. Bu bazen devrin ve kitlenin gerektirdiği bir konu sınırlaması olurken bazen de müellifin kendi gözlem ve niyetine bağlı olarak şekillenmiştir.¹⁰¹ Birkaç örnek vermek gerekirse: sadece namaz konusuna hasredilmiş eserlerin ilki Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin *Mukaddime fi's-Salât* adlı Arapça eseridir. Bu eser aynı zamanda ilmihal eserlerinin de ilki olarak gösterilmektedir. Namaz konusunda müstakil eser telif eden bir diğer alim Sedîdüddin Kaşgârî'dir (ö. 705/1305). Onun *Münyetü'l-Musallî* adlı Arapça eseri çok meşhur olmuş, bu eser üzerine ciddi bir şerh-haşiye geleneği de oluşmuştur. Bu geleneğin en önemli eserleri, İbrahim Halebî'nin (ö. 956/1549) *Münyetü'l-Musallî* üzerine yazdığı *Gunyetü'l-Mütemellî (Halebî-i Kebîr)* adlı şerhi ile bunun muhtasarı olan ve *Halebî-i Sağîr* diye bilinen *Muhtasaru Gunyeti'l-Mütemellî fi Şerhi Münyeti'l-Musallî* adlı eserlerdir. *Halebî-i Sağîr* üzerine de iki önemli çalışma yapılmıştır; birincisi İbrahim Babadâğî tarafından yapılan tercüme, ikincisi Mustafa Hulusi Güzelhisârî'nin

¹⁰⁰ Buhârî, İman, 2 (8)

¹⁰¹ Köse, 37

Hilyetü'n-Nâcî adlı hâşiye çalışmasıdır.¹⁰² Namaz konusundaki Türkçe eserlere ise Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin (ö. 1070/1660) *Mekâsîdü'l-Hasene* adlı eseri ile Râîf Efendi'nin *Mekâsîdü't-Tâlibîn* adlı eserleri örnek olarak verilebilir. İman, namaz, oruç, zekât ve hac gibi temel konuları ele alan eserlere İznikî'nin *Mukaddime*'si örnek gösterilebilir. O konuları sadece fikhî yönden değil zâhir-bâtın ilişkisini ve dengesini gözeterek işlemiştir. *Dürr-i Yektâ* da bu temel konuları ele almasına karşılık, bir de cihat konusuna eserinde yer vermiştir. *İmâdü'l-İslâm* ise yalnızca fikhî ahkâmı değil, ahlâki konuları ve yer yer bazı duaları da ihtiva eden bir eser hüviyetindedir. Hacı Reşit Paşa'nın *Dîn-i Mübîn-i İslâm*'ı ise akâid, namaz, oruç, zekât, hac, nikah-talak, tasavvuf ve ahlâk bölümlerinden oluşmaktadır. Son dönemde telif edilen eserlerden bir kısmında 'mahza fıkıh'' diyebileceğimiz bir yaklaşımı görmek mümkündür. Seyyid Ahmed Zühdi Paşa'nın *el-Mecmû'atü'z-Zühdiyye fi'l-Ahkâmi'd-Dîniyye*'si bu eserlerdendir. Son dönemde telif edilen eserlerden Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük İslam İlmihali* (İstanbul 1947), akâid, namaz, oruç, zekât, hac konuları yanında kitâbü'l-kerâhiyye ve'l-istihsân ile siyer-i Nebî konularını da ihtiva etmektedir. Yine son dönem eserlerinden olan Hafız Mustafa Yaşar Göletderevi'nin *Miftâhu'l-İrşâd* (İstanbul 1993) adlı eseri ise akaid, namaz, oruç, zekât ve hac konularını tasavvufî yönleriyle işleyen, ayrıca müstakil tasavvufî konulara da yer veren eserler arasındadır.

¹⁰² Hüseyin Kayapınar, Münyetü'l-Musallî, *DİA*, XXXII, s. 32-33

İKİNCİ BÖLÜM

2.TUHFETÜ'Ş-ŞÂHÂN ve HANEFÎ İLMİHAL GELENEĞİNDEKİ YERİ

2.1. MUHTEVASI

Tuhfetü'ş-Şâhân, Kefevî'nin Hanefî mezhebi üzere Türkçe olarak telif ettiği bir fıkıh/ilmihal kitabıdır.¹⁰³ Güvenilir kaynaklardan seçilen kuvvetli görüşleri ihtiva etmekte ve akıcı bir dile sahip bulunmaktadır.¹⁰⁴ Eserin muhtevasına dair incelemeye geçmeden önce konu fihristinin ayrıntılı olarak verilmesi faydalı olacaktır.

Tuhfetü'ş-Şâhân'ın ihtiva ettiği konu başlıkları şu şekildedir:¹⁰⁵

1. Faslun fî ahkâmi'l-îmân
2. Mukaddimetü's-salât
3. Beyânü'l-farz
4. Beyânü'l-vâcib
5. Beyânü'l-harâm
6. Beyânü'l-mekrûh
7. Beyânü'l-mübâh
8. Beyânü's-sünne
9. Beyânü'l-müstehab

¹⁰³ Bursalı, c. 1, s. 230; *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn*, Bağdatlı İsmail Paşa, c.1, s. 251; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Bağdatlı İsmail Paşa, Maarif Basımevi, 1955, c. 1, s. 229

¹⁰⁴ *Tuhfetü'ş-Şâhân*, s. 2-3, 1307 (Nâşirin derç ettiği biyografi)

¹⁰⁵ Konular, *Tuhfetü'ş-Şâhân*'ın matbu nüshaları dikkate alınarak sıralanmıştır. Zira yazma nüshalardaki fihristler özet şekildedir. Matbu nüshalarda alt başlıklara da yer verildiği için eserin muhtevasına dair daha iyi ve geniş bir bilgi sağlayacaktır. Bu bağlamda tüm konu başlıklarını yazmaya gayret ettik. Matbu nüshalar arasında da özellikle Bulak Baskısı'nı tercih ettik. Zira İstanbul baskılarında, eserin sonunda yer alan ve en önemli bölümlerinden biri olan 'Vesâyâ li'l-Mülûk' bulunmamaktadır, dolayısıyla fihristte de yer almamaktadır. Bu eksikliği Bulak Baskısı'nı dikkate almak suretiyle giderdik.

10. Beyânü'l-vudû'
11. Beyânü ferâizi'l-vudû'
12. Beyânü süneni'l-vudû'
13. Beyânü müstehibbâti'l-vudû'
14. Beyânü mekrûhâti'l-vudû'
15. Beyânü âdâbi'l-vudû'
16. Beyânü nevâkızı'l-vudû'
17. Beyânü'ş-şekk fi'l-vudû'
18. Beyânü'l-mesh 'ale'l-huffeyn
19. Beyânü'l-istincâ
20. Beyânü'l-gusl
21. Beyânü mûcibâti'l-gusl
22. Faslun fi't-teyemmüm
23. Beyânü mâ yecûzü bihi't-teyemmüm
24. Beyânü keyfiyyeti't-teyemmüm
25. Beyânü nevâkızı't-teyemmüm
26. Faslun fi'l-encâs
27. Beyânü tathîri'l-encâs
28. Beyânü'l-mâ' ellezî yecûzü bihi't-tahâre
29. Beyânü'l-mâ'i'l-müsta'mel
30. Beyânü tathîri'l-bi'r
31. Beyânü setri'l-'avreti fi's-salât
32. Beyânü istikbâli'l-kible
33. Beyânü mevâkîti's-salât
34. Beyânü'l-evkâti'l-mekrûhe

35. Beyânü'n-niyyeti bi's-salât
36. Beyânü't-tekbîr fî evveli's-salât
37. Faslun fi'l-kıyâm fi's-salât
38. Faslun fi'l-kırâ'e fi's-salât
39. Faslun fî vâcibâti's-salâti ve sünenihâ
40. Beyânü süneni's-salât
41. Beyânü'l-mekrûhât fi's-salât
42. Beyânü mâ yüfsidü's-salât
43. Beyânü secdeti's-sehv
44. Beyânü secdeti't-tilâve(t)
45. Beyânü'l-hades fi's-salât
46. Beyânü'ş-şekk fi's-salât
47. Beyânü idrâki'l-farîza
48. Beyânü'l-iktidâ
49. Beyânü kazâi'l-fevâit
50. Beyânü'l-istihlâf
51. Beyânü salâti'l-cum'a
52. Beyânü's-sünen ve'n-nevâfil
53. Beyânü salâti'r-regâib ve'l-berât ve'l-kadr
54. Beyânü salâti't-terâvîh
55. Beyânü salâti'l-müsâfir
56. Faslun fi'l-müteferrikât mine't-tahâreti ve's-salât
57. Faslun fî müteferrikâti's-salât
58. Beyânü salâti'l-küsûf
59. Beyânü salâti'l-istiskâ

60. Beyânü salâti'l-'ideyn
61. Beyânü salâti't-tesbîh
62. Faslun fi'l-ezân
63. Faslun fi salâti'l-cenâiz ve ahkâmihâ
64. Faslun fi ahkâmi'ş-şehîd
65. Beyânü's-savm
66. Beyânü mâ yüfsidü's-savm ve mâ lâ yüfsidühû ve mâ yücibu'l-kazâ ve'l-keffâre
67. Kitâbü'l-kerâhe ve'l-istihsân
68. Faslun fi'l-Kur'ân
69. Faslun fi hakkı'l-mesâhif ve gayrihâ
70. Faslun fi'd-du'â ve gayrihî
71. Faslun fi hakkı'l-mesâcid ve gayrihâ
72. Faslun fi's-selâm ve nahvihî
73. Faslun fi teşmîti'l-'âtis ve takbîli eydi'l-mülûk ve't-tevâdu' lehüm ve takbîli eydî gayrihim ve nahvihî
74. Faslun fi'l-hitân ve'l-hisâ ve gayrihî
75. Faslun fi'l-hıdâb ve halkı'r-ra'si ve'l-'âneti ve'l-ibtı ve gayrihî
76. Faslun fi'l-lübsi ve nahvihî
77. Faslun fi isti'mâli'z-zehebi ve'l-fiddati ve nahvihâ
78. Faslun fi talebi'r-rızk
79. Faslun fi'l-ekl ve nahvihî
80. Faslun fi âdâbi'l-ekl
81. Faslun fi'ş-şürb
82. Faslun fi'l-hedâyâ ve's-sılât ve mâ yüşâkiluhâ
83. Faslun fi'l-bey'i ve'ş-şirâ

84. Faslun fi'l-me'âsî ve'l-istihlâl ve reddi'l-mezâlim ve nahvihâ
85. Faslun fi'l-lukata ve'l-lakît
86. Faslun fimâ yese'u min cerâhâti benî âdem ve'l-hayevânât ve katlihâ ve mâ lâ yese'u min zâlike ve nahvihâ
87. Faslun fi'l-ıstıyâd ve'z-zebâih ve nahvihâ
88. Faslun fi't-tedâvî ve'l-mu'âlecât
89. Faslun fimâ yecûzü bihi't-tedâvî ve mâ lâ yecûzü
90. Faslun fi nef'i'd-du'â li'l-meyyit ve cevâzi naklihî ve mâ yûkrahu en yûf'ale fih
91. Faslun fi'l-muharremât mine'n-nesebi ve's-sebebi ve'r-radâ'i ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-ahkâm
92. Faslun fi ehli'z-zimmeti ve'l-ahkâmi'lletî te'ûdü ileyhim
93. Faslun fi'l-cihâdi ve taksîmi'l-ganâimi ve mâ yete'alleku bihî mine'l-ahkâm
94. Faslun mesâili şettâ
95. Faslun fi ehli'l-harb ve mâ yete'allaku bihî mine'l-ahkâm
96. Faslun fi ahlâki'z-zemîme
97. Faslun fi'l-ahlâki'l-hamîde
98. Faslun fi beyâni't-takvâ
99. Faslun fi âfâti'l-küfri ve'l-elfâzu ve'l-kelimâtü'lletî tûcibu't-ta'zîr
100. Vesâyâ li'umûmi'n-nâs
101. Faslun fi vesâyâ'l-mülûk.

Eser manzum bir mukaddime ile başlamaktadır. Kefevî eserinin yazılış amacını, kaynaklarını, konularını burada zikretmektedir. Ancak eserin mukaddimesiyle alakalı ortada bir problem vardır. *Tuhfetü'ş-Şâhân*'ın ulaşabildiğimiz nüshaları arasında bulunan en erken tarihli iki nüshanın mukaddimeleri yine manzum

olmasına rağmen farklılık arz etmektedir. İki mukaddimenin içerik akışı temelde birbirine paraleldir. Ancak erken tarihli nüshalarda yer alan ilk mukaddimedede Kırım Hân'ı övülmekte, Hân'ın Osmanlı sultanı 4. Mehmet'in iltifatına mazhar olduğu vurgulanmaktadır. Ardından Kırım Hânı Selim Giray'ın ismi sarahaten zikredilerek eserin yazılış emrinin ondan geldiği beyan olunmaktadır. Buna göre eser Selim Giray'ın emriyle yazılmıştır. Ancak mukaddimenin diğer versiyonunda Selim Giray'ı öven ifadeler ve eserin Selim Giray'ın emriyle yazıldığına dair ifadeler bulunmamaktadır. Yalnızca “bir kerim sultan” denilerek bir sultana işaret edilmekte ve kısa övgü cümleleri ve ismi açıkça verilmeyen o kerim sultanın emriyle eserin yazıldığı ifade edilmektedir. Bundan sonraki kısım muhteva olarak aşağı yukarı iki mukaddimedede de aynıdır: Eserin yazılmasını murat eden sultanın eserin Türkçe olarak yazılması emri, eserin kaynakları, ismi ve dua cümlesi. Bu son kısım hemen hemen iki mukaddimedede de aynıdır. Mukaddimenin ilk bölümü muhteva olarak aynı gibiyse de erken tarihli mukaddime tamamen Türkçe; sonraki yaygın mukaddimenin ilk bölümü ise Arapçadır. Mukaddime konusundaki bu düzenlemenin sebebini açıklayacak net bir veri bulabilmiş değiliz. Ancak şu ihtimal üzerinde durulabilir: Eski tarihli nüshalardan biri¹⁰⁶, Kefevî henüz hayattayken, üstelik Kırım Hanlığı'nın merkezi Bahçesaray'da istinsah edilmiştir. Bu bilgiler, Kefevî'nin *Tuhfetü'ş-Şâhân*'ı henüz Kefe'de iken yazdığına dair bilgilerimizi pekiştirmektedir. Aradan zaman geçip Kefevî İstanbul'a gidince, yani Selim Giray'ın da üstünde bir güç olarak 4. Mehmet'e yaklaşınca eserini gözden geçirmiş ve mukaddimeyi yeniden düzenlemiştir. Böylece düzenlenen nüsha daha çok yayılmıştır. Zira nüsha dağılımına baktığımızda mukaddimenin son halinin yer aldığı nüshaların, toplamın tamamına yakını olduğunu görüyoruz. Mukaddimedede böyle bir değişikliğe gidilmiş olsa da içerikte ciddi bir değişiklik söz konusu değildir. Sadece zaman zaman bazı yazım farklılıkları kendini göstermektedir. Nüshaların bir kısmında ise eserin sonundaki manzum vasiyetnâme yer almamaktadır.¹⁰⁷

Tuhfetü'ş-Şâhân'ın, sonradan tekrar düzenlendiğini düşündüğümüz ve matbu nüshalarında da esas alınan otuz dokuz beyitlik manzum mukaddimesi şudur:

¹⁰⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, 998

¹⁰⁷ Mesela bkz. Milli Kütüphane Yazmalar, 3871; İstanbul, 1258

نحمد الله كل حين و آن
و نقدر له من النقصان

واحد أنت لا أله سواك
أنت باق و كل شيء فان

أنت حي و قادر و عليم
خالق الخلق رازق الحيوان

و قديم بلا ابتداء له
و مرید قبيحنا و حسان

و بصير سميع مولانا[5]
متكلم هو بكل لسان

صل يا رب بأكرم الصلاة
من دعانا إلى هدى القرآن

سيد الرسل و الملائكة
و سائر الخلق هكذا الإذعان

ثابت بعته لكلهم
بقوي الدليل و البرهان

كل ما جاء به حق و صدق
شانه قد على عن البهتان

أحمد مصطفى محمد أمين[10]
خاتم الأنبياء في القرآن

أنت يا فخر كل موجود
ملجأ منجى من النيران

من نلوذ سواك في يوم
يحتشر الناس فيه للرحمن

و على الال ثم و الصحب
و على التابعين بالإحسان

فعلبك الصلاة مولانا
أبدا دائما إلى الميزان

[15] Ba‘dezân bu fakîr-i pür-taksîr
Genc-i gafletde vâlih u hayrân

Nice müddet geçirdi ‘ömrünü
Zeyd ü ‘Amr’ın keşâkeşiyle hemân

‘Âkıbet bir kerîm sultânın
Himmeti kıldı derdime dermân

‘Ulemâ zümresine mâil olub
Hâlî olmazdı meclisi bir ân

Kendisi dahi pür me‘ârif idi
Olmuş idi yegâne-i devrân

[20] Bize fermân edip o şeh bir gün
Diledi bildirem nedir îmân

Ona mâ fi’z-zamîri zikretdim
Lîk hıfzı değıl onun âsân

Pes buyurdu idem onu tahrîr
Türkî elfâz ile oluna beyân

Zammedem ona hem mesâ'il-i dîn
Müntefî' ola her gören ihvân

Etmeyem onda ıstılâh-ı garîb
Şöyle ki fehm ede onu nisvân

[25] Çün bu fermân erişdi sem'imize
İmtisâl eyledik ona ol ân

Cem' edip bir nice mesâ'ili pes
Eyledim bir cerîde kim 'ummân

Kerekî' dendir ekserî naklim
Dahi Eşbâh ve dahi Kādihân

Kunye Bezzâzî müştemil Ekmel
Dahi Velvâlicî ve Tatarhân

Kenz ü Kâfî Vecîz dahi Muhît
Kâ'idî Sûfî ve Hizâne-i cân

[30] Gördüğüm her nevâdiri yazdım
Tâ kabûl ede ol Kerîmü'ş-şân

Evvelâ bed' edip 'akâ'idden
Bir fasl eyledim onu i'lân

Sâniyen bir mukaddimeyle salât
Dahi savm ü kerâhet istihsân

Ona zamm eyledim dahi ahlâk
Sonra takvâ sonunda küfr-i lisân

Ba‘dehû bir vasiyyet etdim ki
Tutanın her işi olur âsân

[35] Hâtime bir vasiyyet oldu dahi
Muhtasardır mülûk eder iz‘ân

Çün tamâm olıcak bu te‘lîfin
Şöhreti oldu Tuhfetü’ş-Şâhân

Eyle yâ Rab zuhr-i ahiretim
Kabr ü haşrimde kıl onu mihmân

Onu sedd-i sedîd-i nâr eyle
Görmeyem dûzahın yüzün bir ân

Şimdi vakt oldu ki(m) şurû‘ idevüz
Müsta‘înen bi-Rabbine’l-Mennân¹⁰⁸

Mukaddimenin yirminci ve yirmi ikinci beyitlerinde eserin, sultanın isteği üzerine Türkçe olarak yazıldığı açıkça beyan edilmektedir. Yine yirmi üçüncü ve yirmi dördüncü beyitlerde herkesin anlaması için gayet açık ve basit bir dille yazıldığı ifade edilmektedir. Yirmi altıncı beyitte eser bir ‘umman’ olarak nitelenmektedir. Hakikaten eser -her ne kadar içerdiği tüm konuları her yönüyle ele almamışsa da- farklı farklı pek çok konuya değinmektedir. Yirmi yedi ile yirmi dokuzuncu beyitler arasında eserin kaynakları zikredilmektedir. Bu kaynaklar ileride sırasıyla listelenecektir. Otuz bir ve otuz beşinci beyitlerde eserin ana konuları zikredilmiştir. Buna göre, yukarıda ayrıntılı konu başlıklarını listelediğimiz eserin ana konularını akâid, salât (namaz), savm (oruç), kerâhet ve istihsân, ahlâk, takvâ, elfâz-ı küfür, (biri müminlerin geneline ve

¹⁰⁸ *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 2-3 (Bulak)

diğeri sadece yöneticilere olmak üzere) iki tane de vasiyet/nasihat-nâme oluşturmaktadır. Mukaddimedeki konu başlıklarıyla ayrıntılı konu başlıkları mukayese edildiğinde görülmektedir ki eserde birçok konu ‘kerâhet ve istihsân’ başlığı altında, birer alt başlık olarak incelenmiştir. Otuz altıncı beyitte eserin isminin *Tuhfetü’ş-Şâhân* olduğu ifade edilmektedir.

Kefevî eserini “cerîde”¹⁰⁹ olarak tavsif etmektedir. Bununla kastettiği husus şu olmalıdır: Eserinde belirlediği başlıklar altında konuya dair ayrıntılı ve sıralı bir konu sunumu yapmayıp elzem gördüğü meseleleri eserine almıştır. Konular nazarî altyapı ve tanım eksenli değil meselecî, pratik bir formda, ilgili konudaki hükümlerin birbiri ardına sıralanması şeklinde işlenmektedir. Bu hususu mukaddimedeki şu ibarelerde belirtmektedir: “Cem‘ edip bir nice mesâ’ili pes / Eyledim bir cerîde kim ‘ummân”.

Yine Kefevî eserini büyük oranda muhtelif kaynaklarda yer alan bilgileri bir araya toplamak suretiyle oluşturmuştur. Eserin bir “cerîde” olması bu hususu da ifade ettiği gibi mukaddimedeki kaynakları sıraladığı beyitlerin ilk mısraında “*Kerekî*’dendir ekserî naklim”

diyerek diğer eserleri de sırasıyla zikretmektedir.

Başta *Kerekî*’nin *Feyzü’l-Mevle’l-Kerîm* adlı eseri olmak üzere *el-Eşbâh* ve diğer eserlere bakıldığında Kefevî’nin bu kaynaklardaki meseleleri eserinde aynen bir araya getirdiği görülmektedir. Zaman zaman tek bir meseleyi değil bir konu başlığını aynen tercüme ederek eserine almaktadır. Örneğin Oruç bahsinde *Kerekî*’nin eserinden bu şekilde bir alıntı söz konusudur. Bu husus ileride daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Tuhfetü’ş-Şâhân’ın akâid bahsi ile Muhammed b. Pîr Ali Birgivî’nin (ö. 981/1573) *Vasiyetnamesi*’nin (*Risâle-i Birgivî*) akaidle alakalı bölümleri neredeyse aynıdır. Kefevî, eserinin herhangi bir yerinde Birgivî’nin eser(ler)inden bahsetmemesine rağmen akâid bölümünde Birgivî’nin *Vasiyetnâme*’sinden yoğun alıntılar yapmış ve pek çok yerde Birgivî’nin ifadelerini aynen almıştır.¹¹⁰ Bu bölüm

¹⁰⁹ “Vekâyi’-i mühimmeyi kaydettikleri varak...” (*Kâmûs-i Türkî*, Şemseddin Sâmî, c. 1, 1313)

¹¹⁰ Örneğin *Tuhfetü’ş-Şâhân*’da akâid bahsine giriş babında birkaç cümle zikredildikten sonra şu ifadeler yer verilmiştir: “Ve Hakk Teâlâ hazretinin varlığının evveli ve âhiri yoktur. Varlığı kendindedir, gayriden değildir. Zât-ı şerifi bir hâl üzere sabittir. Hasta olmaktan ve gussalanmadan ve korkmadan ve teğayyurâttan beridir. Aksaklık sıfatlarının cümlesinden beridir. Bu cümle âlem yok iken öl var eder. Hiç kimseye muhtâç değildir, aczden beridir. Murâd etse bu cümle âlemi bir anda yok edip geri var eder. O’na hiçbir iş güç gelmez. Bir sinekçik yaratmakla bu gökleri ve yerleri yaratmak O’na

nüsha farklılığı kabîlinden bazı farklılıklar haricinde Birgivî'nin eserinin bir kopyası gibidir. Ef'âl-i mükellefinin açıklandığı bölüm de yine *Vasiyetnâme*'deki ifadelerle benzerlik göstermektedir. Hatta eserin buraya kadarki kısmının sistematîği de *Vasiyetname*'nin sistematîğini andırmaktadır. Kefevî'nin Birgivî'den alıntıları bunlarla sınırlı değildir. *Tuhfetü's-Şâhân*'da Takva faslı ve ardından gelen dilin, gözün vb. afetleri bölümlerinde yine Birgivî'nin *Vasiyetnâme*'sinden alıntılar göze çarpmaktadır. Bazı ifadeler aynen alınırken bazı ifadeler ise muhteva anlamında aynen, ibare bakımından Kefevî'nin kaleminden yazılmıştır.¹¹¹ Öyle görünüyor ki Kefevî, *Vasiyetnâme*'nin sistematîğini temel almış, *Vasiyetnâme*'nin akâid ve ef'âl-i mükellefin bahislerini işlediği ilk bölümüyle kendisi de *Tuhfetü's-Şâhân*'a başlamış, araya namaz, oruç, kerâhet ve istihsân ile diğer konuları mukaddimede zikrettiği kaynaklardan seçerek eklemiş, ardından takvâ bölümünde tekrar Birgivî *Vasiyetnâme*'si sistematîğine dönerek sözü edilen kısımdan devam etmiştir. Tüm bu hususları Birgivî'nin Kefevî üzerindeki etkisine güçlü bir işaret olarak görmek mümkündür. Çünkü Birgivî, eserleri ve görüşleriyle pek çok alimi etkilemiştir.¹¹²

beraberdır. Kimse O'na hükmetmez ol cümleye hükmeder. Hiçbir nesne O'na lâzım ve vâcib değildir” (Kefevî, s. 2). *Vasiyetnâme*'deki ifadeler de şu şekildedir: “Varlığının evveli ve ahiri yoktur. Varlığı kendüdendir, gayrıden değildir. Zât-ı şerîfesi bir hâl üzere sâbittir. Hasta olmadan ve gussalanmadan ve korkmadan ve tegayyürâtdan cümle berîdir. Eksiklik sıfatlarından cümle berîdir. Bû cümle âlem yoğiken ol vâridi hiç kimseye muhtaç değildir. Aczden berîdir. Dilese bû cümle âlemi bir anda yok eder ve dilese gîru bir ânâ vârider ve ânâ hiçbir nesne güç gelmez. Bir sinekcik yaratmakla yedi gökleri ve yedi yerleri yaratmak beraberdir. Kimse ânâ hükmetmez ol cümleye hükmederler. Hiç nesne ânâ vâcib değildir. Bir kimseden nef' veya zarar görmeden berîdir” (Birgivî, s. 2-3) [Ramazan Tarık, Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin *Tuhfetü's-Şâhân*'ında İslam Akâidi, s. 581.]

¹¹¹ Bu bölümdeki benzerliklere örnek olarak şu ifadeler gösterilebilir:

Faslu't-Takvâ: “Takvâ, günahlardan katî sakınmaya derler, ona berk yapışmak lazımdır. Ondan efdal nesne yoktur ve gayrı ameller onsuz kabul olmaz. Ve takva murâd eden kimse yedi uzvunu me'âsîden sakınalar, tâ ki cehennem yedi kapısı onlar hakkında kapana. Ol yedi uzuv kangı uzuvlardır ve onların afetleri nelerdir onları beyan edelim. Yedi uzuv: kulak ve göz ve el ve ayak ve karın ve ferç ve lisan, bunlardır. Ve afetleri bunlardır ki zikrolunur: Âfâtü'l-üzün: Kulağın afetleri; saz dinlemek, ...” diyerek bu bölümü açıklamaya girişilir. (*Tuhfetü's-Şâhân*, s. 502, [Şahsî kütüphanemizde bulunan nüsha]).

Birgivî'nin ifadeleri ise şöyledir: “Takvâ: ve dahi vasiyetim oldur ki takvâya berk yapışalar. Zira ondan efdal nesne yoktur. Ve gayrı ameller onsuz kabul olmaz. Takvâ günahlardan katî sakınmaya derler. Bunu murâd edenler yedi uzuvların sakınalar me'âsîden, tâ ki cehennem yedi kapısı onların hakkında kapana: kulak, göz, dil, el, ayak, karın, ferç. Ammâ kulakların sakınalar saz dinlemekten, ...” (*Vasiyetnâme [Risâle-i Birgivî]*, s. 30-31).

Eserin bu bölümündeki alıntılar, *Tuhfetü's-Şâhân*'ın akâid bölümü üzerine yapılan çalışmada söz konusu edilmemiştir. Ramazan Tarık bu çalışmasında yalnızca akâid bölümünü dikkate almış, eserin geneli hakkında yapılacak bir çalışmanın gerekliliğine işaret etmekle diğer bölümleri söz konusu etmemiştir. (Tarık, s. 588)

¹¹² Birgivî'nin *Vasiyetnâme* adlı eseri ilmihal edebiyatının tarihî gelişiminde merkezî bir rol oynamaktadır. Gerek şerhlere konu olması (Mesela bkz. *Şerh-i Vasiyetnâme-i Birgivî*, Şeyh Ali Sadrî el-Konevî; *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye*, Kadızâde İslâmbûlî Ahmed b. Muhammed Emîn) gerekse Birgivî'nin fikrî takipçilerinin kendi eserleri vasıtasıyla ilmihal edebiyatında öne çıkmış (bkz. *Risâle-i Kadızâde* ve *Risâle-i Üstüvânî*); tahsile yeni başlayan talebeler

Buraya kadar zikredilen ifadelerden, Kefevî'nin Birgivî'ye karşı özel bir muhabbet beslediği ve hatta onun çizgisinde bir alim olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.¹¹³

Kefevî'nin Birgivî'ye alakası bağlamında ele alınabilecek diğer bir husus, eserdeki üslup ve kimi meselelerdeki görüşlerdir. Kefevî'nin eserde kullandığı dil üslubu Birgivî'ye yakın olduğu gibi özellikle bazı meselelerdeki görüşleri de Birgivî'nin görüşleriyle benzerlik/yakınlık arz etmektedir.

Akâid bölümünün sonunda, mukaddimetü's-salât bölümünün öncesinde, Ehl-i Sünnete bağlılık üzerinde durulmuş, fikhî mezheplere değinilmiş ve “ve bu diyarlarda Ebû Hanîfe mezhebi şâyi' olmuştur. Bunların halkı onu imam edinmişlerdir. Zira cümle imamlardan evvel gelmiştir. ...” denilerek Hanefî mezhebi vurgulanmıştır ve mezhebe dair bazı bilgiler verilmiştir. Bu bölüm yine bir manzumeyle sonlandırılmaktadır.¹¹⁴ Eserin en geniş bölümünü namaz konusu oluşturmaktadır. Oruç bölümü özet olarak geçilirken, zekât ve hac konularına müstakil olarak yer verilmemiştir. Ardından muâmelâta taalluk eden muhtelif konular ilmihal üslûbunca işlenmektedir. Mesâil-i şettâ başlığı altında birbirinden bağımsız pek çok konu, ardından elfâz-ı küfür ve ahlâka taalluk eden konular, son olarak da Müslümanların geneline ve yöneticilere olmak üzere iki ayrı manzum vasiyete yer verilmektedir.

ve dinin öğrenmek isteyen halk için ideal bir ilmihal eseri olarak tavsiye edilmiştir. (Mesela bkz. Tertübü'l-Ulûm, s. 264; *Bey' ve Şirâ Risâlesi Şerhi*, Hamza Efendi, s. 2)

¹¹³ Ramazan Tarık bu babda Kefevî'nin Birgi kadılığına dikkat çekmektedir (Tarık, s. 581). Ancak Kefevî'nin Birgi kadılığı Şeyhî'ye göre 1063-1064; Uşşâkîzâde'ye göre 1064-1065 tarihleri arasındadır. (Şeyhî, s. 1262; Uşşâkîzâde, s. 773) *Tuhfetü's-Şâhân*'ın ulaşabildiğimiz en erken tarihli nüshası ise 1062 istinsah tarihlidir. Bu da demektir ki *Tuhfetü's-Şâhân* en geç bu tarihte telif edilmiştir. Dolayısıyla Kefevî Birgi kadılığından önce zaten Birgivî'den etkilenmiş olmalıdır. Yine de dikkat çekici husus: Kefevî'nin tam olarak bu dönemlerde Sadrazam Derviş Mehmet Paşa'nın davetiyle İstanbul'a gitmesi (Kılıç, s. 298) ve kadılıkla -ilk görev yeri olarak- Birgi'de görevlendirilmesidir. Böylece Kefevî'nin Birgi kadılığı sebebiyle Birgivî'den etkilendiği değil, Birgivî'den etkilendiği için Birgi'ye kadı olarak görevlendirildiği ya da görevlendirilmeyi istediği varsayılabilir.

¹¹⁴ “Gel ey hadîka-i fazl u belâgat içre ilim

Yeter bu denli 'akâid bilinmesidir ehem
Bu 'ilm içinde bülûğ-i kemâle sa'y etmek
Hemân vücuda meşakkat verir katî muhkem
Netice söyle 'ulûmun nefâisin ahz et
Edâ-yı vâzih eyle ol mezil mâ yebhem
Garaz budur ki suhûletle fehm ede tullâb
Duâya bâ'is ola okudukça her âdem
Ve lîki 'ayb bizimçün hatâ bizimçün
Kerâmetiyle nazar setr eder keremile kalem
Lisân hâme salât-ı Hudâyı bed' etsin
Şûri'at vaktin sa'îdin recâi en yuhtem”

Bilhassa yöneticiler için olan vasiyetnâme, eserin ismiyle de bağlantılı olarak özel bir öneme sahiptir. Bu vasiyetnâme tüm nüshalarda bulunmamaktadır. Örneğin *Tuhfetü 'ş-Şâhân*'ın İstanbul'da basılan nüshalarında söz konusu vasiyetnâme yer almıyorken, Mısır/Bulak'ta basılan nüshasında yer almaktadır. Ayrıca müellif henüz hayattayken Kırım/Bahçesaray'da istinsah edilen nüshada da vasiyetnâme yer almaktadır.¹¹⁵ Önemine binaen, eserin hususî bir yönünü oluşturan 93 beyitlik bu vasiyetnameyi, eserdeki konuların incelenmesi akabinde latinize ederek bu bölümün sonuna ilave edeceğiz.

Tuhfetü 'ş-Şâhân'ın akâid, ef'âl-i mükellefîn, taharet, namaz ve oruç bölümleri genel olarak ilmihallerde yer alan konular olup içerik bakımından da paralellik arz etmektedir. “Kerâhet ve İstihsân” başlığı altındaki fasıllar ise *Tuhfetü 'ş-Şâhân*'ın konu sınırını genişleten, eserin hususiyetlerini belirginleştiren bölümler olması bakımından önemlidir. Eserin sonundaki vasiyetnâmenin önemi ise daha önce vurgulanmıştı. Bu bağlamda “Kerâhet ve İstihsân” başlığından itibaren hangi konulara yer verildiğini kısaca özetlemek istiyoruz:

Kitâbü'l-Kerâhe ve'l-İstihsân

Kur'ân Okuma Hakkında Fasıllar

Kur'ân okumak murad olduğu zaman evvela eûzü okumak, sureye başlamadan önce de besmele çekmek gerekir. Taavvüz her sûre başında vâcib değildir. Kur'ân'ı dinlemek, okumaktan efdaldır. Mescidde vaaz verilirken aynı zamanda Kur'ân okunsa vaazı dinlemek efdaldır. Kefevî “zamanımızda ta'lîm-i Kur'ân'dan ücret almakda beis yoktur” diyerek bu meseleyi biraz daha izah eder. Kur'ân âyetlerinin bazısını bazısı üzerine tafdil etmek efdaldır, muhtâr olan budur. Kefevî kabirlerde Kur'ân okumaya dair hususlara değindikten sonra şu meseleyi de arz ederek diğer fasla geçmektedir: Namaz kılmanın yasak olduğu vakitlerde Peygambere salâtüselâm getirmek ve tesbih etmek o vakitlerde Kur'ân okumaktan efdaldır. Riya dâhil olur diye Kur'ân okumamak ve namaz kılmamak layık değildir, zira riya emr-i mevhumdur.¹¹⁶

¹¹⁵ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, Hacı Mahmud, 998

¹¹⁶ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 79-80

Mushaflar Hakkında Fası

Mushaflar hakkında layık olan güzel ve ayrı hat ile berrak mürekkeple beyaz kağıt üzerine açık bir şekilde yazıp satırlarını seyrek şekilde döşeyip kıt'asını büyük etmektir. Mushafın kenarına aşır ve durak alametleri koymak mekruhtur. Hazreti Osman'ın (ra) Mushaf'ı mezkûr minval üzeredir. Fakat bazı meşâyih harflere nokta koymakta beis yoktur demişlerdir. Mushaf'a, fıkıh ve tefsir kitaplarına, Kabe'ye karşı ayak uzatmak mekruhtur. Mushaf yüksek bir yerde olsa o zaman o cihete ayak uzatmak mekruh değildir. Kur'ân'ı ezberledikten sonra unutmak büyük günahdır.¹¹⁷ Kefevî bu husustaki diğer meseleleri de sıraladıktan sonra diğer fasla geçmektedir:

Dua Hakkında Fası

Kefevî mekruh ve caiz olan dua şekilleri, duanın nasıl edilmesi gerektiği, kabule şayan duaları ibareler de derç ederek beyan etmektedir.¹¹⁸

Mescidler Hakkında Fası

Hürmet cihetinden en büyük mescid Mescid-i Haram'dır. Ondan sonra Medine (Mescid-i Nebevî), ondan sonra mahalle mescidleri, ondan sonra evlerdeki mescidlerdir. Müslüman kimselerin evlerinde namaz için müstakil bir bölüm ayırmaları müstehabdır. Mescid içinde akd-i nikah müstehabdır. Kış günlerinde mescid içinde namaz kılınıp yaz günlerinde kapısı kilitlenip mescidin dışında kılmak zaruret halinde caizdir, zaruret olmazsa bunda hayır yoktur. Bir mescidin imamı fâsık olup cemaati o imamı men etmekten aciz kalsa başka mescide giderler, fakat Cuma'da bu olmaz. Bunlardan başka Kefevî, mescidleri tezyin etmek ile mescidin içinde olan ya da olmasına izin verilmeyen hususları beyan etmektedir.¹¹⁹

Selam Hakkında Fası

Müslümana selam vermek sünnet, Müslümanın selâmını almak farzdır. Selam verene on, selâmı alana bir sevap vardır. Selâmı aldığı işittirmeyen kimsenin üzerinden farz sâkit olmaz, hatta selam veren kimse sağır ise, selâmı alan dudağını oynatmak suretiyle selâmı aldığı bildirmelidir. Kefevî bunlardan başka selam lafızları, kafire selam

¹¹⁷ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 80-81

¹¹⁸ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 81

¹¹⁹ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s.82-84

verilip verilmeme meselesi, selâmın faziletine dair hususlar ile selâmın âdâbına dair meseleleri sıralamaktadır.¹²⁰

Aksırana “Yerhamukallah” Demek, İdarecilerin ve Diğer Kimselerin Elini Öpmek ile Onlara Karşı Tevazu Sahibi Olmak Hakkında Fasl

Bir kimse aksırsa “elhamdülillâhi rabbi’l-âlemîn” veya “elhamdülillâhi alâ külli hâl” demesi uygun olur, bundan başkasını dememelidir. Aksıran kişinin yanında bulunan kimse de “yerhamukallâh” der. Aksıran kişi de “ğâferallâhu lenâ ve leküm” veya “yehdükümullâhu ve yuslih bâleküm” der, bundan fazlasını söylemez. Kişi üç kere aksırsa her birinde “elhamdülillah” der ve yanında bulunan kişi de üç defaya kadar “yerhamukallâh” der. Kişi üçten fazla aksırsa hamd eder fakat yanında bulunan kişi üçten fazlasına “yerhamukallâh” demekte muhayyerdir, dilerse söyler dilemezse söylemez.

Pâdişâh-ı âdil ve hâkim-i âlimin elini öpmekte bir sakınca yoktur, eğer adaleti için veya ulemânın ilminden dolayı öperse. Onlardan dünyalık bir menfaat temini için öperse mekruh olur. Bunlardan başka kimselerin elini öpmeye ruhsat yoktur. Muhtâr dahi budur. Bir kimsenin elini öpeceği yerde kendi elini öpmek de mekruhtur. Bu fâsıkların işidir. Bir kimse padişah ya da bey önünde yer öpse veya secde etse, selam ve tazim için ederse kafir olmaz, büyük günah işlemiş olur, buna razı olan da günahkâr olur. Bunu ibadet niyetiyle yapsa neûzu billah kafir olur. Hazreti Âdem’e (as) melekler tazim için secde ettilerse de sonra nesh olunmuştur. Peygamber efendimizin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Eğer bir kimsenin bir kimseye secde etmesini emretseydim kadına kocası için secde etmesini emrederdim”.¹²¹ Buradan malum olmaktadır ki nesh gerçekleşmiştir.¹²²

Kefevî bir kimse için ayağa kalmak, yöneticilerin meclisinde olmak ve onlarla nasıl konuşulacağı ile emr-i bi’l-maruf konusundaki bazı meseleleri daha ele almaktadır.¹²³

¹²⁰ *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 84

¹²¹ Tirmizî, *Radâ’* 10, (1159)

¹²² Hazreti Yusuf’un kardeşlerinin Hazreti Yusuf’a secde ettiği Yusuf Sûresi’nin 100. Âyetinde bildirilmektedir. Buradaki secde de aynı kapsamda değerlendirilmelidir. Peygamber efendimiz zamanına gelindiğinde önceki uygulamaların tamamını kapsayacak şekilde bir nesih söz konusu olmaktadır.

¹²³ *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 85-87

Sünnet ve Hadım Hakkında Fası

Sünnet olmak, diğer sünnetler gibi bir sünnettir. Sünnetin vaktinde ihtilaf edilmiştir. 12, 9, 10 gibi yaşlar ifade edilmekle beraber asıl olan bir yaş tayin edilmeyip sünnet yarasının acısına takat getirecekse çocuk sünnet olunur, takat getiremezse o esnada sünnet edilmez.¹²⁴

Kına/Boya ve Saç-Etek-Koltuk Altı Tıraşı Hakkında Fası

Erkeğin sakalını kıızıla ya da sarıya boyaması sünnettir ve Müslümanlar alametidir. Siyaha boyamak ise sırf kendisi için bir ziynet olmak üzere olursa mekruhtur. Fakat düşmana heybetli görünmek için olursa siyaha boyamakta bir sakınca yoktur.

Her Cuma tıraş olmak müstehabdır. Gusletmek, güzel koku sürünüp güzel elbiseler giymek, bunların cumadan evvel olması efdaldır.

Kefevî bunda sonra tıraşa dair muhtelif hususlar ile sakal ve tırnak hakkındaki meselelere değinerek bahsi sonlandırmaktadır.¹²⁵

Giyinmek Hakkında Fası

Beyaz elbise giymek müstehabdır. Safi kırmızı ve sarı giymek mekruhtur. Safi ipek elbise giymek haramdır.¹²⁶ Kefevî konunun devamında giyim konusunda bu gibi ahkâmı bazı detay ve örnekleriyle izah etmektedir.¹²⁷

Altın ve Gümüş Kullanmak Hakkında Fası

Altın ve gümüş kaplarda yiyip içmek kerâhet-i tahrîmiyye ile mekruhtur. Kadınlara da altın ve gümüş kaplardan yiyip içmek haramdır. Altın yaldızlı bakır tas kullanmak caizdir. Altın yüzük kullanmak haramdır. İhtiyaç oldukça gümüş kullanmak gerekir, ihtiyaç yoksa hiç kullanmamak gerekir. Gümüş yüzüğün kaşını yakut, firuze, zebercet ve akikten yapıp kullanmakta sakınca yoktur. Gümüş yüzük kullanımında bir miskali aşmamak uygun olur.¹²⁸

¹²⁴ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 87-88

¹²⁵ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 88-89

¹²⁶ Bu hüküm erkekler için söz konusudur.

¹²⁷ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 89-91

¹²⁸ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 91

Rızık Talebi Hakkında Fası

Rızık talebi herkes üzerine farzdır. Peygamberler (as) çalışmış ve kazanmışlardır. Örneğin; Hazreti Âdem ekinciydi, Hazreti İbrahim bezzâzdı (bez ürünleri satan kimse), Hazreti Davud cübbe işlerdi, bizim sultânımız Sultân-ı Enbiyâ Muhammed Mustafa (sav) koyun güderdi. Kezâ hulefâ-i râşidîn de böyle idi: Hazreti Ebû Bekir bezzâz idi, Hazreti Ömer sahtiyân işlerdi.¹²⁹ Kefevî bu husustaki bazı açıklamaları daha serdettikten sonra diğer fasla geçmektedir:

Yemek ve Yemek Âdâbı Hakkında Fası

Yenilmesi ve kullanılması caiz ve caiz olmayan şeyler ile konu bağlamında kurban, oruç ve toprağa taalluk eden meseleler beyan edildikten sonra âdâba dair hususlar sıralanır. Bu minvalde arz edilen bazı hususlar şunlardır: Yemekten önce el, ağız ve burun temizlenir sonra Besmele çekilerek sağ elle başlanır. Yemeğin başında besmele unutulduğu takdirde akla gelince çekilir. Yemek yerken sükût ederek yemek mekruhtur, çünkü bu durum Mecûsîlerin yaptığına benzer. Yemekte geçirmek de mekruhtur. Yemeğin başında ve sonunda tuz yemek sünnettir.¹³⁰

İçmek Hakkında Fası

Sarhoşluk veren içeceklerin bir damlası haramdır. Safi darıdan olan tatlı bozanın içine sarhoşluk veren bir şey konmayıp mücerred teskîn-i hararet ve mizacı takviye için içilse ve asla sarhoşluk şaibesi olmasa içmekte haramlık yoktur. Fâsıkların kullandığı minval üzere kullanmak haramdır. Kahvehanelerde mutad olan üslup üzere içilen kahve de haramdır. İçinde esrar olan, fâsıkların ve hevâ ehliğinin kullandığı hiçbir şey helal değildir. İçecekler arasında şarabın haramlığı cümleden ziyadedir. Kefevî, içilen şeylerde, fâsıkların ve ehl-i hevânın adeti üzere içildiği takdirde tüm içeceklerin sakınca taşıdığı, takvaya uygun davranmanın ve şüpheli olanlardan uzak durmanın en güzeli olacağını da bu başlık altında vurgulamıştır.¹³¹

¹²⁹ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 91-92

¹³⁰ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 92-96

¹³¹ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 96-97

Hediyeler, İhsanlar/Bağışlar ve Benzerleri Hakkında Fası

Bir kişi bir diğerine hediye getirdiğinde onun üzerine mal almak meşru değildir, helal olmaz. Bir kişi borç aldığı kişiye hediye verse, eğer aralarında hediyeleşme âdetleri varsa veya borçlu kişi bu hasletiyle tanınıyorsa hediyesini almak helaldir. Fakat sırf borçtan kaynaklı olarak hediye veriyorsa almamak evlâdır.

Kefevî bu bölümde ayrıca borca taalluk eden diğer durumlarla beraber sünnet davetlilerinin getirdikleri hediyeler hakkındaki hükümleri, işini gördürmek ve harama götüreceğ işler için hediye vermeyi, rüşvete dair hususlar ile nikah-nişan bağlamındaki hediyelere dair hususları beyan etmektedir.¹³²

Satım ve Alım (Bey‘ ve Şirâ) Hakkında Fası

Alım ve satıma dair ahkâmı bilmeyenin ticaret yapması layık değildir. Kefevî zamane tacirlerinin ahkâmı bilmemeleri sebebiyle fâsid ettikleri akidlerden gelen fayda haram olduğunu ifade etmektedir. Keza bir malın ayıbını gizleyip iyidir diye aldatmakla gelen fayda da haramdır. Bu şekilde yapılan alışverişten hasıl olan gelirleri yememek ve tasadduk da etmemek, ancak sahiplerine geri vermek gerekir. Bir kimse seleme akçe verip sekiz şartına tamamen riayet etmese selem sahih olmaz. Yine verdiği akçesini alır. Âdem etinden olan mumyanın satımı caiz değildir. Bir kimse bağının üzümünü şarap yapmaları kastıyla zimmîlere satsa parası helal olmaz. Ama şarap yapacaklarını bilse bile kasıtlı olarak değil de mutlak olarak satsa haram olmaz, yine de satmamak evlâdır.

Kefevî bu konudaki başka meseleleri daha -bazısını farklı yönleriyle detaylandırmak suretiyle- beyan etmektedir.¹³³

Günahlar, Helalleşme, Redd-i Mezâlim Ve Benzeri Meseleler Hakkında Fası

Büyük günahın tanımı yapıldıktan sonra muteber kitaplardan istifadeyle büyük günah olarak nitelenen işler toplanıp sıralanmıştır. En başta zikredilen bazı büyük günahlar şunlardır: Şirk, haksız yere adam öldürmek, zina iftirası ve zina, ana-babaya asi olmak, içki içmek... Büyük günahlar sıralandıktan sonra günah işleyen birinin hemen tevbe etmesi, ettiği takdirde büyük günahın kalmayacağı, tevbe edilmeyen küçük günahın

¹³² *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 97-99

¹³³ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 99-102

ise büyük sayılacağını bildiren ifadeler yer almaktadır. Ardından büyük günahlara dair başka meseleler ile terkten doğan günahların affı ve kazasından bahsedilmiş, ardından helalleşme ve helal etme kapsamındaki meseleler ele alınmıştır. Örneğin; “bir kimse ‘malımı kim yerse yesin helal olsun’ dese bazı ulema her kim yer ise helal olur damân lazım gelmez, meçhulü mubah etmek caizdir demişlerdir” şeklinde bir mesele bu bağlamda ele alınmıştır. Kefevî başlıktaki diğer hususlara dair meseleleri de işledikten sonra diğer bahse geçmektedir.¹³⁴

Lukata (Buluntu Mal) ve Lakît (Buluntu Çocuk) Hakkında Fası

Nefsine güvenen kimse bir yitik mal (lukata) bulsa kaldırmak efdaldır. Bir kimse fakir iken bir şey bulup tarif edip sahibini bulamadığında o şeyi satıp kendi nefesine infak etse sonra zengin olduğunda o şeyin pahası miktarını fakirlere tasadduk etmesi vâcib değildir. Bir kimse bir şeyi bulduğunda sahibine vermek niyetiyle kaldırıp sahibini bulamadığında onun hayrına tasadduk edip sonra tasadduk ettiği kimseden o şeyi satın alsa helal olur denmiştir.¹³⁵

İnsan ve Hayvanlarda Ameliyatı Kapsayan ve Kapsamayan Durumlar ve Benzer Durumlar Hakkında Fası

Hamile bir kadın vefat edip karnında canlı bebeği olduğu bilirse ölünün son tarafı yarılıp bebeği çıkarmak meşrudur.

Bir kimse açlığın şiddetinden dolayı kendi azasını kesip yemek caiz olmadığı gibi başkasının azasından dahi kesip yemek caiz değildir.

Bir kimsenin bir azasındaki hastalık diğer azalara sirayet etmesin diye o azayı kesmekte ve acısını duymamak için ilaç içip akli gidermekte beis yoktur.

Bir kimse hırsız malını götürürken görüp çağırıldığında hırsız kaçmasa katli helaldir.

Bir kimse bir oğlana ya da bir kadına zorla ilişkiye kast etse, öldürmeyince elinden kurtulmak mümkün olmasa öldürmek helaldir. Bu gibi meselelerde şahit gerekmez, yemin şahit yerine geçer. Katil halinin iyiliği ile bilinip öldüren kimse şerli olarak bilinmelidir.

Kefevî bu başlıkta birçok mesele daha zikretmektedir.¹³⁶

¹³⁴ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 102-106

¹³⁵ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 106-107

¹³⁶ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 107-110

Avlanmak ve Kurbanlar/Kesim Hakkında Fası

Genel olarak yırtıcı hayvanların dişiyle iş görenleri ve kuşların tırnağı olup tırnağıyla iş görenleri haram olduğu beyan edildikten sonra bazı hayvanların ismi özel olarak sayılarak haram olanlar beyan edilmektedir. Bu arada bazı hayvanların sütünün hükmü de ifade edilmektedir. Bundan sonra av meseleleri ele alınmaktadır. Örneğin; bir kimse bir avı vurup yaralasa, sonra av gözünden kaybolrsa, bulduğu zaman avı ölmüş görse ve neden öldüğünü bilirse o av haramdır. Kefevî bu konuyu kesime dair meseleleri beyan ederek bitirmektedir. Örneğin; hayvanı kestikten sonra henüz ölmeden derisini yüzmeğe başlamak mekruhtur.¹³⁷

Tedavi ve İlaçlar Hakkında Fası

Kefevî tedavinin caiz olduğunu ifade ettikten sonra Hazreti Peygamber'in (sav) "Tedavi olun ey Allah'ın kulları. Şüphesiz Allah devasını yaratmadığı bir hastalık yaratmamıştır. Ancak iki şey hariç: Ölüm ve yaşlılık." mealindeki hadîs-i şerifini zikretmektedir. Ardından bazı tedavi yöntemlerine, bazı hükemânın eşyanın havâssına muttali olup bu yoldan sağlanan tedavilere ve diğer hususlara değinmektedir. Örneğin hakîm Aristo taşların havâs ve faydasını çıkararak bu hususta bir eser telif etmiştir. Mesela bir kimse yakut yüzük takırsa tâundan emin olur ve ona yıldırım isabet etmez. Kefevî bu hususta havâssa, esmâ-i hüsnâ ile tedaviye, muhtelif ilaçlara dair nice bilgi ve bazı dualara yer vermektedir.¹³⁸

Tedavide Kullanılması Caiz Olan Şeyler ile Caiz Olmayan Şeyler Hakkında Fası

Kefevî burada önceki başlığın devamı mahiyetinde kendisiyle tedavinin caiz olduğu bazı usul ve eşyalar ile dualardan bahsetmektedir.¹³⁹

Duanın Ölüye Faydası, Naklinin Cevazı ve (Bu Hususta) Yapılması Mekruh Olan Şeyler Hakkında Fası

Bir kimse bir ölüye dua etse yahut ölünün ruhu için sadaka verse bunların sevabı ölüye ulaşır. Bu hususta icmâ vardır ve delil olarak bazı âyetler (Haşr Sûresi'nin 10. âyeti

¹³⁷ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 110-113

¹³⁸ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 113-120

¹³⁹ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 120-122

gibi) ve hadisler getirilmiştir. Okunan Kur'ân'ın sevabının ölüye ulaşmasında âlimler ihtilaf etmişlerdir. Muhtâr olan şudur: Kur'ân kıraatinden sonra “Allâhümme evsıl ve belliğ sevâbe mâ kara'tühû ilâ rûhi fülân” denilir. Bir kimse nafîle namaz kılıp ya da oruçlu olup ya da bir köle azat edip sevabını ölüye ulaştırmak caizdir, vâsıl olur, ecrinden dahi eksilmez. Nafîle amellerin sevabını bir mümin kimseye hibe kılmak caizdir, farzların caiz değildir, esah olan budur demişlerdir.¹⁴⁰

Neseb, Sebeb ve Radâ'dan Haram Kılınanlar ve Buna Müteallik Ahkâm ile Benzeri Meseleler Hakkında Fası

Kefevî ebeden haram olan taifenin on dört olduğunu, yedisinin nesebden, yedisinin de sebebden haram olduğunu ifade ederek hepsini saymaktadır. Ardından nikah caiz olan ile olmayan kimseleri daha detaylı olarak beyan etmektedir. Bu bağlamda talâka dair bazı meselelere de yer vermektedir. Kefevî'nin bu başlık altında yer verdiği bazı meseleler şöyledir:

Bir kimse karısını boşasa bâyin olsun ric'î olsun üç kez olsun fâsid nikahtan olsun şüpheden olsun, iddet geçmedikçe boşadığı karısının kız kardeşiyle evlenmesi caiz değildir. Boşadığı kadın dört eşinden biri ise de dördüncü bir kadınla evlenmek yine caiz değildir, iddeti üç hayız görmektir.

Bir kimse bir kadına bir miktar para karşılığında belirli bir süre kendini benim faydama sun dese kadın da kendimi faydalanmak üzere sana sundum (temtî') dese, böyle bir faydalanma haramdır.

Bir çocuğu anasının anası emzirirse anası babasına haram olur diye *Vâkı'ât*'dan naklolunsa da aslı yoktur.

Emzirme süresi İmâm-ı A'zam'a göre otuz aydır. İmâmeyn katında iki senedir. Bu kadar müddet içinde süt emmişlerin arasında süt haramlığı sabit olur. Çocuğun da bu süreden fazla emzirilmesi mubah olmaz.

Hayız halinde cima haramdır. Karısıyla hayız halinde cima etse tevbe ve istiğfar lazım gelir.

Ama müstehab olan eğer hayzın başında cima etmişse bir altın tasadduk ede, sonunda etmişse yarım altın tasaddut ede demişlerdir.

¹⁴⁰ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 122-123

Yabancı bir kadınla baş başa kalmak kerâhet-i tahrîmiyye ile mekruhtur. Süt kız kardeşi ile halvet layık değildir.¹⁴¹

Ehl-i Zimmet ve Onlara Yönelik Hükümler Hakkında Fası

Mescidlere girmekten kafir men olunmaz. Ehl-i harpten ya da ehl-i zimmetten bir kafir bir kimseye bana Kur'ân öğret dese öğretmekte beis yoktur. Fakat Mushaf'ı tutmamak/dokunmamak gerekir. Gusül alırsa o zaman tutmak caiz olur.

Bir Müslümanın karısı ehl-i zimmetten olsa karısını içki içmekten men edemez fakat eve içki sokmaktan men eder. Bir zimmî bir Müslümandan kilisenin yolunu göstermesini istese göstermek layık değildir. Bir kimsenin babası kafir olmakla kiliseye gittiğinde babasını kiliseden eve getirmek caizdir ancak evden kiliseye götürmek caiz değildir. Yahudi hamama girdiğinde Müslüman tellak para koparmak düşüncesiyle hizmet etmesi mubahtır. Zimmîler evlerinin üzerine alamet koymak gerektir. Şehirde yeni bir kilise oluşturamazlar, fakat eskiden mevcut bulunan bir kiliseyi aslına göre inşa edebilirler.¹⁴²

Cihad, Ganimetlerin Taksimi ve Bunlarla Alakalı Hükümler Hakkında Fası

Cihad farz-1 kifâyedir. Umûmî seferberlik durumunda farz-1 ayn olur. Fakat farz-1 ayn olması düşmana yakın olup cihâda kâdir olanlar içindir. Düşmana uzak olan doğu ve batıdaki ehl-i İslâm için farz-1 kifâyedir, umûmî seferberlik onlara ulaşmış olsa da. Düşmana yakın olanlar mukavemete kâdir olmasalar veya kâdir olsalar bile tembellik ve uyuşukluktan kaynaklı olarak mücahede etmeseler bu sefer onlardan sonra düşmana en yakın olanlara cihad farz-1 ayn olur. Bu tedric ve tertip üzere doğu ve batıdaki tüm Müslümanlar yok oluncaya kadar cihad mesuliyeti kademeli olarak diğer zümreye geçer. Bunun benzeri cenaze namazıdır. Bir kimse vefat ettiğinde komşuları ve beldesindeki/mahallesindeki kimseler cenaze namazı kılıp cenaze hizmetlerini görmelidirler. Fakat bir sebeple bu gerçekleşmediğinde onlardan daha uzak olan ehl-i İslâm şayet duruma muttali olmuşlarsa cenaze namazını ve hizmetlerini yerine getirmeleri gerekir.

Gazi niyetini hâlisâne kılmayıp riya ve gösteriş içinde bulunursa ona gazâsından fayda olmaz.

¹⁴¹ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 123-127

¹⁴² *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 127-128

Rasûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem risâleti hasebiyle ganimet mallarından cübbe, kılıç ve cariye gibi bazı şeyleri kendisi için seçerdi. Zü'l-fekârı Bedir ganimetlerinden, Safiyye'yi Hayber ganimetlerinden almıştı. Ganimet taksimi meseleleri arasında günümüzde sâkıt olan birkaç husustan biri de budur.

Zamanımızda gaziler arasında şer'î taksim yokur. Lakin 948 tarihinde tenfil-i küllî vâki' olmuştur. Seby olunan esirlerin pencikleri verildikten sonra şüphe kalmayıp bilâ nikah tasarrufları bilâ kerâhet caizdir.¹⁴³

Harp ve Alakalı Hükümler Hakkında Fası

Ehl-i İslâm dâru'l-harbe gâretle dâhil olduklarında düşmanların kadınlarını katletmek layık değildir. Fakat kadınların mukâtelede bulunması, rey ve tedbir sahibi kimselerden olması gibi bazı durumlarda katlolunmak caiz olur. Bülûğ çağına ermeyen çocukları katletmek de layık değildir. Ancak padişah olup savaş meydanında bulunması gibi bazı hallerde caizdir. İhtiyar kadınların katli de layık değildir. Ancak rey ve tedbir sahibi kişilerden bulunması gibi durumlarda katlolunurlar. Bir Müslümanın iki kafirden kaçması mekruhtur, meğer ki silahı olmaya. Yüz Müslümanın iki yüz kafirden kaçmak mekruhtur. Bir Müslüman üç kafirden, yüz Müslüman üç yüz kafirden kaçmakta beis yoktur. Müslümanlar on iki bin olduğunda kafir askerleri çok olursa dahi kaçmak layık değildir. Lakin takat getiril(e)mediğinde kaçmaya ruhsat vardır demişlerdir. Bir Müslüman düşmandan kaçıp gizlendiğinde düşman rast gelip “yoldaşların nerededir söyle yahut seni katlelerim” dese layık olan söylememektir. Yahudiler ve Hıristiyanlar cizye verdikleri takdirce bi'l-ittifak dinleri üzere ibkâ olunurlar. Sâbiilerden cizye kabulü İmâm-ı A'zam'a göre caizdir, İmâmeynde caiz değildir.¹⁴⁴

Çeşitli Meseleler Hakkında Fası

“Mesâil-i Şettâ” unvanıyla başlayan bu bölümde her biri “mesele” başlığıyla kaydedilen birbirinden bağımsız konulara dair bazıları nispeten uzun olsa da geneli kısa ve özlü bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerin bir kısmı hadîs-i şeriflerde anlatılan hususlardan, bir kısmı fıkıh ve hususen fetva kitaplarının seçilmiş meselelerinden, bazıları ise nevâdire taalluk eden ya da örneğin elğâz-ı fikhiyye gibi hususi bir

¹⁴³ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 128-131

¹⁴⁴ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 131-135

noktadan istihraç edilen meselelerden oluşmaktadır. Bu faslın *Tuhfetü'ş-Şâhân*'ı ilmihal literatürü içinde seçkin bir yere konumlandıran temel noktalardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Başlık altında yer alan bilgilere örnek olarak şu üç meseleyi kaydedelim:

Mesele: Nükûd-ı evkâfda mu'âmele-i şer'iyeye olunmadık nesnelere ötürü hâlen aslı ahz olundukda bir kere yahud birkaç kere mübâye'a-i şer'iyeye kılınıp ol nesnelere ribhleri sonra alınmak lazımdır. Böyle mübâye'a etmek ribâdan ihtirâz içindir. Yoksa dekâkîn-i müstekîlde ve büyût ve hânâtda ve duhûl-i hamâmâtda îcâra ve nükûd-i evkâfda ribh takdîr-i isâbetdir.

Mesele: Cemî'-i meşâyih-ı 'izâm Hazreti Risâlet-penâhı ba'de vefâtihî dünyada baş gözüyle görmek sahîh olmasına mütefikdir. İbnü'l-Hâc dahi *Medhâl* adlı kitabında yakazada görmek sahîhdur ve vâki'dir lakin değme kimseye müyesser olmaz, inkârı caiz değildir, demişler. Baş gözüyle görülür demek hâlâ biz biri birimizi görmemiz gibi değildir. Belki bir cem'iyyet ve hâlet-i vicdâniyyedir demişler. Fe-emmâ görüldükde ne keyfiyet ile görülür görünen rûh-ı şerîf midir yoksa misâli midir bunda ihtilâf-ı meşâyih vardır. İmam Gazâlî'nin 'alâ mâ hiye 'aleyh zâtullah ve 'alâ mâ hiye 'aleyh zât-ı Peygamber görülmez. Hak teâlânın zât-ı şerîfi nicesine şekil ve suretten münezzehe ise Peygamber dahi ba'de vefâtihî bâkî olan rûh-ı şerîfleri dahi şekilden ve suretten münezzehtir. Görülen ol mahall-i nübüvvet olan ruhun misâlidir, şahıs değildir. Zâtullah dahi böyledir deyü tahkîki meşâyih-ı 'izâmın âlem-i misal deyü isbât ettikleri kâ'ide üzeredir. Amma erbâb-ı tahkîk Peygamberin rûh-ı şerîfleri mütecessid olup görünür cemî'-i meşâyih öylece görünür demişlerdir. Akvâl dahi mütecessid olup sûret bağlar deyü ittifak etmişlerdir. Meşâyih-ı 'izâmdan ve 'ulemâ-i 'âmilînden katî çok kimesnelere böyle rü'yet vâki' olduğu mukarrerdir. İbn Sîrîn ki meşâhîr-i mu'abbirîndendir kaçan bir kimse ben Peygamberi menâmımda gördüm dese hilye-i mübârekelerinden suâl oluna. Eğer sûret-i asliyelerine muhâlif gördüyse Peygamberi görmüş değildir. Hatta bazı ulemâ bu mahalde tazyîk edip Peygamberin mübarek üst dişlerini meksûr görmese ve mübarek lıhyelerinde olan beyaz kılları adediyle görmese gördüğü Peygamber değildir, lakin gören kimsede isti'dâd olmadığına binâen muhalif görür, yoksa şeytan 'aleyhi'l-la'ne, Hazreti Peygamber 'aleyhi's-salâtü ve's-selâma temessül edemez. Ka'be'ye dahi temessül edemez. Sâir enbiyâ-i 'izâma dahi böyledir. Hazreti Rasûl-i ekrem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem Ravza-i mutahharalarında el-ân hayy idiği sabittir. Her kimse ki selâm verirse redd-i selâm eder. Şimdi söz bundadır

ki her Peygambere kendi zamanında şeytan temessüle kâdir olmadığı mukarrerdir. Şimdiki hâlde gelip ben falan peygamberim dese caiz midir? Zira bazı i'tikâdı zayıf sûfilere ben Hızırım deyü ihtilâle düşürdüğü ma'rûfdur. Egerçi Hazreti Hızır'ın zinde olduğunda ihtilaf vardır lakin zinde olduğu takdirce suretine temessüle kâdir olduğu zâhir oldu. Bu dahi malum ola ki şeytân-ı la'în gelip Rabbü'l-izzetim demeye kâdir olur. Zira Hak teâlânın bir ismi Hâdî ise bir ismi Mudil'dir. Ehl-i ilim olan kimesneler Hak teâlâ suretten ve şekilden münezzehtir olduğuna bilirler, onları idlâle kâdir olamaz. Hak teâlâ hazretini menâmda rü'yet hususunda (Bu gibi konularda sükût etmek en güzeldir) deyü *Fetâvâ-yı Velvâliciyye*'de musarrahtır.

Mesele: Ferâiz ve sünnetten sevâbı ekser aslâ bir amel yoktur.

Mesele: Haram akçe ile alınan şeyden hâsıl olan haram olmaz, hemân ol haram akçenin azâbı çekilir.

Mesele: Nevruz günü kâğıtlar yazıp kapılara yapıştırmak ve rûz-i Hızıra ta'zîmen seyre çıkmak mekruhtur. Amma göz değmesin için bostanlara ve ekinlere kemik asmak lâ be'sdir. Rasûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemden izin olmak mervîdir.

Mesele: Dua âhîrinde سبحان ربك demeyeler, zira mahall-i senâdır, mahall-i kıraat değildir. سبحان ربنا رب العزة عما يصفون و سلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين demekle duaların hatm etmek layık olur.

Ve bi'llâhi't-tevfik.¹⁴⁵

Namaza ve Diğer Hususlara Taalluk Eden Meseleler Hakkında

Abdest sair azalar içinde ancak el, yüz ve ayak yıkayıp başa mesh vermek farz olmasının hikmeti Hazreti Âdem aleyhisselâm cennette evvel nehy olduğu buğday ağacına yüzüyle teveccüh edip ayağıyla yürüyüp ve eliyle ol buğdaydan koparıp yedikten sonra pişman olup elini başına koymuştur. Bu dört uzuvla işlenen şeyden dolayı üç uzvu yıkayıp başı mesh etmek farz olmuştur.

Mesele: Salavâtın beş vakit olmasının hikmeti Hak teâlâ habîbi Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem nurunu cemî'-i eşyadan mukaddem tâvus hey'etinde halk edip beyaz inciden hicâb içine koyup şecere-i yakîn üzere vaz' eyleyip ol tâvus ol yakîn ağacı üstünde yetmiş bin yıl tesbih ve tehlîl ettikten sonra Hak teâlâ onun vechine hayat âyînesin mukâbil kılıp tâvus dahi ol âyîneye nazar ettikde cemâlini hob

¹⁴⁵ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 135-154

suretle görüp Cenâb-ı Allah'tan istihyâen beş kere secde kılıp ol beş secde bize beş vakit namaz farzı oldu.

Mesele: Firavun suya gark olup Nemrut sinek ile helak olduğu, Firavun'un iftihar su ile olup الأنهار تجري من تحتي demişti. Niteki Nemrûd-i la'în kuşlar ile iftihar ederdi.

Mesele: Hak teâlâ salât-ı vüstâyı ihfâda hikmet, cümle salavâtı 'alâ vechi'l-kemâl ve't-temâm edâya dâ'î olsun içindir. Niteki Ramazan'da leyle-i Kadri ve Cumada sâ'at-i icâbeti ve cemî'-i esmâda ism-i a'zamı ve cemî'-i vakitte vakt-i mevti, bunları ihfâ eyledi. Mükellef cemî'-i ezmân ve evkâtta ve sâ'ât-i eyyâmında basîret ve intibâh üzere olup gaflet etmesin içindir.

Mesele: Salavâta şürû' olundukda Sübhâneke kırâat olunup "ve celle senâük" kırâat olunmayıp salavât-ı cenâzede "ve celle senâük" kırâat olduğunda hikmet, cenâze kahra mazhar olmuştur. Onun için onda kırâat olunur. Salavât rahmet ve lütüftür, onda kırâati münâsib değildir.

Mesele: Havvâ (حواء) aslında yâ (ى) ile kitâbet olunmak gerek iken elif (ل) ile kitâbet olunmasının vechi, Havvâ elif ile on beştir, lafz-ı Âdem kırk beştir. Kırk beşin on beşini Havvâ alıcak; iki on beş kalır. Er ile kızın mirasta ikili birli aldıklarının hikmeti bu esmâdan zâhir oldu.

Mesele: Nişabur'da bir kimse fevt oldukda Buhara'da bir kimsenin zevcesi boş olmak lazım geldiğinin sûreti oldur ki; ol vefat eden kimse Buhara'da bir 'abd-i memlûküne kızını tezvîc etmiş imiş. Pes kızın babası Nişabur'da vefat ettiği gibi Buhara'da kızını erine vârise olur ki babasının memlûkü idi. Pes nikâhı bâtil olur.

Mesele: Ehl-i cennetin âhir duâları "el-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" olduğunun hikmeti oldur ki Hazreti Âdem'e nefh-i rûh oldukda ibtidâ "el-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" deyü tekellüm etmiştir. Nihâyet dahi bidâyete mutâbık olsun için "ve âhiru de'vânâ eni'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn".

Kasîde

Şükr ü minnet ola dâim o ğanî Hallâk'a
Gayriler ehil olamaz minnete istihkâka

Türlü ni'metlere mazhar kıla pes insânı
Ya ne dersin çâk-i ezelden verilen mîsâka

Hangi bir nimeti mümkün ola tarif etmek
Gör neler verdi sana gel nazar et Rezzâk'a

Evvelâ ni'met-i 'uzmâ şeref-i İslâm'dır
Budurur bendeleri bâ'is olan i'tâka

Sâniyen kendi habîbiyle mufaddal kıldı
Gönderip dîn-i hanîf ile bütün âfâka

Sıdk u hakkıyyetine mucizeler oldu delîl
Siyyemâ nutk-ı cemâdât ü vuhûş ü nâka

Gün gibi zâhiri bir mucizenin şakk-ı kamer
Ermemişti eli hiç kimselerin ol tâka

Cümleden efdal ve a'lâsı onun Kur'ân'dır
Nice ğavvâs-ı 'ukûl ermedi ol a'mâka

Böyle bir bahr-i 'amîk içre mesâil-i dürerin
Ulemâdır çıkararı sa'y ile bu evrâka

Ulemâ zulmet-i cühhâle ziyâda encüm
Yolu azgınları onlar iletir işrâka

Âlimin pes yücedir kadri dahi mertebesi
Gam değil çekse n'ola fakr u fâka

Gerçi kim bir iki gün câhile ni'met-i vâfir
Fazl-ı Hak'dır demeziz meğer olur ol füssâka

Gel sakın gam yeme ey dil ki cihân fânîdir
Kimse layık olamaz merhamet ve işfâka

Cânib-i Hakk'a tevekkül edegör her işte
Ne müneccimlere sa'y et ve ne düş evfâka

Gel duruş bir amele tûl-i emel kaydını ko
Pençe-i mâlike ger girmeye dersen yâka

Bir eser ko ki ola ol sebab-i mağfiretin
Nice bir perde-i gaflet çekesin ahdâka

Kande gitti bu kadar fazl u belâgat ehli
İbret al silsile-i gayreti ur a'nâka

Gör ecel mûrunu bir bir taşımış dânelerin
Muntazır her biri ol gündeki keşf-i sâka

Bilsen ey dil ki bu dehr içre neler gelmiştir
Lîk âsârını görmek de yeter müştâka

Hani ashâb-ı mezâhib bu kadar müctehidîn
Bahr-i fazl içre varanlar ya hani aġrâka

Rahmetullâhi aleyhi gaferallâhu lehüm
Küllühüm ictehedû'd-dîne bi-kadri't-tâka

Lütf-ı Hak'dan dilerim bende-i âsîye dahi
Nazar-ı rahmetiyle rûz-ı cezâda baka

Cürm ü isyânile her demde mukayyed oldum
'Afv olunmazsa eġer çare nedir ıtlâka

Meġer ol nûr-i hüdâ Hazret-i Mahbûb-i Hudâ
Rûz-i mahşerde şefâ'at kılalar ben 'âka

Yazdım ahkâm-ı ibâdâtı buraya deĝin
Şimdi vakt oldu şürû‘ eyleyelim ahlâka¹⁴⁶

Kefevî eserinin sonuna iki vasiyet eklemiştir. Birisi “İnsanların Geneli İçin Vasiyetler”, diğeri “Yöneticiler İçin Vasiyetler”dir. İkinci vasiyetnâme manzum bir metin olmanın yanında *Tuhfetü’ş-Şâhân*’ı özel kılan bölümlerden biridir.

Vasiyetlere geçmeden önce şu hususu yeniden hatırlamak yerinde olacaktır: *Tuhfetü’ş-Şâhân*’ın akâid bölümü hakkında önceden belirtildiği üzere ilgili bölüm Birgivî Mehmed Efendi’nin *Risâle-i Birgivî* olarak da bilinen *Vasiyetnâme* adlı eserindeki akâid bölümünün neredeyse bire bir hâlidir. Yine Kefevî, Birgivî’nin eserindeki sistematikten ilham almış ve “Yerilen ve Övülen Ahlak” ile “Takvâ” hakkındaki bölümlerde de *Vasiyetnâme*’den istifade etmiştir. Zira konu sistematığı kendi içinde de aynı sayılırken Kefevî sadece bahisleri biraz detaylandırmıştır. Yine Kefevî’nin eserine iki adet vasiyet ilave etmesi Birgivî’nin bir vasiyetnâme olan eserinin mahiyetinden etkilendiğini açıkça göstermektedir. Özellikle insanların geneline hitaben mensur olarak yazdığı birinci vasiyetnâme Birgivî’nin eseriyle üslup benzerliğine de sahiptir. Manzum ikinci vasiyetnâme ise önemseydiği konular bakımından Birgivî’nin fikirlerini de barındırmakta ve Kefevî’nin fikrî olarak Birgivî’nin takipçileri arasında sayılabileceğini gösteren emareler kuvvet bulmaktadır.

İnsanların Geneli İçin Vasiyetler

Kefevî’nin bu bölümdeki vasiyet ve nasihatlerinden bazıları şunlardır:

-Evvelâ vasiyyetim oldur ki mümin ve muvahhid olan ihvân Hak sübhânehû ve teâlâ hazretine muhabbet ve itaat ve ibâdât edeler ve her ne emrettiyse imtisâl edip nehyettiklerinden ictinâb edeler ve ism-i şerîfi zikrolundukda ta‘zîm edip ‘teâlâ ve tebâreke’ yahut ‘sübhânallah’ diyeler. Bundan sonra kemâl-i muhabbet ve itaat ve inkıyâd-ı temâm ile ol seyyid-i enâm ve şefî‘-i rûz-i kıyâm Hazreti Habîb-i ekrem ve Rasûl-i mükerrer Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem ve sâir enbiyâ-i ‘izâm hazerâtına mahabbet-i tâm edeler. Sultân-ı kevneynin ism-i şerîfleri zikrolundukda eşref-i salavâtile “Allâhümme salli alâ Muhammedin ‘abdike ve

¹⁴⁶ *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 154-189

rasûlike'n-nebiyyi'l-ümmiyyi ve alâ âlihî ve sahibihî ve sellim teslîmen kesîrâ” diyeler. Sâir enbiyâ-i ‘izâm zikrolundukda “salavâtullâhi aleyhim” diyeler. Ve ashâb-ı ‘izâm ve ‘ulemâ-i müctehidîn ve meşâyih-ı mürşidîne dahi mahabbet edip itaat ve ittibâ’ ve nesâyih ve mevâ’izlerin istimâ’ edip ve âl ve ashâb zikrolundukda “rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecmaîn” diyeler. Ulemâ ve meşâyih zikrolundukda “rahmetullâhi aleyhim” diyeler. Ve salavât ve tardiye ve terahhüm yazılmak lazım gelse rumuz yazmayalar. Pâdişâh-ı İslâma mahabbet edip itaat ve nush edeler, muhalefetinden ihtiraz ve emanetle hizmet edeler. ‘Adl ü insaf ile ve a’dâsı üzere nusret ile dua edeler, zalimdir deyü beddua etmeyeler.

-Hiç kimsenin evdâ’ ve harekâtına ve akvâl ve esvâtına gerek ta’zîmen gerek istihzâen taklîd etmeyeler ve hareket ve sükûn hususunda dahi kaçan ki yürümek lazım gelse sür’at etmeyeler ki alâmet-i hıffettir, katî teennî dahi etmeyeler ki delîl-i keseldir ve kibirdir, i’tidâl gözeteler. Salınmak dahi etmeyeler, giderken dönüp ikide bir de ardına bakmayalar ki ahmaklar alâmetidir. Ve muttasıl baş aşağı edip bakmayalar ki hüzn ve fikir alâmetidir. Hem yere bakandan hayır gelmez derler. Amma nazra-i ûlâdan ihtirâz niyeti olıcak hobdur. Ve başını eline ve dizine dayamayalar ki alâmet-i hüzn ve keseldir.

-Dualarını tazarru ve tezellül ile edip yalvaralar, günahlarına itiraf edip ağlayalar, Hak teâlâdan istikamet ve afv ve âfiyet ve rıza ve tevfiik isteyeler ve iman zevâlinden havf edip dâimâ hüsn-i hâtîme isteyeler ve ni‘met-i İslâm üzerine dâim şükredeler. Dillerinde “elhamdülillâhi ale’t-tevfiik ve estağfirullâhe min külli taksir” demeyi çok edeler. Her bâr kârlarını böylece bilip ve hâllerini bu minvâl üzere anlayıp hukemânın sözlerin kabul edeler.

Vallâhu’l-muvaffik.¹⁴⁷

Yöneticiler İçin Vasiyetler

Sana pendim budur ki gûş eyle

Câm-ı himette onu nûş eyle

¹⁴⁷ *Tuhfetü ’ş-Şâhân*, s. 212-217

Ki sakın olma devlete mağrur
Ki olupdur gurûr fiil-i garûr

Hıfzedip hem cemî'-i ahlâkı
Kıl müsahhar onunla âfâkı

Kuvvet oldukça etme terk-i cihâd
Olsun uhdende nice feth-i bilâd

[5] İzzet-i dîn-i hakkı eyle refî'
Milk-i İslâm'ı eylegil tevsî'

Buna eyle medâr-ı himmetini
Muhkem et böyle dîn ü devletini

Kangı şah etti şuğl-i çeng ü rebâb
Saltanathânesine verdi harâb

İstimâ'-i tanîn-i tîğ ü teber
Sem'-i pâkinde ede her dem eser

Hem olup re'y ü fikrinde musîb
Asl-ı hilkatte olmuş ola nasîb

[10] Cümle tarihlere olup vâkıf
Şahlar ahvâlin olasin 'ârif

Bir işe eylesen azîmet-i 'azm
Cüz'î şey ile etme terk-i cezûm

Bunca zahmetle cem' olan âlât
Layık olmaz ki 'ukûle ola fevât

Olmasa ‘azm-i cezmine makrûn
Küllü emr bi-vaktihî merhûn

Etme bî-fâide licâc ü ‘inâd
Tâ ki kahrolmaya bu denli ‘ibâd

[15] Hem dahi eylegil şedâide sabır
Nefs-i ‘uccâle eyle sabr ile cebr

Kimsenin aybın eyleme teftiş
Verme onunla kalbine teşviş

Sitem ve zulmü görmegil layık
Şahlar içre olasın fâik

Daima şer‘-i Ahmedî’yi gözet
Ta ki ol günde onu Hakk’a göz et

Dini tâbi kılan hevâsına
Âkıbet uğrar ol belâsına

[20] Gayra hem nefesine sahî olagör
Lîk onun da adlini bulagör

İtidal üzre olmasa ihsân
Âkıbettir nedâmet ve hüsrân

Beyt-i mâl eyleme sakın isrâf
Mâl-i hâssında kılmagil itlâf

Tama‘-ı mâl-i nâsa bâ‘is odur
Sebeb-i fitne-i havâdis odur

Kan dökmekte gel dilîr olma
Hazer et tum‘a-i se‘îr olma

[25] Hûn-i nâ-hak edene eyle kısâs
Meğer afv-ı veliyle ola halâs

Eyleme hadd-i ikâmetin tesvîf
Müstevî gör eğer vazî‘ ve şerîf

Def‘-i eşrâr nefy ü kayd ü habs
Def‘ olunursa etme katl-i nefis

Kat‘-ı ‘uzv ile eyle def‘-i fesâd
Mündefi‘ olmaz ise katlile dâd

Böyledir muktezâ-yı şer‘-i mübîn
Ulemâ böyle ettiler ta‘yîn

[30] Çekme bir nesne fevti için elem
Nefsini kıl muhafaza her dem

Çık sarayından eyle zînet ve naz
Tâ ki nâs içre olasın mümtâz

Nakz-ı ahd etme gözle hins-i yemîn
Tâ ki mülkün fesâddan ola emîn

Mülkünün sa‘y edersen ‘umrânı
Ehl-i tüccâra eyle ihsânı

Zikrini neşredeler etrâfa
Sa‘y eder gûş edenler eltâfa

[35] Giderir haşmetini dahk-i kesîr
Geç kocamaya bu durur taksîr

Şehvet emrine etme bezl-i vücûd
Ömrü eksilte vere za‘f-ı vücûd

Sözü az söyle ol bülend-himmet
Hem erâzille eyleme işret

Ulemâ kesretine sa‘y eyle
Lutf u ihsânın ile ra‘y eyle

Belki dünya harâbına bu nişân
Ulemâ killetidir etme gümân

[40] Ulemâ eşref-i halâyıkdır
Her ne lutfolsa ona layıkdır

Hak kelâmında eyledi tafdüil
Nass-ı kâtı‘la oldu işbu delîl

Ulemâdır nukâve-i âlem
Ulemâ zübde-i benî âdem

Ulemâ vâris-i Nebiyy-i Hudâ
Ulemâ mürşid-i tarîk-ı hüdâ

Hayrı nefsine gayra sârîdir
Gayrılar leyli bu nehârîdir

[45] Durup otur bu tâifeyle müdâm
Ola tâ dîn ü devletinde nizâm

Lîk fark eyle hâlis ve mağşûş
Girmesin herkes araya mağşûş

Etme dâim mülâzımına nazar
Genc-i uzlette olur ehl-i basar

Sa'y edip onları nedîm eyle
Gayrılar sohbetin 'adîm eyle

Âlemin hâli şimdi oldu tebâh
İrtişâ sahibine rif'at ü câh

[50] Baş ayak oldu hem ayaklar baş
Halk-ı âlemde cehl oldu fâş

Halk rüşvetle oldular me'nûs
Âlemin ihtilali hod mahsûs

Rüşvet alan veren ve vasıtası
La'net-i Hakk'a ettiler hevesi

Şol hedâyâ ki nâmı pîşkeştir
Hile dönmez dahi müşevveştir

Her kimin şânı kim hükûmet olur
Ona varan hediye rüşvet olur

[55] Mansıbı alan olur ise ehil
Bî-sebeb eyleme onu sen 'azil

Ehline vermeyen emânâtı
İki kere eder cinâyâtı

Biri ehlini eylemek teb'îd
Biri nâ-ehli eylemek taklîd

İrtişâ ile câh alan kâdî
Rûz-i mahşerde gör ki ol âsî

Dikeler mak'adına bir sancak
Böyledir şöhreti onun ancak

[60] Mübtelâ-yı belâ-yı nâr-ı cahîm
Şerbet-i sükkârîsi mâ-i hamîm

Bir 'aceb hâle vardı şimdi zamân
İrtişâ gör ne denli oldu 'ayân

Kimi der akçâm ile ben aldım
Kimi der akça almaya geldim

Kimi der meclisinde Fir'avnım
Kimi der ben de hâdim-i kevnim

Nâfiz olur mu onun ahkâmı
Vâcib olmaz mı onun i'dâmı

[65] Ya düşer mi bu dîn-i İslâm'a
Yine layık görülmek in'âma

Böyle bedbaht vâcibü'l-katli
Hâzif yok belki hayli izzetli

Böyle mahzûlü ‘avn ile tahrik
Muktezîdir dalâlete teşrik

Böyledir şimdi âlemin hâli
Cümlenin şimdi budur âmâli

Ulemâ daima mezellette
Cühelâ her mahalde izzette

[70] Ulemâ mesnedin alır câhil
Cahil olan mükemmel ve kâmil

Cühelâ cem‘ eder hemîn malı
Gayrı sevdası yok budur hâli

Onunla bulur bu dünyada câh
Tâ cezasın verir ona Allah

Halka ibret yeter ki bir câhil
Mala sa‘y eyleyip eder hâsıl

Artırır kadrini o malıyla
Halka meylettirir bu âleyle

[75] Giderek bilmek ile bir mâzî
Ya müderris olur yahut kâdî

Eder ahkâmı kendi kârına dâm
Mâl-i eytâmı yer onunla müdâm

Gör ki evkâfile vesâyâyı
Ediser malı gibi yağmayı

Buna kâdî demek hatadır pes
Dilini saklamak gerek herkes

Hâli bu lîk kendi sâhib-i şân
Kande varsa sâhibu'l-'unvân

[80] Kişi bundan bulur çün istidrâc
Bu sebepten çıkar bulur mi'râc

Gel nazar kıl ki sonra hâli n'olur
Âkıbet her ne etti ise bulur

Dünyada âkile olur menfûr
Bâde verir sonra o Rabb-i gafûr

Kalmayıser cihanda bir nâmı
Bûme me'vâ olur onun bâmı

Tâ sirâyet eder mahallesine
Dahi hem seferesi ve kâsesine

[85] Âhiret hâli olamaz ta'bir
Ne kadar söylesem olur taksir

Yâ İlâhî çün ismin oldu gafûr
Et hidâyet bu kalbi kıl mesrur

Amelim kâtibine verme rızâ
Etmesin seyyiâtımı imzâ

Her ne yazdımsa bu cerîdemde
Cümlesi vardır bu âlemde

Senin ilminde bir hafâ yoktur
Kullarında veliyy-i hatâ çoktur

[90] Yine afvın ricasıdır maksûd
Onu özler bu denli her mevcûd

Sen kerîm u rahîm sen ebedî
Cümlenin mesnedi ve mu'temedi

Bize yârın Habîbin eyle şefî'
Kadrimiz tâ ki onda ola refî'

Fazlın ile koyunca cennetine
Layık et onda bizi ru'yetine¹⁴⁸

Manzumede göze çarpan en önemli husus rüşvet meselesi ile alimler ve kadıların ihlasındaki bozulmanın uzunca ele alınmasıdır. Müellifin bu hususlardaki olumsuzluklardan oldukça rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Bu sorunların, dönemin başta gelen problemleri arasında olduğunu tahmin etmek güç değildir. Manzumenin ilk beyitlerinde ise hükümdarlık/yöneticilik pozisyonunda olan birisinin gerek kendi gerek çevresi ve gerekse devlet adına olan işlerde nasıl davranması gerektiğine dair öğütler yer almaktadır. Hukukun işleyişine dair bazı hususları, yöneticilerin halkla temasları, güzel ahlâka mugayir hal ve hareketleri ve nihayet ilmin ve âlimlerin faziletlerini ele alarak nasihatnâmeyi sonlandırmaktadır. Nasihatnâme hakkında müstakil bir makale çalışması bulunmaktadır.¹⁴⁹ Manzûme sade bir dil, mesnevî nazım biçimi ve aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Kefevî vezni kullanmada büyük oranda başarılı

¹⁴⁸ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, s. 217-221 (Bulak)

¹⁴⁹ Fatih Yaman, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü 'ş-Şâhân'ında Bulunan Manzum Bir Nasihatname: Nesâiyih-i Mülûk*, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2023, c. 9, sayı: 2, s. 366-394

bulunmuştur.¹⁵⁰ *Tuhfetü’ş-Şâhân*’ın Bahçesaray’da istinsah edilen nüshasında¹⁵¹ nasihatnâmenin hemen öncesinde Kırım Hanı Selim Giray’a övgü dolu sözlerle ithaf edilen bir manzume daha yer almaktadır. Bu manzumenin hemen öncesindeki birkaç cümlede Kefevî, eseri Selim Giray’ın isteği üzerine kaleme aldığını tekrar vurgulamaktadır. Bu manzume diğer nüshalarda yer almamaktadır.

Tuhfetü’ş-Şâhân’da konular işlenirken bilgiler tikel formda işlenmiştir. Her konu düzenli olarak işlenmiş değildir. Eserdeki bilgiler “mesele” başlığı altında ya da “bir kimse” şeklindeki girişle nakledilmiştir. Fetva üslubu hakimdir. Konular pratik bilgiler manzumesi halinde işlenmektedir.

Kefevî’nin eserin mukaddimesinde belirttiği bir husus, kaynak olarak kullandığı eserlerden “nevâdir”¹⁵² diye nitelendirdiği meseleleri almaya özellikle gayret etmesidir. Bu bağlamda iki örnek zikretmek istiyoruz:

“Bir sâim kimse ok ile (v)uruldukda bir yanından çıkmış ise savmını bozmaz, içinde kalmış ise bozar.”¹⁵³

“Mes’ele: Bir kimse zevcesi bir akarsu içinde dururken eğer şu sudan çıkarsan boş ol dese, zevcesi dahi ol sudan çıkmakla boş olmaz, zira durduğu su akıp gitmiştir.”¹⁵⁴

Eserde yer alan konular, yazıldığı dönemin özellikle sosyal yaşantısına dair bazı ipuçlarını da barındırmaktadır. Bu bağlamda, toplumdaki yaygın ihtiyaçlara göre konu seçimi yapıldığı söylenebilir. Bu da bir ilmihal eseri için yerinde bir yaklaşımdır. Eserin bu yönüne örnek olmak üzere birkaç alıntı yapmak faydalı olacaktır:

“Bir kimse milk-i cariyesini kable’l-i’tâk nikahlanmak caiz değildir, meğer ki tenezzühen ve vera’an nikah edip tasarruf ede. Böyle nikah ile tasarruf etmek evlâ ve ahsendir. Lakin sâir hürreye nikah gibi olup talak ile boş olmaz ve vârise dahi olmaz. Bâ-husus zamâne halkının lisanı -ki malayani söylemeye ve letâif yüzünden elfâz-ı

¹⁵⁰ Yaman, Ebu’l-Bekâ el-Kefevî’nin *Tuhfetü’ş-Şâhân*’ında Bulunan Manzum Bir Nasihatname: *Nesâyih-i Mülûk*, s. 371

¹⁵¹ Hâcî Mahmud, 998, 141b-142b

¹⁵² Hükm nâdir: Kıyasa muhalif bulunmamakla birlikte varlığı az bulunan hüküm. (M. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 443)

¹⁵³ Kefevî, *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 163 (Şahsi kütüphanemizde bulunan nüsha)

¹⁵⁴ *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 481. Kefevî bu meseleyi *Eşbâh*’tan almıştır. Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 1124-25

küfr etmeye mübtelâlardır- elfâz-ı küfr söylemekte ise avratı talaksız bâin olur, ‘akd-i cedîde muhtâc olur.’¹⁵⁵

Dönemin sosyal yaşantısına işaret etmekle birlikte eserin fikhî tercihlerini de yansıtan ve bilhassa Hanefîlerin diğer mezheplerle bazı tafsilatında ayrıştığı bir konu olan “Faslun fi’ş-Şürb” bölümünü, *Tuhfetü’ş-Şâhân*’dan aynen alıyoruz:

“Faslun fi’ş-Şürb

Kesret-i şürbü sekr veren şeylerin katresi haramdır. Safi darıdan olan tatlı bozanın içine sekr verir nesne katılmayıp mücerred teskîn-i harâret ve takviyye-i mizaç için içilse, asla iskâr şâibesi yoksa şürbünde hurmet yoktur. Hey’et-i feseka üzere isti’mâli haramdır. Takvâyâ riâyet olunup hiçbirinin yöresine uğramamak layıktır. Kahvehanelerde mu’tâd olan üslûb üzere içilen kahve dahi haramdır. Berş ve afyon ve macun ki içinde esrar ola, feseka ve ehl-i hevâ ekl eylediği üzere hiçbirisi helal değildir. Eşribeler için şarabın hurmeti cümleden artıktır. İmâm-ı A‘zam’dan rivâyet olunur ki ‘hamrdan mâ‘adâ eşribede kadeh-i müskir haramdır. İmam Ebû Yusuf’ta, eğer taleb-i sekr için oturursa kadeh-i evvel haramdır. Sekr talebi için oturmaz ise ol kadarda beis yoktur. Eğer iksâr murâd edip sekr murâd etmese oturduğunda isâet etmiş olur. Müselles ki şıranın üç bahşının ikisi kaynamakla gidip biri kalana derler. Gerçi helaldir, lakin devr ile hamr gibi ‘alâ tarîki’l-lehv içilmek haram olur. Safi su dahi devr ile içilse haramdır. Zamânede bir ma‘siyet dahi budur ki; ekser-i nâs müselles helaldir deyu bilmezlikle şaraba helaldir derler. Ne‘ûzu billahi Teâlâ. Turalım ki yazıldığı üzere kaynatılıp yapılmış olsun, lehv ü tarab için meclis kurup devr ile içilicek helal olmak ihtimali yoktur. Harama helal diyenin kafir olması musarrahdır. Hele şarab için fâsiklar helaldir deyu içmezler. İmam Muhammed kavlinde kesret-i şürbü sekr veren şerbetin katresi haramdır. Fetvâ dahi İmam Muhammed kavli üzere olduğu mu‘teberâtta mestûrdur.’¹⁵⁶

“Hamr”ın azı ve çoğunun haramlığı ve haddi istilzam etmesi konusunda mezhepler arasında ittifak olmasına rağmen hamr dışındakilerde azlık çokluk ölçüsünde mezhepler ve imamlar ihtilaf etmişlerdir. Hanefilere göre hamr dışında kalan (bâzik, buhtec, münassaf gibi) içkilerde azı ve çoğu haram olmakla beraber sarhoşluk verecek miktarda içmek haddi istilzam ederken bu miktarda olmayan içme

¹⁵⁵ *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 184 (İstanbul 1307)

¹⁵⁶ Kefevî, *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 209-211 (Şahsî kütüphanemizde bulunan nüsha); s. 141-142 (İstanbul 1307); s. 96-97 (Bulak 1264)

haddi istilzam etmez. Halbuki diğer üç mezhebde her halükârda haddi müstelzim olur. Çünkü çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır. Nebiz konusunda ise sarhoşluk veren miktara gelmedikçe mubahtır. Sarhoşluk verecek bir hale geldikten sonra sarhoşluk vermeyecek miktarda içmek bedene kuvvet vermek maksadıyla olursa İmam-ı Azam ve İmam Ebû Yusuf'a göre caizdir. Sarhoşluk veren miktarını içmek ise haram ve haddi müstelzim olur. İmam Muhammed'e göre ise bunlar sarhoşluk verecek hale geldikten sonra azını içmek de çoğunu içmek de haram olur. Müftâ bih olan da budur. Yalnız azını içmek sarhoşluk vermedikçe yalnız taziri müstelzim olur, ancak sarhoşluk verdiğinde had gerekir. Diğer üç imam göre ise bunun azı da çoğu da haddi gerektirir.¹⁵⁷

İlmihal türü eserlerde her zaman yer almayan muamelâta dair bazı konuları ihtiva etmesine karşın zekât ve hac gibi iki temel konunun yer almaması *Tuhfetü'ş-Şâhân*'ın dikkat çekici bir hususiyetidir. Sosyal faydayı öncelendiği düşünülen müellifin zekât ve hac konusunu bu bağlamdaki bir fikri neticesinde eserine almadığı ve diğer konular üzerinde durduğu düşünülebilir.

“Mesâil-i Şettâ” başlığı altında yer alan ve birbirinden bağımsız pek çok konuyu ele alan bölüm de içerdiği bilgiler ve ifadeler açısından *Tuhfetü'ş-Şâhân*'ı karakterize eden önemli bir bölümlerden biridir. Bu bölümde yer alan meselelerden biri şudur:

“Mes'ele: Salâta duhûl hem farz hem sünnet iledir. Zira tekbir farz, raf'-ı yedeyn sünnettir.”¹⁵⁸ Bu mesele bazı kaynaklarda elğâz-ı fıkhiyye kabîlinden yer almaktadır. Buna göre İmam Ebû Hanîfe, talebesi Ebû Yusuf'a namaza farz bir fiille mi yoksa sünnet bir fiille mi başladığını sorar. Ebû Yusuf önce ‘farz’ der, hocası cevabın yanlış olduğunu ifade edince bu sefer ‘sünnet’ diye cevap verir, hocası yine yanlış cevap verdiğini söyler. Ebû Yusuf'un şaşırarak cevabı sorması üzerine İmam Ebû Hanife namaza başlamanın hem farz hem de sünnetle olduğunu, zira tekbirin farz, raf'-ı yedeynin ise sünnet olduğunu beyan eder.¹⁵⁹ Görülüyor ki Kefevî, Ebû Hanîfe ile talebesi arasında geçen anekdottaki esas noktayı alıp tek cümlelik bilgi formunda kullanmıştır. Bu meselede, mezhep yönünden müellifin, muhteva yönünden eserin Hanefiliğine de işaret vardır.

¹⁵⁷ Ö. Nasuhi Bilmen, Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, c. 3, s. 251-253

¹⁵⁸ Kefevî, *Tuhfetü'ş-Şâhân*, s. 401 (Şahsî kütüphanemizde bulunan nüsha)

¹⁵⁹ Dr. Muhammed b. Abdurrahman el-Arfî, *ed-Dürerü'l-Behiyye fi'l-Elğâzi'l-Fıkhiyye*, s. 11

Osmanlı Vampirleri ismiyle basılan bir çalışmada¹⁶⁰ *Tuhfetü 'ş-Şâhân*, muhtevasında yer alan ‘vampirler’le alakalı bilgi ve fetvalar sebebiyle bahis konusu yapılmıştır.¹⁶¹ Söz konusu ifadeler şunlardır:

“Bazı kimseler fevt olup ba‘de‘d-defn kabrinde kefenin yutup azasına kan gelip bedenini humret ihata etmiş bulundukda eğer ol meyyitler müslim adına ise zararları yoktur, haberlerini orta komak gerektir, çıkarıp ihrâk etmek lazım değildir. Bu makûle umûrun hikmet ve illeti beyânında lisân aciz ve ezhân kâsıradır. Amma müessir Hak teâlâ hazretinin irâde-i aliyyesidir. Hayatında a‘mâl ve ahlâkda kendüye müşârik nüfûs-i şerîrenin bazı cesedine ta‘alluk edip efâ‘îl-i dârraya alet edinir demek vardır, kudret-i Rabbânîden ba‘îd değildir. Bazı keferî mürd olup ba‘de‘d-defn geceleyip bazı kapıya gelip çağırıp sabah oldukda ol evin sahibi fevt olup kezâ ve kezâ nice kimselerin böyle helak olması meşhûrdur. Eğer vâki‘ ise def‘ine çare oldur ki vâki‘ olduğu gün varıp kabrini açmazdan mukaddem bi-hasebi‘t-tahmîn göbeğine bir kazık kakalar. Mündefi‘ olmaz ise kabrini açalar. Eğer levninde humret müşâhede olunursa başını kesip ayağı tarafına atalar. Kabre konduğu hal üzere bulunursa boğazlayıp hâli üzere koyalar. Tağyîr vaz‘ etmiş ise yine başını kesip ayağı ucuna koyalar. ‘Alâ eyyi hâl bu mertebe ile mündefi‘ olmaz ise ihrâk bi‘n-nâr edeler. Selef-i sâlihîn zamanında ihrâk bi‘n-nâr nice kere vâki‘ olmuştur.”

2.2. KAYNAKLARI

Kefevî, eseri hazırlarken hangi kaynaklardan faydalandığını mukaddimede belirtmektedir. Bu kaynaklar sırasıyla şöyledir:

1. *Feyzü'l-Mevle'l-Kerîm alâ Abdihî İbrâhîm (Fetâvâ Kerekî)*: Ebu'l-Vefâ Burhânüddîn İbrahim b. Abdurrahman b. Muhammed el-Kerekî al-Kâhirî (İbnü'l-

¹⁶⁰ Salim Fikret Kırgı, *Osmanlı Vampirleri (Söylenceler, Etkiler, Tepkiler)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018. Kırgı bu eserinde, ilmihal literatürü, *Tuhfetü 'ş-Şâhân*'ın muhtevası ve Kefevî'nin hayatı hakkında verdiği kısa bilgilerin ardından *Tuhfetü 'ş-Şâhân*'ın “Mesâil-i Şettâ” bölümünde yer alan vampir konulu fetvaları Ebussuud Efendi'nin aynı konudaki fetvalarıyla ilişkili olarak ele almaktadır. Kırgı, Kefevî'nin eserinde yer alan bu bölümü müellifin memleketi olan Kefe'nin bölgedeki çeşitli folklorik vampir inanışlarının kavşağında yer almasına bağlayarak bu çerçevede bazı mütalaalarda bulunmaktadır. (Kırgı, s. 80-90). Ayrıca Kırgı'nın ifadesine göre mezkûr ifadeler Ebussuud Efendi'den alıntıdır. Eğer Kefevî bu ifadeleri Ebussuud Efendi'den almışsa *Tuhfetü 'ş-Şâhân*'ın beslendiği kaynaklar arasında Ebussuud Efendi'nin fetvalarının olduğunu da düşünmek gerekir.

¹⁶¹ Tarık, s. 588

Kerekî): Kefevî, eserinin mukaddimesinde “Kerekî’ dendir ekseri naklim” diyerek bu esere vurgu yapmış ve ilk sırada zikretmiştir.

2. *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*: Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed b. Nuceym el-Mısrî (ö. 970/1563).

3. *Fetâvâ Kâdîhân*: Ebü’l-Mehâsin Fahrüddîn Hasan b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196).

4. *el-Kunye (el-Kunyetu’l-Münye li-Tetmîmi’l-Gunye)*: Ebü’r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî (ö. 658/1260).

5. *el-Fetâva’l-Bezzâziyye (Câmi’u’l-Vecîz)*: Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö. 827/1424).

6. *Hizânetü’l-Ekmele*: Ebû Abdullah Yûsuf b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 522/1128’den sonra).

7. *el-Fetâva’l-Velvâliciyye (el-Velvâliciyye)*: Ebü’l-Feth Abdürreşîd b. Ebû Hanîfe el-Velvâlicî’nin (ö. 540/1146’dan sonra).

8. *el-Fetâva’t-Tatarhâniyye*: Ferîdüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî (ö. 786/1384)

9. *Kenzü’d-Dekâik*: Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî (ö. 710/1310)

10. *el-Kâfi*: Ebü’l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945)

11. *el-Vecîz (fi’l-fetâvâ) (Vecîzü’l-Muhît, Kitâbü’l-Vecîz, Fetâva’l-Vecîz fi’l-Fıkh)*: Ebû Abdullah Radiyyüddîn Burhânü’l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-Serahsî et-Tûsânî (ö. 571/1176)

12. *el-Muhît (el-Muhîtü’l-Kebîr, el-Muhîtü’l-Burhânî ve el-Muhîtü’l-Burhânî fi’l-Fıkhî’n-Nu’mânî)*: Burhânüddîn (Burhânüşşerîa) Mahmud b. Ahmed b. Abdülaziz el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219)

13. *el-Fetâva’l-Kâ’idiyye*: Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ebu’l-Kâsım b. Ebû Recâ el-Kâ’idî el-Hucendî

14. *el-Fetâva’s-Sûfiyye*: Fazlullah Muhammed b. Eyyûb el-Mâcirî (ö.?)

15. *Hizânetü'l-Müftîn*: Hüseyin b. Muhammed es-Semenkânî es-Sem'ânî (ö. 8./14. asır)

Kefevî *Tuhfetü's-Şâhân*'ın mukaddimesinde “Kerekî'dendir ekseri naklim”¹⁶² diyerek ana kaynağının *Fezû'l-Mevle'l-Kerîm alâ Abdihî İbrâhîm (Fetâvâ Kerekî)* olduğunu ifade etmektedir. Biz de bu kaynak eserin *Tuhfetü's-Şâhân*'ı nasıl etkilediğine bir örnek olmak üzere oruç bahsi özelinde kısa bir inceleme yapmayı uygun bulduk. Zira oruç bahsi hem derli toplu sayılabilecek hem de orta uzunlukta olması bakımından bütünlüklü bir gösterge olma potansiyeline sahiptir:

Tuhfetü's-Şâhân'da oruç bahsinin başında, daha ilk cümledeki oruç tanımı, *Fezû'l-Mevle'l-Kerîm*'den alınmış ve ibarenin tercümesi verilmiştir. *Tuhfetü's-Şâhân*'da orucu bozan ve bozmayan hallerle ilgili bölümün başlığı da aynen *Kerekî*'den alınmıştır. Ramazan'dan sonraki oruç, rü'yet-i hilal meselesi *Kerekî*'ye yakın bir şekilde ancak daha kısa ve özet olarak *Tuhfe*'de yer almıştır. *Kerekî*'de “ve lev” lafzıyla başlayan ifadelerin mukabilinde *Tuhfe*'de “bir kimse” şeklinde başlayan cümlelerle konular ele alınmıştır. Her iki eserin muhtevası değerlendirildiğinde, Kefevî'nin bu kaynaktan oldukça etkilendiği ve faydalandığı açıkça görülmektedir.¹⁶³

Kefevî'nin mukaddimede zikrettiği ikinci eser olan *Eşbâh*'dan da çok sayıda nakil yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda şu meseleyi örnek gösterebiliriz:

“Bir beyaz yılan yürüdüde doğru düz yürürse onu öldürmek lâıyk değildir. Zira Rasûl-i Ekrem sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem Hazretleri ‘hayye-i beyzâ cindendir’ demişler. Ammâ İmâm Tahâvî ne güne olursa da öldürmekde beis yoktur, zira Peygamber cin ile mu'âhede etmişlerdir ki ümmetin hanesinde kendilerini göstermeyeler. Eğer muhalefet ederler ise nakz-ı ahd etmiş olmakla hürmetleri kalmayıp katlolunurlar. ...”¹⁶⁴

Tuhfetü's-Şâhân'ın genelindeki bilgiler kaynak gösterilmeden nakledilmiştir. Şöyle ki: ilmihallerde aktarılan bilgilerin kaynağı her zaman aktarılan bilgiyle beraber verilmezken bazı eserler bu konuda farklı bir usul takip ederek aktarılan bilginin hangi kaynaktan aktarıldığını bilgiyi aktarırken vermektedirler. İlmihaller arasında

¹⁶² Mukaddime, yirmi yedinci beyit.

¹⁶³ İbnü'l-Kerekî, *Fezû'l-Mevle'l-Kerîm alâ Abdihî İbrâhîm (Fetâvâ-y Kerekî)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 407, s. 50-55

¹⁶⁴ Kefevî, *Tuhfetü's-Şâhân*, s. 238-239 (Şahsî kütüphanemizde bulunan yazma nüsha). Ayrıca bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, (trc. Osman Bayder), s. 928-928

Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî'nin (ö. 950/1543'ten sonra) *İmâdü'l-İslâm*'ı kaynak gösterme hassasiyeti bakımından özellikle öne çıkmıştır denebilir. Müellif, eserinin sonunda kaynaklarını zikretmiş, ayrıca metnin içinde de bilgileri aktarırken kaynağını da aktardığı bilginin önünde ya da sonunda direkt olarak zikretmiştir. Zileli Muharrem Efendi'nin (ö. 1010/1601'den sonra) *Cübbü'l-Mesâil*'inde de bu üslubun baskın olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶⁵ Ancak *Tuhfetü's-Şâhân*'da bu uygulama mevcutsa da daha nadirdir. Mukaddimedede zikredilen kaynakların zaman zaman metin içinde verilen bilgidен sonra sarahaten zikredildiği vâki olmakla beraber yukarıda zikredilen eserler kadar yoğun değildir. Örneğin *Tuhfetü's-Şâhân*'da, Hak Teâlâ'yı uykuda görme bahsinde *Fetâvâ-yı Velvâliciyye*'ye sarâhaten atıf yapılmaktadır. Metinde geçen ifade şu şekildedir: "...Hak Teâlâ Hazretini menâmdan ru'yet hususunda 've's-sükût fî misli hâzâ ahsen' deyu *Fetâvâ-yı Velvâliciyye*'de musarrahdır" diyerek, kaynağı direkt ismen zikrettiği gibi kaynaktaki Arapça ibareyi de aynen derç etmiştir.¹⁶⁶

Eserde yer yer mukaddimedede zikredilmeyen bazı kaynaklardan da bilgiler aktarılmaktadır. Bunun örneği de Hz. Peygamberle görüşmenin imkânı bahsindeki şu ifadedir:

"Mes'ele: Cemî'-i meşâyih- 'izâm Hazreti Risâlet-penâhı ba'de vefâtihî dünyada baş gözüyle görmek sahîh olmasına müttetiklerdir. İbnü'l-Hâc dahi *Medhal* adlı kitabında 'yakazada görmek sahîhdır ve vâkî'adır. Lakin değme kimse müyesser olmaz. İnkâr caiz değildir' demişler. ..."¹⁶⁷

Bazen de direkt şahıslardan iktibaslarda bulunulmuş, yer yer meselelerdeki görüş farklılıklarına da işaret edilmiştir. Birinci maddeye örnek olarak Hastalıklar ve Tedavileri bahsinde, taunla alakalı İmam Şâfi'î ve İbn Sînâ'dan yapılan peş peşe nakiller örnek verilebilir. İfadeler şu şekildedir: "...İmam Şâfi'î tâuna menefşe yağını silinmeden enfa' bir devâ görmedim demişler. Ve reis Ebû Ali b. Sînâ böyle tasrîh etmiştir ki tâun ilacında ibtidâ neşter ile kan aldırıp kanı akıtalar. Eğer kanı akıtmasalar

¹⁶⁵ *İmâdü'l-İslâm*'dan: "*Fetevâ-yı Bezzâzî*'de getirmiş ki ezanı okuyandan gayrı kimesne ikâmet eylemek mekruhdur, müezzin izni olmayacak." (*İmâdü'l-İslâm*, s. 74).

Cübbü'l-Mesâil'den: "Ezanın evvel sübutu iki veçhiledir. Birisi Hazreti Aleyhisselam miraç gecesi Beytü'l-Mukaddes'e geldikde melekler ve enbiyâlar ve ervâhlar cismânî suretlere mütemessil olup hâzır oldular. Cebrail Kabe'ye dönüp ezan ve ikâmet okudu. Hazreti aleyhisselam bu cem'iyet-i kübrâda imamet eyledi. Kezâ fî *Şerhi Şir'a*." (*Cübbül Mesail*, s. 98, YEK, 2016)

¹⁶⁶ Kefevî, *Tuhfetü's-Şâhân*, s. 328, (Şahsî kütüphanemizde bulunan nüsha)

¹⁶⁷ Kefevî, *Tuhfetü's-Şâhân*, s. 326 (Mkg Ktp.)

ol tâundan hâsıl olan kan bedene yayılıp giderek şer zararı kalbe vâsıl olur helak eder. Kanı aktıktan sonra kâbız ve bârid olan şeyler ile ilaç edeler.”¹⁶⁸ Görüş farklılıklarının zikredildiği yerlere örnek olarak ise şu ifadeler gösterilebilir: “At eti mekruhtur İmam-ı Azam katında. İmâmeyn katlarında ve Şâfiî’de mekruh değildir”.¹⁶⁹

Buraya kadar sayılan hususlardan yola çıkarak *Tuhfetü’ş-Şâhân*’da yapılan atıfları üç başlık altında ele almak istiyoruz:

a. Fetvaya yönelik atıflar: “Alâmâtü’l-iftâ” kavramıyla ifade edilen fetvaya esas olacak görüşün belirlenmesi, fetva verme işleminin ustalık isteyen bir yönüdür ve fikhî görüşleri kuvvet açısından birbirinden ayırmayı ifade etmektedir. Mezhepte fetvaya esas olan görüşlerin hiyerarşisini gösteren amel, icmâ‘, fetvâ, sahih, esah, muhtâr gibi kavramlar bulunmaktadır.¹⁷⁰ *Tuhfetü’ş-Şâhân*’da da çeşitli başlıklar altında Kefevî fetvaya yönelik bu ifadeleri zaman zaman kullanmakta ve ilgili konunun fikhî durumuna işaret etmektedir. Kefevî’nin bu bağlamda en sık kullandığı kavramlar sırasıyla muhtâr (18 kere), fetvâ, sahih ve esah (8’er kere), icmâ ve ihtiyat (5’er kere), râcih ve amel (1 kere)’dir. Bunun yanında ittifak ve ihtilafa, çeşitli “kavil”lere, işaret edilmiş, 5 hususta da istihsan kavramına atıf yapılmıştır. Yine bu hususta önemli olan diğer bir ifade de “fi zemâninâ” şeklinde ifade edilen ve fetvadaki değişime taalluk eden konulardır. Kefevî 15 yerde “zamânede” ifadesiyle, 6 yerde de fi zemâninâ” ifadesiyle atıflar yapmıştır. Bunlardan birkaç tanesi ahlâkî yozlaşmayı vurgulamak üzere gelmiştir.

b. Şahıslara yönelik atıflar: *Tuhfetü’ş-Şâhân*, Hanefî mezhebinin muteber kaynaklarından beslenerek yazılan bir kitaptır. Bu bağlamda Hanefî mezhebinin kurucu imamı Ebû Hanîfe ve onun iki öğrencisi Ebû Yûsuf ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin görüşlerine atıflar yapılmıştır. Ebû Hanîfe’ye 35 yerde, Ebû Yûsuf’a 15 ve Muhammed eş-Şeybânî’ye de 9 yerde atıf yapılmıştır. Bazen de Ebû Hanîfe’nin görüşü zikredildikten sonra iki öğrencisi “İmâmeyn” olarak zikredilerek iki öğrencinin ittifak ettiği görüşler belirtilmiştir. Bu şekilde geçen ifadelerin sayısı ise 18’dir. Yalnız 1 yerde bu ifade Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed’i ifade etmek üzere kullanılmış, Ebû Yûsuf’un görüşü müstakil olarak zikredilmiştir. Bunun yanında İmam Şâfiî’ye 5 kere, İmam Mâlik’in görüşüne ise 1 kere atıf yapılmıştır. Çoğu Hanefî mezhebine

¹⁶⁸ Kefevî, *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 261, (Şahsî kütüphanemizde bulunan yazma nüsha)

¹⁶⁹ Kefevî, *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 241, (Şahsî kütüphanemizde bulunan yazma nüsha)

¹⁷⁰ Ahmet Yaman, *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı*, s.117-118, İFAV Yayınları, İstanbul, 2017

mensup âlimlerden olmak üzere bazı isimlerden görüş nakledildiği de olmuştur. Bu bağlamda Tâbiînden Atâ, Selmân, Hasan-ı Basrî, Saîd b. Cübeyr, Mekhûl, Zührî ve İbn Sîrîn; Hanefî mezhebinden Ebû Hafs-ı Kebîr-i Buhârî (ö. 217/832), İmam Tahâvî (ö. 321/933), Ebu'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983), Sadr-ı Şehîd (ö. 536/1141) ve Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574); Şâfiî mezhebinden İmam Gazâlî (ö. 505/1111) ve Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210); Mâlikî mezhebinden İbnü'l-Hâc (el-Abderî) (ö. 737/1336); filozoflardan Aristo ve İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) isimleri zikredilerek ilgili başlık altındaki görüşleri zikredilmektedir. Bunlardan bir kısmı başta tıp olmak üzere çeşitli konulara dair alıntılardır. Bunun dışında "eimme", "ulemâ", "erbâb-ı tahkik" gibi bir zümreye işareten nakledilen görüşler de eserde yer almaktadır.

c. Eserlere yönelik ifadeler: Kefevî eserinin mukaddimesinde kaynaklarını zikretmesine rağmen metnin içinde de zaman zaman bazı kitapları zikrederek atıf yapmaktadır. "*İhtiyâr*"da musarrahtır", "*Hidâye*"de musarrahtır", "*Fetâvâ-yı Velvâliciyye*"de musarrahtır" gibi fıkıh kitaplarına yapılan atıflar dışında *Tefsîr-i Kurtubî*, *Hayâtü'l-Hayevân* gibi eserleri zikretmekte; *Acâibü'l-Mahlûkât* (Muhammed Kazvînî) ve *el-Medhâl* (İbnü'l-Hâc) adlı eserleri de müellifleri ile birlikte zikretmektedir. Bunun dışındaki eser atıflarında "tıp kitaplarında", "kütüb-i evfâkta", "meşâhîr-i kütüb-i hadîs", "...da mestûrdur" gibi genel ifadeler kullanılmaktadır.

2.3. NÜSHALARI

Tuhfetü's-Şâhân, Osmanlı matbaalarında -biri *Halebî(-i Sağîr) Tercümesi Babadâğî*'nin derkenarında olmak üzere- birkaç kez basılmış¹⁷¹ ve yazma nüshaları da günümüze kadar ulaşmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Tuhfetü's-Şâhân*'ın Türkiye kütüphanelerinde -en az- kırk adet yazma nüshası bulunmaktadır¹⁷²:

1. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri (Şer'îyye), 454:

Ömer b. Hüseyin b. Ebû Bekir Fakîh ez-Zîlî'ye ait 1156 tarihli bir mukabele kaydı bulunmaktadır.

¹⁷¹ İstanbul 1258, 1302, 1307; Bulak 1264

¹⁷² *Tuhfetü's-Şâhân*'ın, şahıs ve kurum kütüphanelerinde muhtemelen başka nüshaları da bulunmaktadır. Biz tespit edebildiğimiz kırk kadar yazmanın buldukları kütüphaneleri zikretmekle iktifa ettik.

2. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 211

3. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 998

Müstensihi Hüseyin Şah el-Bahçesarâyî'dir. 1062 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu nüsha, Kefevî henüz hayattayken istinsah edilmiş olmasının yanında müstensih açısından da önem arz etmektedir. Zira müstensihin nisbet edildiği Bahçesaray şehri, Kırım Hanlığı'nın başkentidir.¹⁷³ Müstensihin saray içinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

4. Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi, 140

5. Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, 249

1099 yılında istinsah edilmiştir.

6. Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 77

Bu nüshanın sonundaki ferağ kaydında şu ifadeler yer almaktadır:

‘‘Muharriru’l-fakîr ed‘afu ‘ibâdillâhi Te‘âlâ es-Seyyid Ebû Bekir b. es-Seyyid Bilal el-Kefevî ğafera’llâhu Te‘âlâ ve li-vâlideyye ve li-cemî‘i’l-mü’minîne ve’l-mü’minât ve’l-müslimîne ve’l-müslimât bi-fazlihî ve keremihî ve itmâmi hâzihi’n-nüşhati’ş-şerîfeti fî evâsıtı şehri Muharremi’l-Harâm li-seneti erba‘in ve erba‘îne ve mi’etin ba‘de’l-elf mine’l-hicreti men lehu’l-‘izz ve’ş-şeref. Ve hâze’t-te’lif ‘ammî (ve hâzâ te’lîfu ‘ammî) es-Seyyid Ebu’l-Bekâ el-Kefevî ve rihletuhû min dâri’l-fenâ ilâ dâri’l-bekâ li-seneti erba‘in ve tis‘îne ve elf fî civâri Hazreti Ebî Eyyûb Ensârî ‘aleyhi’r-rahmetü’l-Bârî.’’

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre müstensih, Ebu’l-Bekâ el-Kefevî’nin Bilal adındaki kardeşinin oğlu, yani yeğenidir. Gerçi bu ferağ kaydına başka nüshalarda da rastlanmaktadır. Ancak o nüshalar, *Tuhfetü’ş-Şâhân*’ın, müellifin yeğeni tarafından istinsah edilen nüshadan yayıldığını ve eserin istinsah geleneğini temsil eden kollardan en azından birinin yeğeni tarafından başlatıldığını gösterir. Söz konusu nüsha müellifin aile hayatına, doğum tarihine ve metfun bulunduğu yere ışık tutması, yani ilk elden bize bilgi sağlaması bakımından oldukça önemlidir.

¹⁷³ Zafer Karatay, Bahçesaray, *DİA*, IV, s. 482

7. Murad Molla Kütüphanesi, 1051

8. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1406

9. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1407

1065 tarihinde Muhammed el-Kefevî tarafından istinsah edilmiştir. Müellif henüz hayatta iken ve “Kefevî” nisbeli biri tarafından istinsah edilmiş olması önemlidir.

10. Süleymaniye Kütüphanesi, Özel, 522

11. Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi, 152

12. Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 317

13. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 403

14. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2458

15. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 4548

1155 tarihinde istinsah edilmiştir.

16. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 6398

17. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7433

1108 tarihinde istinsah edilmiştir.

18. Süleymaniye Kütüphanesi, Kemal Edip Kürkçüoğlu, 42

19. Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1045

1171 tarihinde istinsah edilmiştir.

20. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, 4343

21. Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 496

22. Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 11

1110 tarihinde istinsah edilmiştir.

23. Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 4879

24. Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 5061

25. Kastamonu Kütüphanesi, KHK, 3735

26. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Bölge Yazma Eserler, 6382

1146 tarihinde istinsah edilmiştir.

27. İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, 791

1181 tarihinde istinsah edilmiştir.

28. İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, 982

1207 tarihinde istinsah edilmiştir.

29. İ. Ü Nadir Eserler Kütüphanesi, 655

1198 tarihinde istinsah edilmiştir.

30. İ. Ü Nadir Eserler Kütüphanesi, 2199

1171 tarihinde istinsah edilmiştir.

31. İ. Ü Nadir Eserler Kütüphanesi, 4822

1188 tarihinde istinsah edilmiştir.

32. İ. Ü Nadir Eserler Kütüphanesi, 5870

33. Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 5859

1115 tarihinde istinsah edilmiştir.

34. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 8451

35. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 3180

1173 tarihinde istinsah edilmiştir.

36. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 3871

37. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 8104

38. TDK Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 82

1145 tarihinde istinsah edilmiştir.

39. Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi, Hüseyin Kocabaş Kitaplığı, 98

40. Rodos Hafız Ahmet Ağa Kütüphanesi, 1506

41. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri (Şer‘iyye), 511

42. Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi, 453

1154 tarihinde istinsah edilmiştir.

43. Şahsî kütüphanemizde bulunan nüsha

1198 tarihinde istinsah edilmiştir.

Tuhfetü’ş-Şâhân’ın ayrıca Fransa Milli Kütüphanesi’nde bir, KKTC’de bir ve Mısır Milli Kütüphanesi’nde iki adet yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁷⁴ Yine Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi 1961 numarada “Mesâil-i Nâdire min Tuhfeti’ş-Şâhân” ismiyle yalnızca eserdeki nadir meselelerin bulunduğu bir kısım bir mecmuanın parçası olarak yer almaktadır.

¹⁷⁴ www.yazmalar.gov.tr

2.4. TUHFETÜ'Ş-ŞÂHÂN'IN HANEFÎ İLMİHAL GELENEĞİNDEKİ YERİ

Bütün ilmihal eserlerinin bir listesini çıkarmak ve bu liste üzerinden bir mukayese yapmak çalışmanın sınırlarını aşsa da farklı dönemden öne çıkan ve muhtevasıyla dikkat çeken birkaç eser, önceki paragrafta belirtilen hususlar bağlamında genel hatlarıyla *Tuhfetü'ş-Şâhân* ile mukayese edilecektir. Genel muhteva mukayesesinin ardından, oruç bahsi özelinde söz konusu ilmihal eserlerinin bahsi nasıl işledikleri kısaca ele alınacak, bu suretle -Birgivî Mehmed Efendi'nin *Vasiyetnâme*'si hariç- tüm ilmihallerin ortak ve orta uzunluktaki bir bahsi olan oruç başlığı altında özel bir mukayese imkânı daha doğmuş olacaktır. Bu bağlamda Kutbuddin İznikî'nin *Mukaddime*'si, Aksarâyî'nin *İmâdü'l-İslâm*'ı, Candaroğlu İsmail Bey'in *Hulviyyât*'ı, Birgivî'nin *Vasiyetnâme*'si (*Risâle-i Birgivî*), Zileli Muharrem Efendi'nin *Cübbü'l-Mesâil*'i, İmamzâde Esad Efendi'nin *Dürr-i Yektâ*'sı, Hacı Ahmed Reşid Paşa'nın *Dîn-i Mübîn-i İslâm*'ı, Mehmed Zihni Efendi'nin *Ni'met-i İslâm*'ı, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük İslâm İlmihâli*, Ali Fikri Yavuz'un *Geniş İslâm İlmihali* ve Mustafa Yaşar Göletdrevî'nin *Miftâhu'l-İrşâd* adlı eserleri belirlenmiştir.

Yukarıda zikredilen eserleri kısaca ele alacak, ardından *Tuhfetü'ş-Şâhân* ile özet olarak mukayese edeceğiz. Ancak mukayeseye geçmeden önce belirlenen eserler hakkında önemli bir noktayı daha vurgulamak gerekir: Sayılan ilmihal eserleri, literatürün doğduğu devirden günümüze kadar gelen uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Halbuki klasik ilmihal eserleri Tanzimat ile birlikte içerik ve yöntem olarak bazı sorgulamalara tabi tutulmuş ve dönüşüme uğramıştır.¹⁷⁵ Bu durum, zikrettiğimiz eserlerin klasik ve Tanzimat sonrası ayrımını yapmadan karşılaştırılmasını bir problem olarak ortaya koymaktadır. Buna rağmen konu merkezli bir karşılaştırma imkânını merkeze alarak söz konusu eserleri bir arada ele almayı tercih ettik.

İznikî'nin *Mukaddime* adlı eseri temel olarak akâid, namaz, oruç, zekât ve hac konularını ele almaktadır. Ancak eserin girişindeki farz-ı ayn ve farz-ı kifaye ayrımı, zâhir-bâtın vurgusu, ayrıca bu vurgunun eserin genelinde kendini göstermesi ve bu yolla eserin ahlâka ve tasavvufa taalluk eden konuları da ihtiva etmesi *Mukaddime*'yi orijinal bir eser haline getirmektedir. İznikî eserinde Hanefî mezhebini esas alsada yer

¹⁷⁵ Kelpetin, s. 35

yer diğer mezhep görüşlerine de temas etmiştir.¹⁷⁶ Yer yer kelimeler ve tasavvuf alimlerine atıflar yapıldığı da görülmektedir. Konular bazen bu şekilde delillendirilirken bazen de direkt ayetlerden, hadislerden ve klasik kaynaklardan deliller getirilmektedir. Zaman zaman bazı meselelerin çözümü için o günün şartlarında o meselenin nasıl uygulanması gerektiğine dair ifadeler de eserde yer almaktadır ki ilmi hallerin fonksiyonu ve önemi anlamında bu ifadeler önem arz etmektedir.¹⁷⁷

Aksarâyî'nin *İmâdü'l-İslâm* adlı eseri, akâid, namaz, oruç, zekât ve hac konularını, ahlâkî vurgularla ve fezâilî de ön plana çıkararak işlemektedir. Bunun yanında âdâb konusuna özel bir yer ayrılmış ve yeme-içme âdâbı gibi hususlar ele alınmıştır. Son bölümde özellikle ahirete taalluk eden hususlara değinilmiştir. Aksarâyî farklı görüşleri çok fazla zikretmemiştir. Onun asıl kaygısı, ibadetleri faziletleri ile elma hassasiyetidir. Ancak o kaynak kullanımı konusunda en öne çıkan eserlerden biridir. Neredeyse metin içinde verdiği her bilginin önünde ya da ardında iktibas yaptığı kaynağı zikretmektedir. Eserin sonunda da kullandığı kaynakların toplu bir listesini vermektedir. *İmâdü'l-İslâm*'da hikayelere ve menkıbelere sıkça yer verildiği görülmektedir. Ayrıca *İmâdü'l-İslâm*'da "fî zemâninâ" diyerek dönemdeki bazı meselelerin çözümüne ışık tutulmuştur ki bu durum ilmi haller açısından hem olumlu bir fikir vermektedir.¹⁷⁸

Bir yönetici olan Candaroğlu İsmail Bey'in *Hulviyyât*'ı sırf bu yönüyle dahi dikkat çekici bir eserdir. Paşaların eser yazdığı çokça görülmekteyse de bir beyin eser yazması çok sık görülen bir durum değildir. Üstelik *Hulviyyât* içeriğiyle oldukça kuvvetli bir metindir. Bu eserde, akâid konuları ve ardından namaz, oruç, zekât ve hac gibi temel ibadetler yer almaktadır. Mezhep imamlarından ve ulemasından iktibaslar yer almaktadır. Fikhî yönü ağır basmaktadır.¹⁷⁹

Birgivî'nin *Vasiyetnâme*'si (*Risâle-i Birgivî*) her ne kadar bir vasiyet ise de içerdiği konular itibarıyla ilmihal hüviyetine sahiptir. Akâid konularıyla başlayan eserde ef'âl-i mükellefine, ahlâk ve âdâba, bilhassa dilin, gözün, elin afetleri gibi hususlara, abdest ve namaz konularına değinilmiştir. Türkçe ilmi haller üzerine şerh

¹⁷⁶ Alimujang, Atawula, Kutbuddin İznîkî'nin Mukaddime Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili, s. 34

¹⁷⁷ Aynacı, s. 103-106; Mustafa Baktır, Anadolu'da Yazılan İlk Türkçe İlmihal Kitaplarından İznîkî'nin Mukaddimesi, s. 438

¹⁷⁸ Aynacı, 78, 123, 138, 140

¹⁷⁹ Nail Karagöz, Hanefî-Mâtürîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl: Hulviyyât Örneği, s. 15, 29-30

yazma geleneği yaygın olmamasına rağmen Birgivi'nin *Vasiyetnâmesi* üzerine çeşitli şerhler yazılmış, ayrıca bu eser birçok ilmihali etkilemiş ve birçoğuna ilham olmuştur. Kadızâde Mehmed Efendi ve Üstüvânî Mehmed Efendi bu kişilerdendir. Bu yönüyle eser, küçük hacimli olmasına rağmen kendisinden sonraki ilmihal geleneğini etkilemiş, okul müfredatına da girmiştir.¹⁸⁰ Ayrıca Birgivi'nin toplumsal olaylara karşı duyarlı olduğu da bilinen bir durumdur. Onun ele aldığı konular, toplumda gördüğü bozuklukların tedavisine işaret eden konulardır.¹⁸¹

Zileli Muharrem Efendi'nin *Cübbü'l-Mesâil*'i namaz, oruç, yeminler ile ukûbât ve muâmelâta dair konuları içermektedir. Muharrem Efendi eserinde bütün fıkıh konularına yer vermektense kendi önemli gördüğü konular hakkında bir seçki yapmıştır. Fıkıh kitaplarındaki sistematigi takip etmemektedir. İçinde bulunduğu toplumun problemlerine çözümler sunmayı gündemde tutan ve pratik bilgiler vermeyi amaçlayan bir eserdir.¹⁸²

İmâmzâde Esad'ın *Dürr-i Yektâ*'sı ve şerhi, akâid, namaz, oruç, zekât ve hac bölümü dışında cihat konusunu da kapsar. Halk için yazılan bu eserin Hanefî mezhebindeki sahih görüşlerden oluştuğu mukaddimede belirtilmektedir.¹⁸³ Eserin fikhî yönü öne çıkmaktadır.

Hacı Reşit Paşa'nın *Dîn-i Mübîn-i İslâm* adlı eseri akâid, namaz, oruç, zekât, hac, nikah, tasavvuf ve ahlak konularından oluşmaktadır. Her bir başlık kendi bağlı olduğu ilmin nazarî yönü de dikkate alınarak fakat nispeten basit bir formda sunulmuştur. Ancak bu basitlik kaynak eserlere nispetlidir, yoksa eserin dilinin ağır olduğunu söylemek mümkündür. Müellifin tasavvuf ve ahlak başlıklarını ayrı olarak incelemesi, tasavvuf bölümüne müstakillen yer ayırıp bu bölümde tarikatlar ve silsilelerini de incelemesi dikkat çekici ve önemli bir hususiyettir. Eserde usul kaidelerine de yer verilmektedir. Genel de konuların başında olmak üzere ayet ve hadislerden deliller getirilmiş, diğer kaynaklar ve isimlerden delil getirme öne çıkmamıştır. Müellif mukaddimede Kitap, Sünnet, icma ve kıyâs-ı fukahanın yanında mantıkî, fennî, tarihî delillerden de beslendiğini ifade etmektedir. Ayrıca bazı

¹⁸⁰ Arpaguş, s. 36

¹⁸¹ Selçuk Kırtepe, İmam Birgivi 'Vasiyetnâme'sinde Toplumsal Değerlere Vurgular, s. 555

¹⁸² Muharrem Efendi, *Cübbü'l-Mesâil*, s. 23-24

¹⁸³ Güman, 171; *Dürr-i Yektâ Şerhi*, s. 17

ıstılahların açıklandığı bir bölüm bulunmaktadır ki ef'âl-i mükellefîn de bu bölümde açıklanmıştır.¹⁸⁴

Mehmed Zihnî Efendi'nin *Ni'met-i İslâm* adlı eseri, akâid, namaz, oruç, zekât, hac ve nikah konularıyla kurban konusunu ihtiva etmektedir. Eserin temel kaynağını Tahtâvî'nin (ö. 1231/1816) *Merâkı'l-Felâh* hâşiyesi teşkil etmektedir. Bilhassa aile hukuku geniş olarak ele alınmıştır. Ayrıca dipnotlarda geniş açıklamalar yer almaktadır. Bu da *Ni'met-i İslâm*'ın öne çıkan bir hususiyetidir. Ayrıca müellif, farz, vacip, sünnet gibi ayrıntılı hükümleri ana kaynaklara havale ederek yalnızca konuların izahına odaklanacağını ima etmiştir.¹⁸⁵ Bu eserin de konuları itibariyle fikhî yönü ön plana çıkmaktadır.

Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük İslam İlmihali*, son dönemin en çok okunan ilmihalleri arasındadır. Akâid, namaz, oruç, zekât, hac, kurban, ahlak ve siyer konularını ihtiva etmektedir. Eserde ayetler ve hadisler zaman zaman delil olarak zikredilirken ayet ibarelerinin tercümeleleri her zaman verilmemiştir. Ayrıca mezhep imamlarının görüşlerine de değinilmiştir.¹⁸⁶ Eserde meselelerin hükümlerine de yer verilmiştir. Kullanılan başlıca kaynaklar eserin sonunda toplu halde sıralanmıştır. Kaynaklar başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere hadis, fıkıh ve ahlak kitaplarından oluşmaktadır.¹⁸⁷

Ali Fikri Yavuz'un *Geniş İslâm İlmihali*, akâid, taharet, namaz, zekât, oruç ve hacdan sonra nikah ve talâk ile ukûbât ve muâmelâta dair konuları da ihtiva etmektedir. Böylece fikhın tüm alanlarını içermektedir. Son dönemde ihtilaf konusu olan bazı fikhî meselelerin hükümlerine özellikle yer vermektedir. Müellif, ilmihal kısmı olarak nitelediği ibâdât kısmını genişçe; muâmelât kısmını ise muhtasar şekilde ele almaktadır. Konuların genelinde en sahih kabul edilen görüşe yer verilmiş, ihtilaflar üzerinde durulmamıştır.¹⁸⁸

Hâfiz Mustafa Yaşar Göletdrevî'nin *Miftâhu'l-İrşâd* adlı eseri akâid, namaz, oruç, zekât, hac, cihat ve ahlak-tasavvuf konularından oluşmaktadır. Ef'âl-i mükellefine de yer verilmiştir. Pek çok ara konu ihtiva etmektedir. Örneğin eser

¹⁸⁴ Dîn-i Mübîn-i İslâm, s. 4

¹⁸⁵ Güman, 175

¹⁸⁶ Fatma Gül Altun, Kutbuddin İznîkî'nin "Mukaddime"si ve Ömer Nasuhi Bilmen'in "Büyük İslam İlmihali"nin Mukayesesi, s. 39-40

¹⁸⁷ Ö. N. Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 742

¹⁸⁸ Ali Fikri Yavuz, *Geniş İslâm İlmihali*, s. 4

Besmelenin fazileti ile başlamaktadır. Şefaât, şehitlik, Kur'ân-ı Kerîm gibi ara konulara yer verilmektedir. Tasavvufun ince meselelerine de değinilmiştir. Eserin genelinde konular ahlakî-tasavvufî yönleriyle ele alınmıştır.¹⁸⁹

Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin *Tuhfetü's-Şâhân* adlı eseri akâid, namaz, oruç ve muâmelâta dair muhtelif hususlar ile ahlâk konularını ihtiva etmektedir.¹⁹⁰ Sonunda ise biri Müslümanların geneline diğeri hükümdarlara olmak üzere iki nasihatnâme yer almaktadır. Kefevî, muâmelâta bağılı konuları kerâhet ve istihsân ana çatısı altında incelemiştir. Eserde zekât ve hac konularına yer verilmemiş olması dikkat çekicidir. Eserin geneline baktığımızda, *Tuhfetü's-Şâhân*'ın sosyal yönü ağır basan bir ilmihal olduğunu söylemek mümkündür.

Tuhfetü's-Şâhân'da görüşleri zikredilen kişiler çoğunlukla İmam Ebû Hanîfe, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'dir. Bazen mezhep farklarına da işaretten İmam Şâfiî'nin görüşü ve mezhep içinden İmam Züfer gibi diğeri imamların görüşlerinin zikredildiği de vâkidir. Ayrıca daha nadir de olsa Tahâvî ve Ebu'l-Leys gibi alimlerin isimleri de zikredilmektedir. Eserin pek çok yerinde hadislerden iktibas yapılmış ve delil getirilmiştir. Bu durum bazen ibareyi direkt olarak almak ve bazen de muhteva alıntısı olarak gerçekleşmiştir. Eser bu yönden İznîkî'nin *Mukaddime*'si, Candaroğlu İsmail Bey'in *Hulviyyât*'ı ve Muharrem Efendi'nin *Cübbü'l-Mesâil*'i ile benzerlik göstermektedir. Üslup bakımından biraz ayrılrsa da Ömer Nasuhi Bilmen de Büyük İslam İlmihali'nde bazen İmamların isimleri ile, çoğunlukla da mezhep ismiyle içtihat farklılıklarına işaret etmektedir. Tüm bu hususlara bir örnek olarak şu ifadeler gösterilebilir:

“At eti mekruhdur, İmâm-ı A‘zam katında. İmameyn katlarında ve Şâfiî'de mekruh değildir. Pes ehl-i takvâya ekl etmek lâıyk değildir.”¹⁹¹

Tuhfetü's-Şâhân'ın kaynakları mukaddimede toplu olarak verilmiştir. Ancak eserde, mukaddimede verilenlerden başka kaynaklar da yer almaktadır. Bu başka kaynaklar, mukaddimede belirtilen kaynaklardan yapılan alıntılarda aynen bulunan eserlerin isimleridir. Kaynakların toplu verilmesi yönünden eser, Aksarâyî'nin *İmâdü'l-İslâm*'ı ve Ö. Nasuhi Bilmen'in *Büyük İslam İlmihal*'i ile benzerlik gösterir. Ancak bu iki eserde kaynaklar eserin sonunda zikredilmiş, *Tuhfetü's-Şâhân*'da ise

¹⁸⁹ H. Mustafa Yaşar Göletderezî, *Miftâhu'l-İrşâd*, 479

¹⁹⁰ Erol, Aydın, Ebu'l-Bekâ'nın el-Külliyât'ındaki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi, 15-16

¹⁹¹ Kefevî, *Tuhfetü's-Şâhân*, s. 241 (Şahsi kütüphanemizde bulunan nüsha)

mukaddimedede zikredilmiştir. Ayrıca metin için nakillerden önce veya sonra kaynak eserin zikredilmesi ilmihal eserlerinde yaygındır. Kaynakların toplu zikredilmesi dışında bu üslupla kaynak belirten eserlerin başında *İmâdü'l-İslâm* gelmektedir. Yine *Cübbü'l-Mesâil*'de de kaynaklar toplu olarak değilse de metin için nakillerle birlikte verilmektedir. *Tuhfetü's-Şâhân*'da da bu üslup üzere kaynak zikri söz konusudur. Eserdeki kaynak kullanımına bir örnek olarak:

“...Hak Teâlâ Hazretini menâmdan ru'yet hususunda ‘ve’s-sükût fî misli hâzâ ahsen’ deyu *Fetâvâ-yı Velvâliciyye*’de musarrahdır.” Burada, orijinal ibarenin iktibası da önemlidir. Eserde bunun gibi -çoğu hadis metinleri olmak üzere- kaynaklardan yapılan Arapça ibareler de bulunmaktadır. Bazen de hadislerin yalnızca tercümesiyle iktifa edilmiştir.

Tuhfetü's-Şâhân'da zaman zaman “fî zemâninâ” gibi ifadelerle, o günkü meseleler hakkında günün şartlarına göre açıklamalar yapılmaktadır. Bu yönden *Tuhfetü's-Şâhân*, *Mukaddime* ve *İmâdü'l-İslâm* ile benzerlik taşımaktadır. Örneğin, *Faslun fî Kırâeti'l-Kur'ân* bölümünde:

“Fî zemâninâ ta'lîm-i Kur'ân için ücret almakda beis yoktur” ifadesi yer almaktadır.

Ücretle Kur'an öğretimi iki kısımda ele alınmaktadır. Birisi Kur'an öğreten kimsenin devletten maaş alması, diğeri de öğrencisinden ücret talep etmesidir. Birinci maddenin cevazında bir ihtilaf söz konusu değildir. İhtilaf ikinci maddede ortaya çıkmaktadır. İhtilafın hülasası şudur: İmam Ebû Hanîfe, İbrahim en-Nehâî, ez-Zührî ve bu âlimlere tâbi olan kişilere göre Kur'an öğretiminden ücret almak caiz değildir. Hanefî fakihlerinden el-Merğînânî ve İbnü'l-Hümâm'ın da bu kanaatte oldukları kaydedilmekle beraber el-Merğînânî zaruret sebebiyle Kur'an öğretiminden ücret almaya izin verildiğini ve fetvanın bu görüş üzerine olduğunu beyan etmektedir. Hanefî âlimlerinden Kâdîhân ve Molla Hüsrev'e göre ise ücret almak caizdir. Onlar bu hükmü istihsânen vermişlerdir. Zira Kur'ân'a rağbetin azalması, beytül-mâl'den verilen ücretin kesildiği, hafızların geçim derdi dolayısıyla başka işleri yapmaya yöneldikleri ve buna benzer başka sebepler ortaya çıkmış ve bu sebeple Kur'an öğretiminden ücret almak caiz görülmüştür.¹⁹² Kefevî de bu görüşü esas alarak eserinde yer vermiştir.

¹⁹² Abdurrahman Çetin, *Ücretle Kur'an Öğretme ve Okuma Meselesi*, UÜİF Dergisi, Sayı: 5, c. 5, 1993, s. 123

Faslon fi'l-Cihâd ve Taksîmi'l-Ganâim bölümü de şu ifadelerle son bulmaktadır:

“... Pes malum oldu ki mâl-i ganâimin masrifi bu zikrolunanlardır. Mâl-i sadakât ki tüccardan gümrük deyu alınır. Onun masrifi fukaradır. Ve mâl-i harâc ve öşür ve cizyenin masrifi gazilerdir. Bu emvâl onlara sarf olunur. Metrûkât ve muhallefât ki vefat edip vârisi kalmayanların emvâlidir. Bu emvâl, ‘imâreti lazım olan köprülere ve yollara ve vakfi olmayan ribâtâta sarf olunur. Müftûlerin ve imamların ve muallimlerin ve kâdîlerin emvâl-i harâcda hakları olduğunda ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Bazılar beyt-i mâl-i Müsliminde bunların dahi hakkı vardır, zira bunlar dahi gaziler gibi umûr-ı dînde amel ederler demişlerdir. Bir gazinin dâru'l-harbde eline bir mübah şey girse, eğer ol şeyin dâru'l-harbde ve dâru'l-islâmda kıymeti olan şeylerden ise, kuş gibi balık gibi define gibi maden gibi ağaç gibi bunlar ganimet olup bunlardan hums vâcibdir. Kıymeti yok ise toprak ve su menzilesinde olup onlardan hums olmaz, kim aldıysa onun olur. Bir bölük asker ki ona seriyye derler, imam tenfil etmeden at otlamak talebine çıktıklarında ellerine her ne girerse ganimet olup onsa hums vâcib olur. Üç kimse dâru'l-harbde imâmın izni yoğ iken varıp ganimet etseler ol ganimet onların olur, tahmîs olunmaz. Ammâ dört kimse varıp ganimet etseler tahmîs olunup humsleri beyt-i mâla vaz' olunup bâkî erbaa-i ehmâsı kendilerinin olur. İmam yahut serasker olan kimse tenfil etmek müstehabdır. Tenfil ganimete isabet etmezden evvel olursa caizdir. Gazinin eline ganimet girdikde nefl edip ol gaziye vermek caiz değildir. Guzât dâaru'l-harb şehirlerinde bir şehri muhâsara edip şehir halkını mala feda ettiklerinde ol malın humsu ihrâc olunduktan sonra bâkîsi fey' olur. Cenk ve cidâl etmeden alınan mallar fey' olur. Ve bir yerden bir miktar mal gönderip sulh etseler ol mal fey' olunur. Cenge başladıktan sonra kafirden sulh için gelen mal fey' olmaz ganimettir. İmâm-ı A'zam'dan fey' olan malın humsu çıkmaz, belki cümlesi mesâlih-i Müslimîn için zabt olunup lazım olan mesârif-i şer'iyeye sarf olunur. Fî zemâninâ guzât mâ beyninde taksîm-i şer'î yoktur. Lakin dokuz yüz kırk sekiz tarihinde tenfil-i küllî vâki' olmuştur. Sebyolunan esirlerin pencikleri verildikten sonra şüphe kalmayıp bilâ nikah tasarrufları bilâ kerâhetin caizdir. Harâmîlik tarikiyle akın eden bir tâife-i kalîle ki ona çete derler onların ganimet ettiği esirlerde ve esvâblarda tahmîs ve taksîm lazım değildir, mülkleri olur demişler. Sefere giden kimseye mesela bir at verilip üzerinde her ne tahsîl edersen yarısı senin yarısı benim deyu kavîl ü şart olursa her ne

tahsîl ederse at sahibinin olup kendisi ancak ecr-i misille müstehak olur deyu bu akid fâsiddir.”¹⁹³

“Bir kimse milk-i cariyesini kable’l-i’tâk nikahlanmak caiz değildir, meğer ki tenezzühen ve vera’an nikah edip tasarruf ede. Böyle nikah ile tasarruf etmek evlâ ve ahsendir. Lakin sâir hürreye nikah gibi olup talak ile boş olmaz ve vârise dahi olmaz. Bâ-husus zamâne halkının lisanı -ki malayani söylemeye ve letâif yüzünden elfâz-ı küfr etmeye mübtelâlardır- elfâz-ı küfr söylemekte ise avratı talaksız bâin olur, ‘akd-i cedîde muhtâc olur.”¹⁹⁴

Çalışmanın ikinci bölümünde de zikredildiği üzere, *Tuhfetü’ş-Şâhân*’ın Faslu fi’ş-Şûrb bölümünde de bu hususla alakalı ifadeler bulunmaktadır.¹⁹⁵

Tuhfetü’ş-Şâhân’daki en geniş bölüm olan namazın hemen öncesinde, akâid bölümünün ardında ‘ef’âl-i mükellefin’, ‘mukaddimetü’s-salât’ olarak ele alınmıştır. Ef’âl-i mükellefin konusu yönünden *Tuhfetü’ş-Şâhân*, *Vasiyetnâme*, *Dîn-i Mübîn-i İslâm*, *Geniş İslâm İlmihali* ve *Miftâhu’l-İrşâd* ile benzerlik göstermektedir. Eserin *Vasiyetnâme* ile bağı ise yalnızca bu kadar değildir. *Tuhfetü’ş-Şâhân*’ın akâid bölümü neredeyse tamamen *Vasiyetnâme*’den alınmıştır. Ef’âl-i mükellefin konusuna kadar da *Vasiyetnâme*’nin sistematîğinden etkilenildiği anlaşılmaktadır. *Tuhfetü’ş-Şâhân*, üslup yönüyle de Birgivî ile benzerlik göstermektedir. Böylece denebilir ki, *Vasiyetnâme*’nin etkilediği metinlerden birisi de Kefevî’nin *Tuhfetü’ş-Şâhân*’ıdır.

Tuhfetü’ş-Şâhân’da “Mesele” başlığıyla müstakil olarak ele alınan konular bulunmaktadır. Özellikle “Mesâil-i Şettâ” başlığıyla art arda sıralanan farklı konulardaki pratik, nâdir ya da elğâza dayanan bilgiler, Muharrem Efendi’nin *Cübbü’l-Mesâil*’inde de göze çarpmaktadır. Büyük oranda üslup, yer yer nakledilen bilgiler yakınlık göstermektedir. *Cübbü’l-Mesâil*’de -ki eserin ismindeki “mesâil” kelimesi önem arz etmektedir- *Tuhfetü’ş-Şâhân*’a göre daha kısa bir bölüm olsa da “Mesâil-i Şettâ” başlığıyla bir bölüm bulunmakta ve eserdeki konular da “Mesele” başlığıyla ele alınmaktadır. Bunun yanında başlıklandırma, “bir kimse...” şeklinde başlayan nakil kalıbı ve nâdir/garib meselelerin nakli de iki eser arasında benzerlik arz etmektedir. Örneğin:

¹⁹³ Kefevî, *Tuhfetü’ş-Şâhân*, (Hacı Mahmudi 998)

¹⁹⁴ Kefevî, *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 184 (İstanbul 1307)

¹⁹⁵ Bk. s. 33

“Mes’ele: Salâta duhûl hem farz hem sünnet iledir. Zira tekbir farz, raf’-ı yedeyn sünnettir.”¹⁹⁶ İfadesi önceden geçtiği üzere elğâz kaynaklı bir nakildir. Burada pratik bilgi formunda sunulan bu alıntı *Cübbü’l-Mesâil*’de soru cevap formunda elğâz kabîlinden yer almıştır.

Tuhfetü’ş-Şâhân’daki konular incelenirken, ilgili görüşün mahiyetine de sıkça işaret edilmiştir. *Büyük İslâm İlmihali*’nde de bu üslup caridir. Örneğin:

“Bir kimse bir kimseye benim üzerimde olan hakkını bana helal eyle dese, ol dahi helal etse, hakkı ne şey olduğunu gerek bilsin gerek bilmesin hükmen ve diyâneten medyun berî olur. *Fetvâ bunun üzerinedir.*”¹⁹⁷

“Bir zimmî geldiğinde islamını tam’an ayağa kalkmak mekruhdur. Nasrânî ziyafetine davetle varmak helaldir. ‘İyâdeti dahi lâ be’sdir. Mecûsî ‘iyâdetinde ihtilâf vardır. Fâsıkın ‘iyâdeti dahi ihtilâfidir. *Esahh olan ‘iyâdet-i fâsık lâ be’sdir.*”¹⁹⁸

Tuhfetü’ş-Şâhân’da yer yer muhtelif başlıklar altında dualara ve faziletli amellere de yer verilmiştir.¹⁹⁹ Bu konuda diğer ilmihaller arasında en çok öne çıkan eser *İmâdü’l-İslâm*’dır. *Tuhfetü’ş-Şâhân* ile bu bakımdan benzerlik arz etmektedir. Yine de *İmâdü’l-İslâm*’da faziletli amelleri ele alma kaygısının daha önde ve daha üst bir motivasyonla olduğunu vurgulamak gerekir. Örneğin *Tuhfetü’ş-Şâhân*’da Fasılun fi’t-Tedâvî ve’l-Mu’âlecât bahsinde:

“Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem Hazretleri buyurmuşlardır: ‘Bir kimse hânesinden çıktığı vakit Âyete’l-Kürsî okusa Hak Teâlâ ol kimseye nice melâike müekkel kıla, tâ ki ol kimseyi her afetten hirâset edeler.’ Sadaka Rasûlullah.”²⁰⁰ ifadeleri yer almaktadır.

Tuhfetü’ş-Şâhân’da pek çok kaynaktan yararlanılmakla birlikte, müellif kaynak olarak ismini zikretmese de eserin temel kaynığını Birgivî Mehmed Efendi’nin *Vasiyetnâme*’si oluşturmaktadır. *Feyzî’l-Mevle’l-Kerîm (Fetâvâ-yı Kerekî)* ve *Eşbâh*’dan da çok yararlanmış ve yer yer aynen alıntılarda bulunmuş olmasına rağmen Kefevî, Birgivî Mehmed Efendi’nin eserini sistematik olarak merkeze almış, kendisi bu sistematik ekseninde, mukaddimede saydığı eserlerden iktibas ettiği pratik

¹⁹⁶ Kefevî, *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 401

¹⁹⁷ Kefevî, *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 226 (Şahsî kütüphanemizde bulunan nüsha)

¹⁹⁸ a.g.e., s. 279

¹⁹⁹ Kefevî, *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 148-150 (Şahsî kütüphanemizde bulunan nüsha). Burada tesbih namazı anlatılmıştır.

²⁰⁰ A.g.e., s. 456

bilgilerle eserini oluşturmuştur. *Ni‘met-i İslâm*’da da aynı yöntem göze çarpmaktadır. Zihni Efendi, ana kaynak olarak Tahtâvî’nin *Hâşiye ‘alâ Merâkî’l-Felâh*’ını benimsemiş ve bu durum eserin yapısına yansımıştır.

Tuhfetü’ş-Şâhân’ı önemli kılan bir husus da onun kaynaklarda bulunduğu nâdir meseleleri almaya özellikle gayret etmesidir. Eserde bu türden bilgilere sıkça rastlanmaktadır. Bu meselelerin bir örneği de *-Tuhfetü’ş-Şâhân*’ın muhtevasını incelerken naklettiğimiz- ‘‘Bir kimse zevcesi bir akarsu içinde dururken eğer şu sudan çıkarsan boş ol dese, zevcesi dahi ol sudan çıkmakla boş olmaz, zira durduğu su akıp gitmiştir.’’²⁰¹ ifadesidir. Bu hususta – yukarıda da ifade edildiği üzere – *Cübbü’l-Mesâil* ile benzerlik söz konusudur.

Söz konusu ilmiyal eserlerinde oruç bahsinin sistematığı şu şekildedir:

Mukaddime-i İznikî: Hilalin gözetlenmesi, görülmesi ve bu husustaki şahitliğe dair ayrıntıların beyanıyla başlayan bahis Ramazan orucuna niyetin beyanı ile devam eder. Ardından nezir, kefarete ve kazaya dair meseleler, oruç tutmamanın mubah olduğu durumlar, orucu bozan ve bozmayan şeyler, yevm-i şekke dair meselelerin beyanından son itikaf konusuyla bahis sonlanır. Mukaddime’de bahsin bir sistematik olarak işlendiği söylenebilir. Yer yer kaynak zikredilir ki en çok Hülâsa adlı fıkıh kitabından nakil yapılmaktadır. Yer yer İmam Ebu Hanife ve iki talebesinin görüş farklılıkları zikredilir ve bazen tercih edilen görüşler ‘‘sahih olan budur’’ gibi teknik terimlerle ifade edilir.²⁰²

İmâdü’l-İslâm: Orucun mahiyeti ve hikmetine dair hususlar zikredilerek başlayan bahis, orucun ana konularının dağınık şekilde arzıyla beraber fezâil ve rivayetleri ile bazı duaları da içererek işlenir. Düzenli bir konu akışı bulunmamakla beraber aktarılan bilgiler mahallinde kaynakları ile birlikte verilir.

Hulviyyât: Orucun hakikati ve sırrı başlığı altında orucun üç derecesi, orucu tamam eden altı husus, orucun ahkâm, âdâb ve fezâiline dair bazı rivayetler ele alınır, ardından oruç tutmanın faziletli olduğu günler beyan edilir, bundan sonra tatavvu oruçlardan bahsedilir, buraya kadar genelde hadîs-i şeriflere yer verilirken bu başlıkta bazı ahkâm mesele mesele alınır ve oruç bahsi son bulur. Konular sistematik olarak

²⁰¹ *Tuhfetü’ş-Şâhân*, s. 481 (Şahsî kütüphanemizde bulunan nüsha)

²⁰² Kutbuddin İznikî, *Mukaddime*, vr. 154b-167b

işlenmez. Yer yer kaynaklar belirtilir, bazı meselelerde de mezhepler arası görüş farklılıklarına temas edilir.²⁰³

Cübbü'l-Mesâil: Kefaret ve kazaya dair müstakil meseleler ele alınır, ardından oruç tutmaması mübah olan kimseler beyan edilir, son olarak orucun ifsâdı başlığı altında yine kefarete dair meseleler sıralanır. Konular düzenli ve sistemli şekilde değil mesele mesele pratik bilgiler arz edilerek işlenir. Meselelerin neredeyse tamamında alıntı yapılan kaynak zikredilir.²⁰⁴

Dürr-i Yektâ Şerhi: Orucun manası açıklandıktan sonra orucun kısımları (farz, vâcib, sünnet vb.), hilalin sübutu, yevm-i şek hükümleri, oruçta niyet, nezir, kaza ve kefareti îcâb eden şeyler, orucun kefareti, yalnız kaza îcâb eden şeyler, oruca zarar vermeyen şeyler, tütün içmekte kaza ve kefaret lazım olmak, oruç halinde mekruh olan şeyler, sahur ve iftar, fidyeye-i savm, oruç bozmayı caiz kılan şeyler, orucun kazası ve senede oruç tutmanın haram olduğu 5 gün, itikaf, fitır sadakası beyan edilir. Tütün içmeye özel bir başlık açılması dikkate şayandır. Bu başlıklardan hilalin sübutu, kefaret, kaza, itikaf ve fitır sadakası bölümleri diğer bölümlere nazaran daha ayrıntılı ele alınır. Bilgiler düzenli bir konu akışı ile ve yer yer kaynaklar zikredilerek beyan edilir. Yer yer Hanefî imamların farklı görüşlerin temas edilir.²⁰⁵

Dîn-i Mübîn-i İslâm: Orucun tarifi, meşru kılınmasının hikmeti, ayet ve hadisten delilleri, mahiyeti, mertebeleri ve sebebi ifade edildikten sonra ikinci başlık altında orucun şartları, rükünleri ve hükümleri ele alınır. Bu bölümde niyet ve hilalin sübutu konuları da yer alır. Ardından orucun çeşitleri (farz, vâcib, sünnet vb.) beyan edilerek bir diğer ana başlıkta orucun müstehab ve müfsidleri ile kaza ve kefareti gerektiren durumlar ele alınır. Bu başlık altında ıskât-ı sıyâm konusu da yer alır. Ardından itikaf konusu ile oruç bahsi sona erer. Konuların geneli çok uzun olmasa da tafsilat içermektedir. Bilgiler sistematik olarak arz edilmekle beraber kaynak atfi bulunmaz.²⁰⁶

Ni'met-i İslâm: Orucun tanımı, oruç bahsinin fıkıh kitaplarındaki sistematığıne dair beyanat, orucun sebebi, şartları, rükünü, hükmü, hikmeti ve sıfatından sonra geceden niyet edilmesi şart olan ve olmayan oruçlar ele alınır. Ardından Ramazan ve

²⁰³ *Hulviyyât*, vr. 255-257

²⁰⁴ *Cübbü'l-Mesâil*, s. 53-58

²⁰⁵ *Dürr-i Yektâ Şerhi*, s. 162-192

²⁰⁶ *Dîn-i Mübîn-i İslâm*, c. 3, s. 38-61

Şevval ayının sübutu ve yevm-i şek beyan edilir. Bundan sonra orucu bozan ve bozmayan şeyler, orucu bozan ve kaza gerektiren şeyler, orucu bozup hem kaza hem kefarete gerektiren şeyler, kefarete ve bunu zimmetten düşüren şeye ait meseleler, oruçluya mekruh olan ve olmayan şeyler, oruç bozmayı mubah kılan arızalar, oruç meselelerine dair fikhî bilmeceler (elğāz), oruç ıskâtı, adak oruçları, adaklara dair hükümler ve fıkıh bilmeceleri, itikaf ve fitır sadakası konuları işlenerek bölüm Hayriyye-i Nâbî'den bir şiirle sona erer. *Ni'met-i İslâm*'ın hususiyetlerinden biri dipnotlarda geniş açıklamalara yer vermesi, diğeri de fıkıh bilmecelerine yer vermesidir. Zira müellifin fıkıh bilmecelerine dair hususi bir çalışması da mevcuttur. Eserde Ramazan ayının sübutu ve itikaf konusu diğerkonulara nispetle daha geniş ele alınır. Konular sistemli ve düzenli bir şekilde işlenir, kaynaklar belirtilir, mezhepler arası ve mezhep içi görüşlere yer verilir.²⁰⁷

Büyük İslâm İlmihali: Orucun mahiyeti ve neveleri (farz, vâcib, sünnet vb.), orucun farzîyetinde/vücûbundaki sebepler ve meşruiyetindeki hikmet, oruçlu için müstehab olan şeyler, orucun şartları ile vakti, hilalin sübutu, oruçlara ait niyetler, oruçluya mekruh olan ve olmayan şeyler, orucu bozan ve bozmayan şeyler, kaza ve kefareti gerektirip gerektirmeyen oruçlar, oruç tutmamayı mubah kılan özürler, kefaretin mahiyeti ile neveleri, yemin konusu ve detayları, nezir konusu ve detayları, itikaf konuları ele alınır. Hilalin sübutu konusu diğerkonulara göre daha ayrıntılı olarak işlenir. Yemin ve nezir konusu da aynı zamanda müstakil meseleler olarak oruç bahsindeki diğerkonulara nazaran ayrıntılı olarak işlenir. Konular düzenli ve sistematik olarak ele alınırken kaynaklar direkt olarak zikredilmez. Fakat bazen mezhepler arası, bazen de mezhep içi görüş farklılıkları zikredilerek görüşlerin derecelerine dair bilgiler de (sahih-esah, ahvat, zâhirürrivâye vb.) ifade edilir.²⁰⁸

Geniş İslâm İlmihali: Orucun lügat ve şeriattaki manası ile ayet ve hadisten delilleri getirildikten sonra aklın orucu meşru görmesindeki sebepler beyan edilerek konuya başlanır. Ardından orucun kısımları (farz, vâcib, sünnet vb.) sıralanır, orucun hükmü, yevm-i şek ve niyet konusu ele alınır. Bundan sonra Ramazan ayının sübutunun keyfiyeti ve orucun rükünleri beyan edilir. Rükünlerden sonra, orucu bozan

²⁰⁷ *Ni'met-i İslâm*, 495-573

²⁰⁸ *Büyük İslâm İlmihali*, s. 354-429

şeyler “hem kaza hem kefareti gerektiren” ve “oruca bozan fakat kefareti gerektirmeyen şeyler” şeklinde iki başlık altında incelenir. Bu noktada konuyla alakası bakımından aşu ve iğne konusuna da temas edilir. Ardından oruca bozan şeyler, oruçlu için mekruh ve müstehab olan şeyler, oruç tutmadığı halde yiyip içmemesi gerekenler ve orucun bozulmasını meşru kılıp sadece kaza gerektiren haller, kefareti ve nezirler ile son olarak itikaf konusu ele alınır. Bu konular içinde Ramazan ayının sübutu, aşu ve iğne konusu, oruca bozmayı mubah kılan haller, nezirler ve itikaf konuları nispeten ayrıntılı beyan edilir. Bilgiler düzenli bir konu akışı ile fakat ayrıntılı kaynak gösterimi bulunmaksızın arz edilir. Yer yer bazı bilgiler için dipnotta kaynak gösterilir. Mezhepler arası görüş farklılıklarına yer verilmez.²⁰⁹

Miftâhu'l-İrşâd: Orucun lügat ve şeriattaki manası açıklandıktan sonra orucun rükünü, kefareti oruçlarının sebebi, orucun edasının ve sıhhatinin şartları ile orucun hükmü çok kısa olarak ifade edilir. Ardından orucun hikmetleri, orucun ayet ve hadislerden delilleri, farz kılınmasının sebepleri, orucun kısımları (farz, vâcib, sünnet vb.), niyet ve orucun farzları beyan edilir. Bundan sonra oruca bozmayan şeyler, oruca bozan şeyler, oruçluya mekruh ve müstehab olan şeyler, oruç tutmamayı veya tuttuktan sonra bozmayı mubah kılan özürler maddeler halinde sıralanır. Oruca bozan şeyler “oruca bozup kaza ve kefareti gerektiren şeyler” ve oruca bozup yalnız kazayı gerektiren şeyler” olarak iki başlıkta ele alınır. Ardından fidye, ıskât-ı savm, kefareti ve oruç kefareti, nezir (adak) konusu ile itikaf konusu ele alınır. Bahis, “oruca fazileti” başlığıyla son bulur ki oruç bahsinin en geniş bölümü bu fazilet bölümüdür. Ahkâma dair meseleler düzenli ama özet bir şekilde arz edilir, bilgilerin ayrıntılı kaynak gösterimi bulunmaz. Mezhepler arası görüş farklılıklarına yer verilmez.²¹⁰

Tuhfetü's-Şâhân: Orucun manası ile başlayan bahis yevm-i şek, niyet, nafîle oruç, oruca bozan ve bozmayan haller ile kaza ve kefareti gerektiren haller başlığıyla son bulur. En geniş bölüm bu son başlıktır. Konular pratik bilgiler şeklinde, “bir kimse” ifadesiyle başlar. Konu akışı nispeten düzenli olsa da oruç konusunu tümünden kuşatmaz, yalnızca gerekli görülen bilgiler pratik bilgi formunda verilir. Kitabın genelinde yer yer fetva kalıpları, mezhep imamlarının görüşlerine yer verilse de bu

²⁰⁹ *Geniş İslâm İlmihali*, s. 258-285

²¹⁰ *Miftâhu'l-İrşâd*, s. 170-183

bölümde sayılan hususlar göze çarpmaz. Yalnız bu bölüm, müellif ilk kaynak olarak saydığı *Feyzû'l-Mevle'l-Kerîm*'in oruç bahsinden tercüme yoluyla aynen alınan seçilmiş bilgilerden oluşmaktadır.²¹¹

Oruç bahsi özelinde kısaca şunlar söylenebilir: *Tuhfetü's-Şâhân*, orucun beyanıyla bahse başlaması yönünden Mukaddime, *Îmâdü'l-İslâm*, *Hulviyyât* ve *Cübbü'l-Mesâil* dışındaki diğer ilmihallerle ortaktır. Fakat diğer ilmihaller konu akışı ve tertibi bakımından daha derli toplu ve kuşatıcı iken *Tuhfetü's-Şâhân* bu bakımdan, yani düzen cihetinden onlardan ayrılır ve bu noktada, sayılan dört ilmihale yakın bir konumda bulunur. Ayrıca üslup bakımından *Tuhfetü's-Şâhân* ve *Cübbü'l-Mesâil* son derece benzerlik arz etmektedir.

Son olarak, *Tuhfetü's-Şâhân*'ın önemini üçlü bir taksimle ve buraya kadar ifade edilenlerin bir hülâsası olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *Eserin müellifi açısından önemi*: Kefevî Osmanlı topraklarında kadılık yapmış çok yönlü ve muteber bir âlimdir. Sahasında başyapıt olarak nitelenebilecek *el-Külliyât* adlı Arapça ilimler terminolojisinin sahibidir ki sadece böyle bir eserin müellifi olmak dahi onu önemli bir isim yapmaktadır. Bu kıymetli eseriyle haklı bir rağbete mazhar olması, onun kaleminden çıkan diğer eserleri de ilgiye şayan kılmaktadır. Kaynaklar da ilk bölümde ifade edildiği üzere *Tuhfetü's-Şâhân*'ı Hanefî mezhebinde muteber bir eser saymaktadır. Bu değerlendirme ve eserin durumu göz önünde bulundurulduğunda, daha çok bir derleme mahiyetindeki bu eser, müellifin Hanefî mezhebi kaynaklarını ihatasına ve konu çeşitliliği de devrindeki sosyal duruma ilgi ve vukûfiyetine delâlet etmektedir. Hukukun/fıkhın pratik yönüyle meslek icabı hemhal olması bu noktada önem arz etmektedir.

2. *Eserin muhteva açısından önemi*: Eser gerek sistemi gerekse ele aldığı konular yönünden ilmihal literatürü içerisinde özel bir konumda bulunmaktadır. Yer verdiği ve vermediği konularda alışıl gelmiş ve yaygın konuları ihtiva eden ilmihallerden ayrılırken, yine tam bu sebepten dolayı bir orijinallik taşıdığını da söylemek mümkündür. Zira özellikle zekat ve hac konularının eserde yer almaması

²¹¹ *Tuhfetü's-Şâhân*, s. 74-79 (Bulak)

dikkat çekerken “kerâhet ve istihsân” başlığı altında yer alan bilhassa bey‘ ve şîrâ, zimmîler ahkâmı, cihat ve ganimetlerin taksimi, ehl-i harb gibi konular ve sosyal hayata taalluk eden diğer meseleler ve hatta bu meselelerin zımında verilen tarihi bilgi ve sosyal algılar²¹² açısından önem arz etmektedir. Yine muhteva açısından eserin belki en önemli hususiyeti “Faslun fî Vesâya’l-Mülûk” adlı bölümdür. Genellikle halk kitleleri için yazılan bir türün hükümdarlara yönelik bir manzum bir nasihatnameyi ihtiva etmesi ve belki de bu manzume sebebiyle “*Tuhfetü’ş-Şâhân*” diye isimlendirilmesi, muhteva adına bahsedilmesi gereken önemli bir hususiyettir. Dolayısıyla eserin diğer ilmihallerden ayrıldığı tarafları temel olarak ikiye ayırabiliriz: Dönemin sosyal hayatına da bağlı olarak eserde yer verilen muamelata taalluk eden hususlar ve hükümdarlara nasihat edilen manzume.

3. *Eserin tarihsel açıdan önemi*: Bir önceki maddede kısaca değinildiği üzere eserde yer alan bazı meselelerin dönemin sosyal hayatına taalluku vardır. Ayrıca eserde “fî zemâninâ” ifadesiyle yer alan kimi meseleler, o dönemin yaygın ve problematik arz eden konularına işaret etmektedir. Özetle elimizde iki madde bulunmaktadır:

1. İlmihal geleneği/tarihi açısından (yani kitap olmak bakımından) önemi,
2. Muhtevasında bulunan ve döneme ışık tutan bilgiler açısından (dönemin sosyal yapısı hakkında tarihsel veriler sunması bakımından) önemi.

²¹² Örneğin *Tuhfetü’ş-Şâhân*’da şöyle bir ifade yer almaktadır: “Kur’ân okurken ezan işiten kimse sükût edip ezanı dinlemek efdaldır. Lâkin zamane müezzinlerinin ezanı değil sünnet üzerine okunan ezanı dinlemek gerektir.” (s. 116, 1307)

SONUÇ

Tuhfetü's-Şâhân'ın zengin muhtevası ve *el-Külliyât* gibi bir eserin müellifi olarak Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin ilmî kudreti bizi bu çalışmaya sevk eden temel amiller olmuştur. Çalışma süresince eser üzerinde yapılan derinlikli okumalarda eserin geniş konu yelpazesine karşın, konuların belirli bir düzende ve ayrıntısıyla işlenmediği, teorikten çok pratik vurguların üzerinde durulduğu, müellifin yaşadığı zaman ve zeminde meydana çıkan kimi problemleri işaret ve problemlerin halline gayret ederek konu seçimi ve sunumu yaptığı anlaşılmıştır. Bunun en önemli göstergesini eserin sonunda yer alan ve hükümdarlara hitaben yazılan manzum nasihatnamenin içeriğinde bulmak mümkündür.

Eserin mukaddimesinde verilen kaynaklar ve metin içindeki iktibaslar, tercih edilen fikhî görüşler, müellifin Hanefî mezhebine bağlılığını ortaya koymaktadır. Nadiren de olsa zikredilen diğer mezhep görüşleri, o görüşü tercih etmek değil nakletmek maksadıyla zikredilmiştir. Müellifin 'fi zemâninâ' diyerek bazı meselelerin o dönemdeki doğru uygulamasının ne olacağına işaret etmesi, onun kadılık ve müftülük mesleğiyle de yakından alakalı olarak toplumun sorunlarına duyarlı olduğunu, eserini yalnızca görüşleri nakletmek için değil, gerektiğe tahkik etmek ve bu yolla zamanın problemlerine çözüm bulma çabası taşıdığını göstermektedir.

Eserin bazı bölümlerinde -bir kısmı tamamen aynı olmak üzere- çeşitli kaynaklardan yapılan yoğun nakillere rastlanmıştır. Akâid bölümü ile Takvâ bölümü, bu bölümler arasında başta gelmektedir. Bu iki başlık altında Birgivî *Vasiyetnâme*'sinden, eserin orijinalitesine hanel getirecek düzeyde alıntılar yapıldığı görülmüştür. Ayrıca bu alıntılarla, eserin Birgivî *Vasiyetnâmesi*'nin sistematüğinden etkilendiği de saptanmıştır. Yine bu zikredilenlerle bağlantılı olarak müellif Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin, Birgivî ekolüne mensup alimlerden olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Eserin diğer bölümlerindeki alıntılarda, kaynakların tamamına yakınının Arapça olması sebebiyle en azından bir tercüme faaliyetinin söz konusu olduğu, bunun dışında genelde kaynak eserin muhtevadan etkilenildiği ve kaynaklardan mesele seçimi yapıldığı saptanmıştır. Eserde zekât ve hac konusu da yer almamaktadır. Tüm bu hususlar göz önüne alındığında *Tuhfetü's-Şâhân*'ın, özellikle akâid bölümündeki alıntılarının ciddi bir kısmının aynı ibarelerle ve kaynak belirtilmeden alınmış olması ve bir ilmihal eseri olmasına rağmen zekât ve hac konusunun muhtevaya dahil edilmemesi eser için bir kusur sayılabilir. Ancak zekât ve hac konusunun bir kusuru

ifade etmesi, konuları bakımından ideal bir ilmihal eserinin muhtevası dikkate alındığı halde doğar, aslî bir kusur sayılmamalıdır. Zira ilmihaller bazen müstakilen tek bir konuya hasredilerek de telif edilebilir ya da belirli konuları hedeflemiş olabilir. *Tuhfetü'ş-Şâhân*'da da sözü geçen iki konunun böyle bir durum sebebiyle muhtevada yer almadığı düşünülebilir.

Tüm bu hususlara dayanarak *Tuhfetü'ş-Şâhân*'ın gerek muhteva gerekse müellifi açısından ilmihal geleneği içinde özel ve önemli bir konumda bulunduğu ve bilhassa sosyal konulara çeşitli açılardan eğilmesi sebebiyle birçok ilmihalden ayrılarak hatırı sayılır ilmihaller arasında yer aldığı sonucuna ulaşılmış, eser-müellif ve eser-tarih ilişkisi ön planda tutularak ele alınan bu tezle ilmihal çalışmaları kapsamına giren bir konuya daha girizgâh yapılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

- Abdurrahman Darîr, *Tezkiretü's-Salât*, İstanbul, 1269
- Aksarâyî, Abdurraman b. Yûsuf, *İmâdü'l-İslâm*, İstanbul, 1290
- Akseki, Ahmet Hamdi, *İslam Dini (İtikat, İbadet, Ahlak)*, Ankara: Kanaat Basımevi, 1950
- el-Arifî, Dr. Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dürerü'l-Behiyye fi'l-Elğâzi'l-Fıkhiyye*, Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1421
- Bağdatlı, İsmail Paşa *Hediyyetü'l-Ârifîn*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1955
- Bağdatlı, İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn*, Ankara: Maarif Vekaleti, 1945-1947
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1947
- _____ *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, tsz
- Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali, *Vasiyetnâme (Risâle-i Birgivî)*, yy, 1314
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435
- Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333
- _____ *İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1325
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Kırk Hadis Şerhi*, (haz. Sami Erdem), İstanbul: İnsan Yayınları, 2016
- Candaroğlu İsmail Bey, *Hulviyyât-ı Şâhî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2455
- Develioğlu, Abdullah, *Büyük İnsanlar (3000 Türk ve İslam Müellifi)*, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1973
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2013
- Göletderevî, H. Mustafa Yaşar, *Miftâhu'l-İrşâd*, İstanbul, 1993
- Gür, Süleyman, *Kırım Kitabı*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2022
- Hacı Reşit Paşa, *Dîn-i Mübîn-i İslâm*, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1328-1329
- İbnü'l-Kerekî, *Fezû'l-Mevle'l-Kerîm alâ Abdihî İbrâhim (Fetâvâ-y Kerekî)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 407
- İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992
- İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* (trc. Osman Bayder), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022
- İmamzâde Hâfız Esad, *Dürr-i Yektâ Şerhi*, İstanbul: Rifat Efendi Taş Destgahı, 1293
- İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz
- İznikî, Kutbuddin, *Mukaddime*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2157
- Kadızzâde Ahmed b. Muhammed Emin el-İslâmbülî, *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1255
- Kazancı, Ahmet Lütfi, *Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012

- el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Şerif Musa, *Tuhfetü's-Şâhân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, 998
- _____ Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 77
- _____ Şahsî kütüphanemizde bulunan yazma nüsha, istinsah tarihi: 1198
- _____ Mısır: Bulak Matbaası, 1264
- _____ İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1307 (*Halebî-i Sağır Tercümesi Babadâğî*'nin kenarında)
- _____ *el-Külliyât*, Konya Bölge Yazma Eserler, 3905
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1957-1961
- Kırgı, Selim Fikret, *Osmanlı Vampirleri (Söylenceler, Etkiler, Tepkiler)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018
- Kurt, Hasan, *İlmihal Kitaplarında İman Esasları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005
- el-Kuşeyrî, Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308
- Mehmed Zihnî Efendi, *Ni'met-i İslâm*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, tsz
- el-Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı) I-IV*, (trc. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014
- Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Tertîbu'l-Ulûm (İlimlerin Tertibi)*, (trc. Zekeriya Pak, M. Âkif Özdoğan), İstanbul: Hikemiyat Yayınları, 2020
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1306
- _____ *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâiyü'l-Fuzalâ: Şeyhî'nin Şakâik Zeyli*, (haz. Ramazan Ekinci), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018
- et-Tarnabâtî, Muhammed b. Mes'ûd, *Bülûğu Aksa'l-Merâm: İlim ve Eğitim Ahlâkı*, (trc. Muhammet Şevki Aydın), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019
- Telkenaroğlu, Rahmi, Zileli Muharrem Efendi, *DİA*, 2019, s. 693-694
- Uşşâkîzâde, İbrahim Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâik: Uşşâkîzâde'nin Şakâik Zeyli*, (haz. Ramazan Ekinci), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017
- Uzunçarşılı, İsmail, Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014
- Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014
- Yaman, Ahmet, *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2017
- Yavuz, Ali Fikri, *Geniş İslâm İlmihali*, İstanbul: Çile Yayınları, 1977
- ez-Zernûcî, Burhâneddin, *Ta'limü'l-Müte'allim (İslâm'da Eğitim-Öğretim Metodu)*, (trc. Y. Vehbi Yavuz), İstanbul: Feyiz Yayınları, 2011
- Zileli Muharrem Efendi, *Cübbü'l-Mesâil*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016
- Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut, 1999

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Alimujang, Atawula, *Kutbuddin İznikî'nin Mukaddime Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, MÜSBE, 2007 (Basılmamış Doktora Tezi)

Altun, Fatma Gül, *Kutbuddin İznikî'nin 'Mukaddime'si ile Ömer Nasuhi Bilmen'in 'Büyük İslam İlmihali'nin Mukayesesi*, UÜSBE, 2013 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Arpaguş, Hatice K., "İlmihal", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, s. 139-141

_____ *Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihi Geçmişi ve Fonksiyonu*, MÜİFD, sayı: 22, 2002, s. 25-56

Aydın, Erol, *Ebu'l-Bekâ'nın el-Külliyât'ındaki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi*, MÜSBE, İstanbul 2009 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Aynacı, Mediha, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fikhî Yönden Değerlendirilmesi*, MÜSBE, İstanbul 2009 (Basılmamış Doktora Tezi)

Baktır, Mustafa, *Anadolu'da Yazılan İlk Türkçe İlmihal Kitaplarından İznikî'nin Mukaddimesi*, Uluslararası İznik Sempozyumu, 2005

Cici, Recep, İmamzâde Muhammed b. Ebû Bekir, *DİA*, XXII, 2000, s. 210-211

Çetin, Abdurrahman, *Ücretle Kur'an Öğretme ve Okuma Meselesi*, UÜİF Dergisi, Sayı: 5, c. 5, 1993, s. 123,

Çiçek, M. Halil, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyât'ında Tefsir ve Kuran İlimleri*, SÜSBE, Konya 1992 (Basılmamış Doktora Tezi)

Elmalı, Hüseyin, Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *DİA*, XXXIV, 2007, s. 487-488

Eraslan, Ebubekir, *İlmihal Kitaplarının Türk Dili Açısından Önemi*, SOBİDER, Sayı: 30, 2018, s. 359-364

Güman, Osman, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922)*, TALİD, c. 12, Sayı: 23, 2014, s. 167-211

Kahraman, Abdullah, *Cumhuriyet Dönemi İlmihalleri: Fıkıh ve Toplumsal İhtiyaç Bakımından Bir Değerlendirme*, TALİD, c. 12, sayı: 24, 2014, 147-172

_____ *Taşköprizade Ahmed b. Mustafa (968/1561) ve Şerhu Mukaddimeti's-Salât Adlı Eseri*, Kastamonu Üniversitesi III. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu "Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri", Kastamonu 2016, s. 589-596

Karatay, Zafer, Bahçesaray, *DİA*, IV, s. 482

Kayapınar, Hüseyin, Münyetü'l-Musallî, *DİA*, XXXII, 2006, s. 32-33

Kılıç, Hulusi, "Ebu'l-Bekâ el-Kefevî", *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 298

Kırtepe, Selçuk, *İmam Birgivi 'Vasiyetnâme'sinde Toplumsal Değerlere Vurgular*, Balıkesirli Bir İslam Alimi: İmam Birgivi, c. 3, 2009

Koçkuzu, Ali Osman, Bedreddin Aynî, *DİA*, IV, 1991, s. 271-272

Köse, Merve, *İlmihal Geleneğinde İçerik ve Yöntem*, RTEÜSBE, Rize 2019 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Özkan, Mehmet, *Osmanlı'da İlmihal Geleneği: Kadızâde Mehmed Efendi (1045/1635) ve 'Risâle-i Kadızâde' Adlı Çalışması*, İHAD, sayı: 20, 2016, s. 553-574

Tarık, Ramazan, *Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü's-Şâhân'ında İslam Akâidi*, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi, c. XII, sayı: 2, 2019, s. 572-609

Üstünova, Kerime, *İlk Türkçe İlmihal 'Mukaddime' ve Yazarı Kutbuddin İznikî*, AAD, Sayı: 31, 2006-2007, s. 175-187

Yaman, Fatih, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü'ş-Şâhân'ında Bulunan Manzum Bir Nasihatname: Nesâyah-i Mülûk*, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 2023, c. 9, sayı: 2, s. 366-394

Yaşaroğlu, M. Kâmil, Mızraklı İlmihal, *DİA*, XXX, 2005, s. 5-6

Yegül, M. Sıddık, *el-Külliyyât Özelinde Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin Meânî ve Beyân Kavramlarına Yaklaşımı*, FÜSBE, Diyarbakır 2019 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Yıldırım, Adem, *Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Döneminde Türkçe İlmihaller*, Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Sempozyumu, Kırıkkale 2016

Zaimovic, Nerma, *Şeyh Bekir'in Şifâü'l-Kulûb ve Ziyâü'l-Kubûr Adlı İlmihal Eseri*, İTBD, Sayı: 12, 2018, s. 275-289

